

The Project Gutenberg eBook of Kolme matkaa Afrikassa, by F. H. B. Lagus

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kolme matkaa Afrikassa

Author: F. H. B. Lagus

Release date: September 15, 2015 [EBook #49974]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KOLME MATKAA AFRIKASSA ***

Produced by Tapio Riikonen

KOLME MATKAA AFRIKASSA

Henry M. Stanleyn nuoruus ja ensimmäiset tutkimusmatkat Afrikan sisäosissa

Kirj.

F. H. B. LAGUS

Kansanvalistus-seuran toimituksia 68.

Kansanvalistus-seura, Helsinki, 1889
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.

SISÄLLYS:

1. Stanleyn nuoruus. Englantilainen sotaretki Abyssiniaan.
Kapina Espanjassa.

2. Stanley lähtee etsimään Livingstonea. Varustus matkalle.
3. Matkan alku rantamaalta Ugogoon.
4. Matka Ugogosta Unianjembehen.
5. Matka Unianjembestä Ujijiin.
6. Stanleyyn matkustukset yhdessä Livingstonen kanssa.
7. Stanleyyn paluumatka Unianjembestä Sansibariin.
8. Stanleyyn neljäs matka Afrikassa. Englantilaisten sota ashanteja vastaan.
- 9.
- 10.

Henry M. Stanleyyn nuoruus ja ensimmäiset tutkimusmatkat Afrikan sisäosissa.

Uteliaisuus, jota yksityisten ihmisten elämän-oloissa ja heitä koskevissa asioissa niin usein moititaan, voi kuitenkin toisinaan esiintyä kehuttavanakin ominaisuutena, kun se saattaa ihmistä tutkimaan ennen tuntemattomia asioita ja siten joutuu alkuperäiseksi syyksi moneen yleishyödylliseen keksintöön. Niinpä esim. kummallisten ja ennen selittämättömien luonnonilmiöiden tutkiminen ja selittäminen on monta kertaa saanut alkunsa vain uteliaisuuden tyydyttämisestä; samoin on moni muukin ihmiskunnan parasta edistänyt keksintö ollut suureksi osaksi seuraus siitä vain, että ihmiset ovat koettaneet tyydyttää sitä tiedonhaluansa, jota uteliaisuudeksi sanotaan. Tällainen tiedonhalu useimmiten kiihtyy, jos jostakin tuntemattomasta asiasta on levinnyt hämääviä salaperäisiä tietoja, sillä sellaiset ovat omansa ihmisen mielikuvituksessa herättämään yhä uusia arveluja, joiden mahdollisuudesta hän tahtoo päästä selville. Epävarmuus hänen tiedoissaan tuntuu viimein niin kiusalliselta, että hän päättää ryhtyä asiasta hankkimaan selkoa — ja usein seuraa siitä uusien asioiden ilmisaanti.

Hämärästä muinaisuudesta saakka ovat historian alalla tunnetut kansakunnat tehneet tutkimusmatkoja heille tuntemattomiin maihin, jolloin vaikuttimena heidän toimillensa on ollut milloin rikkauksien etsiminen kaupan ja valloituksien kautta, milloin taas heidän omien alueittensa suojeleminen rasittavilta raakalais-naapureilta. Missä maan luonto sen on sallinut, siellä ovat he tunkeutuneet niin pitkälle kuin ikänä ovat voineet, mutta moniain paikoin on luonto asettanut voittamattomia esteitä heidän tiellensä ja sellaisissapa maissa onkin tutkimukset rajoittuneet usein hyvinkin ahtaille aloille. Niinpä on esim. Afrika vasta viime aikoina alkanut tulla europalaisille tarkemmin tunnetuksi, sillä sen pohjois-osassa oleva suunnattoman laaja erämaa Sahara on saanut monen uljaan tutkijan peräytymään, koska siellä kuljeksivaiset villit asukkaat ovat keskeyttäneet tahi lopettaneet useamman miehen aljetut tutkimukset ja hävittäneet nekin vähät tulokset, jotka olisivat voineet hänen seuraajilleen olla johtona ja apuna.

Vasta tällä vuosisadalla on ruvettu entistä suuremmalla innolla tutkimaan Afrikan sisämaita, joihin pääsy on ollut varsin vaikea, koska ei, niinkuin Euroopaan, mitään syvälle sisämaahan ulottuvaa lahtea ole kulkua helpottamassa ja koska suuremmat virrat tässä maanosassa ankarain vesiputousten kautta tekevät laivankulun ylen vaikeaksi, jopa monessa kohdin mahdottomaksikin. Mutta maantieteen tutkijain sitkeys taistelussa luonnon voimia ja esteitä vastaan on saanut usein voiton ja niinpä on saatu tietoja näistäkin sivistyneelle ihmiskunnalle ennen tuntemattomista seuduista, joista tässä kirjasessa lukijoille nyt tarjotaan lyhykäisiä kuvaelmia.

Paitse niitä esteitä, joita Afrikan mantereeseen ulkomuoto sekä sen suuret erämaat, Sahara pohjoisessa ja Kalahari etelässä, ja vielä sen villit viholliset asukkaat tekevät europalaiselle tutkijalle, on ilmanalakin saattanut lukemattomia enropalaisia tuonen majoille; sillä joka tottumattomana niihin varokeinoihin, joita Afrikan kuumat seudut vaativat viileässä ilmanalassa syntyneeltä ja kasvaneelta matkusteleella tässä maanosassa, hän tuskin milloinkaan voi välttää ankaroita tauteja, jotka hänen elämästänsä pian tekevät lopun, jollei tautia tarkimmalla huolella vastusteta. Niistä monista matkustajajoista, jotka varustettuina nykyajan parhaimmilla apukeinoilla ovat tehneet pitempiä tutkimusretkiä Afrikan sisämaihin, on suurin osa palannut terveys huonontuneena ja voimat uupuneina, jos he ovat ollenkaan päässeet kotiinsa. Tällaisten matkustajain luku on jo noussut sangen suureksi ja viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana onkin Afrikan sisämaista saatu melkein enemmän tietoja kuin kaikkien sitä ennen kuluneiden vuosituhansien kuluessa. Kansanvalistus-seura on kirjasessa "Taavetti Livingstone", joka ilmestyi v. 1881, antanut lyhykäisen kertomuksen siitä miehestä, joka tähän saakka on verrattomasti enimmäkseen levittänyt tietoja tästä ennen tuntemattomasta maanosasta. Livingstonen matkat olivat sekä niitä varten käytetyn ajan, että tutkittujen seutujenkin puolesta

pitimmät kuin kenenkään muun Afrikan tutkijan, mutta valitettavasti teki kuolema liian aikaisen lopun hänenkin elämästään, ennenkuin hän oli ennättänyt tieteellisesti järjestää tärkeitä ja huolellisesti tehdyt muistiinpanonsa viimeiseltä matkaltansa, jonka tarkoituksena oli saada selko tuon vuosituhansia salaperäisenä pysyneen Niilivirran alkulähteistä. Maantiede kärsi suuren tappion, kun tohtori Livingstone kuoli, sillä vaikka hänen muistiinpanonsa saatiinkin hänen uskollisten neekeripalvelijainsa toimesta pelastetuiksi, niin olisi hän itse aivan varmaan voinut lisätä näihin lyhykäisiin tietoihin arvaamattoman paljon selityksiä ja täydentäviä kuvauksia niiden maiden kansoista ja luonnosta, joita hän oli tutkinut.

Mutta Livingstonen aate ei hänen kuollessaan jäänyt unhotuksiin. Hänen työtänsä jatkamaan olivat monet valmiit; vaan pitkään tutkimusmatkain kustantamiseen tarvitaan paitse rohkeata tutkijaa myöskin paljon varoja. Harvat maantieteelliset tutkijat ovat omilla varoillaan voineet suorittaa matkojensa kustannuksia. Useimmat ovat kulkeneet maantieteellisten ja muiden tiedeseurojen tai valtioiden sitä varten myöntämällä varoilla. Huomattavimman sijan kaikkien tätä nykyä elävien tutkijain joukossa on saanut Henry Morton Stanley, jonka nuoruuden vaiheita sekä ensimmäisiä matkustuksia Afrikassa, ennenkuin hän lähti suurelle tutkiemisretkellensä vv. 1877-79 neekerien maanosan lävitse, tahdomme tässä lyhykäisesti kertoa lukijalle.

1. Luku.

Stanleyn nuoruus. Englantilainen sotaretki Abyssiniaan. Kapina Espanjassa.

Henry Morton Stanley syntyi v. 1840 Denbighin kaupungissa Walesin maakunnassa Englannissa. Hänen alkuperäinen nimensä on John Rowlands, ja hänen vanhempansa olivat niin köyhiä, että heidän täytyi puutteen vuoksi jättää tämä lapsensa kahden vuoden vanhana köyhäinhuoneeseen St Asaph'issa siellä kasvatettavaksi ja elätettäväksi. Poika oli täällä kymmenen vuotta ja sai niin hyvän kasvatuksen, että hän sieltä päästyänsä sai pienten lasten opettajan toimen Moldin kaupungissa muutaman peninkulman päässä syntymäseudustaan. Lasten opettaminen nähtävästi ei liene miellyttänyt nuorukaista, koska hän 15-vuotiaana lähti meripoikana Amerikkaan lähtevällä laivalla purjehtimaan. Kun hän oli tullut New-Orleansiin, otti eräs Stanley-niminen kauppias hänet perheensä tehden hänet ottopojakseen, ja silloin nuori John Rowlands otti kasvatus-isänsä nimenkin. Mutta tämä kasvatusisä kuoli v. 1861 jättämättä jälkeensä mitään perintöä ottopojalleen, ja silloin nuori Stanley rupesi sotilaaksi etelä-valtioiden armeijaan orjain vapautussodassa, joka alkoi kohta sen jälkeen. Hän joutui kuitenkin pian vangiksi ja vapaaehtoisesti hän silloin meni pohjois-valtioiden puolelle, jossa hän pääsi vänrikiksi panssarilaivalla "Ticonderoga". Kun sota sitte loppui vuonna 1865, päätti Stanley ruveta sanomalehden kirjeenvaihtajaksi ja tässä pä toimesta hän saavutti mainetta. Hän matkusteli Turkissa ja Vähässä Aasiassa sekä tuli käymään syntymäseudullaan Walesissa ja köyhäinkasvatustaloksessa, jolle hän oli niin suuressa kiitollisuuden velassa. Hän palasi jo v. 1867 takaisin Amerikkaan, mutta heti sen jälkeen lähetti hänet sanomalehti New-York Herald kirjeenvaihtajana englantilaisen sotajoukon mukaan, joka lähti Abyssiniaan rankaisemaan sen maan hirmuhaltijaa Teodoria siitä, että hän oli syyttömästi vanginnut useita europalaisia, enimmästä päästä Englannin alamaisia, sekä kiusannut heitä vankeudessa. Kun hän ei suostunut hyvällä laskemaan vankeja vapaiksi, ei voitu sotaa välttää. Englannista ja Intiasta tuotiin sotaväkeä ja Annesley-lahdessa nousi sotajoukko maalle, varustettuna monellaisilla tarpeilla, joiden seassa oli tuhansia muulia ja suuri joukko elefanteja. Koko sotajoukossa oli 12,000 miestä, joista 2,000 jätettiin satamaa Zoullaa vartioimaan, 2,000 asetettiin Autalo-nimiseen paikkaan leiriin Zoullan ja Abyssinian pääkaupungin Magdalan keskivälillä, 2,000 sai toimekseen ylläpitää liikettä ja yhteyttä rantamaan ja eteenpäin marssivan sotajoukon välillä, johon kuului 6,000 miestä. Lukemattomia hankaluuksia sai tämä sotajoukko kärsiä marssiessaan sisämaahan, sillä tie oli huono ja nousi ja laski alinomaan niin tavattoman jyrkkiä mäkiä ylös ja alas, että väestö ja eläimet olivat uupua. Erittäinkin kärsivät elefantit ja aaseja kuoli sadottain. Ylimmäinen johtaja tässä sodassa oli lordi Robert Napier, sama mies, joka johti englantilaisten laivastoa Krimin sodan aikana Itämerellä ja Pohjanlahdella, ja jonka alapäällikkö Plumridge poltatti Oulun tervahovin. Matka Zoullasta Magdalaan on noin 65 Suomen peninkulmaa. Marraskuussa 1867 astuivat ensimmäiset joukot maalle englantilaisista sotalaivoista Zoullassa.

Sotaretken alussa oli lordi Napier antanut julistaa kaikille asukkaille, hengellisille veljeskunnille, päälliköille ja maaherroille Abyssiniassa seuraavan julistuksen:

'Teille on tunnettu, että Abyssinian kuningas Teodor pitää vankeudessa englantilaisen konsulin Cameronin, Brittitäisen lähettilään Nassamin ja monta muuta, siten rikkoen kaikkien sivistyneiden kansojen lakeja vastaan. Kaikki ystävälliset muistutukset, että he laskettaisiin vapaiksi, ovat rauenneet tyhjään, jonka tähden minun hallitsijani on käskenyt viedä sotajoukon maahan, heitä pelastamaan.

Kaikki, jotka osoittavat ystävyyttä vankeja kohtaan tahi auttavat heidän vapauttamistaan, saavat hyvän palkinnon; mutta ne, jotka heitä loukkaavat, rangaistaan ankarasti, jähkä englantilainen armeija marssii teidän maanne kautta. Muistakaa, abyssiniläiset, ettei Englannin kuningattarella ole mitään vihamielisiä tunteita teitä kohtaan, eikä mitään tuumia teidän vapauttanne ja maatanne vastaan. Teidän uskonnolliset laitoksenne, omat personanne ja omaisuutenne suojellaan huolellisesti. Kaikki mitä minun sotilaani tarvitsevat, maksetaan teille. Ei ketään rauhallisia asukkaita hätyytetä. Ainoa tarkoitus minkä vuoksi englantilainen sotajoukko on lähetetty Abyssiniaan, on Hänen Majesteetinsa palvelijoiden ja muiden pelastaminen, jotka vääryydellä pidetään vankeudessa, ja heti kun tämä tarkoitus on saavutettu, viedään sotajoukko takaisin.

Aikomus ei ole ijäksi päiväksi anastaa mitään osaa Abyssinian alueesta eikä sekaantua maan hallitukseen.

R. Napier'.

Tästä selvästi kirjoitetusta ja kohtuullisesta julistuksesta annettiin kopia Abyssinian pohjoisimman maakunnan maaherralle, Dajatsmatsh Kusfalle, Tigren ruhtinaalle, joka halusi saada tavata julistuksen kirjoittajan, koska tämän täytyi kulkea hänen maansa kautta päästäkseen Magdalaan. Hän lähetti siis sanansaattajan englantilaisten ylipäällikön luo, tekemään sopimusta yhteentulosta, ja huomautti, että heille oli molemmille viisainta olla ystäviä. Kirje, jonka ruhtinas lähetti, oli näin kuuluva:

'Isän Jumalan ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen!

Etiopian päällikköjen päämiehen Dajatsmatsh Kusfain lähettämä kirje englantilaisten sotilaiden päällikölle.

Kuinka te voitte?

Varsin hyvin.

Kristuksen armosta olen minä jälleen saanut esi-isien Mikaelin, Welda Selassen ja Sabagadin valta-istuimen. Vanhastaan olemme ystäviä konsuli Saltista alkaen Plowdeniin asti. Minä odotin saavani teiltä kirjeen; mutta koska se on myöhästynyt, niin minä lähetän itse teille kirjeen. Minä en tiedä mitä varten te olette tulleet tänne; jos minä sen tietäisin, niin se minua ilahuttaisi. Me olemme hyviä ystäviä. Minä lähetän tämän mukaan Atu Waikun pojan Murojan, joka tuntee minun kieleni ja teidän kielenne. Minä lähetän sydämeni (ajatukset) ja te lähettätte sydämenne (ajatukset). Vuonna 1860 Kristuksen jälkeen Johannes Evankelistan ajanlaskun mukaan [Abyssiniläisten ajanlasku on siis 8 vuotta myöhempi kuin europalaisten], Hadarkuukauden 18 päivänä kirjoitettu keskiviikkona.

Dajatsmatsh Kusfai'

(Etiopian päällikön suuri sinetti).

Joitakuuta päiviä sen jälkeen tulivat ruhtinas Kusfai ja lordi Napier yhteen, kumpikin niin komealla seurueella kuin taisi; ystävyuden liitto tehtiin syleilemällä toisiaan ja kaikkea mahdollista kohteliaisuutta osoitettiin molemmin puolin. Lahjaksi antoi lordi Napier kaksipiippuisen kauniin rihlapyssyn, muutamia böömiläisiä lasiastioita ja oivallisen arapilaisen oriin, jotka kaikki suurimmalla kiitollisuudella vastaanotettiin. Ruhtinas lupasi englantilaisille esteettömän kulun maansa kautta, toivotti heille onnea tuota kelvotonta Teodoria vastaan ja lupasi vielä pitää huolta ruokavarojen hankkimisesta, kohtuullista maksua vastaan. Hän pyysi myös sotaväen apua, sittekun Teodor oli kukistettu, mutta kun lordi Napier sellaista ei voinut luvata, koska Englannin kuningattaren käsky oli vain pelastaa vangit sekaantumatta mitenkään maan sisällisiin asioihin, niin oli Kusfai siihen tyytyväinen, vakuutettuna siitä ettei hänen vihamiehensä sais mitään kannatusta. Vastalahjaksi antoi ruhtinas lordille hartioitansa oman leijonannahkaisen kauluksensa, keihäänsä ja kilpensä. Kilpi oli erittäin kauniisti tehty, oikein mestariteos laatuansa. Paksusta kullasta oli siinä koristeita ja reunoissa oli kultaisia ja hopeaisia filigrammi-koristuksia. Keskellä riippui leijonan harjasta tehty tupsu.

Tigren ruhtinaasta Kusfaista sanoo Stanley, että hän oli rehellinen liittolainen ja suora mies, jommoisena hän pysyi kerran annettuaan sanansa. Hän teki mitä ruhtinas ikinä taisi tehdä. Aina puuhasi hän innokkaasti ja utteruudella auttaakseen englantilaisen ylipäällikön aikeita, ko'oten ruokavaroja ja vetoeläimiä, eikä häntä voitu ollenkaan syyttää huolimattomuudesta. Hänelle olivat englantilaiset erinomaisen suuressa kiitollisuuden velassa. Sotaretken lopulla hän tuli sanomaan jäähyväisensä brittiläiselle sotajoukolle. Hän toivotti, niin kohteliailla sanoilla kuin Abyssinian kielellä suinkin voidaan lausua, lordi Napierille "kaikkea autuutta, jota paratiisi voi tarjota, kansalaisten yleisen suosion, korkeimmat kunnianosoitukset, monta vaimoa ja lasta, monta ikävuotta ja suloisien sijan patriarkkain Aaprahamin, Iisakin ja Jaakopin oikealla kädellä".

Palkitakseen hänen uskollisuuttaan lahjoitti lordi Napier hänelle, sitte kun sotaretki oli päättynyt, 1,500 suusta ladattavaa kivääriä, 400,000 kiväärinpatruunaa ja kuusi tykkiä ampumavaroineen, joka lahja oli erinomaisen arvokas sellaisessa tilassa olevalle henkilölle kuin ruhtinas Kufai, sillä nyt hän kykeni helposti masentamaan vastustajansa egyptiläiset, jotka sitä ennen olivat hirveästi ryöstäneet hänen maatansa.

Tie ylämaahan kulki kapeiden rotkojen kautta usein jyrkkien kuilujen partailla, jossa oli toisella puolella pilviä tapailevia vuoriseiniä, toisella monta tuhatta jalkaa syvät rotkot.

Seuraten Takazze-virran vartta joutui englantilainen sotajoukko kerran erääseen pohjukkaan, missä virta teki jyrkän mutkan melkein takaisin päin menevään suuntaan. Mutta kun johtajat eivät tahtoneet kulkea sinne tänne, lähdettiin matkaoppaan neuvon mukaan kiipeämään ylös jyrkkiä kallioseiniä myöten vuoren harjulle. Joka mies hämmästyí ja piti yritystä mahdottomana, katsellessaan noita pystysuoria pilviin ulottuvia kallioseiniä; mutta eteenpäin vain mentiin, sillä vuorella oli ikäänkuin portaan tapaisia nousupaikkoja, joita myöten kiivetessä kuitenkin voimakkaimmatkin olivat uupumaisillaan. Viimein oli päästy vuoren harjulle, joka oli 11,000 jalkaa meren pinnan yläpuolella ja sen vuorenrinteen korkeus, jota myöten sotajoukko oli kiivennyt, oli 3,000 jalkaa. Vuoren päällä oli kaunis ruohokenttä, jonne ylös päästyään sotilaat oitis laskivat pitkäkseen.

Abyssinian asukkaat olivat valmiit tekemään mitä hyvänsä, kun vaan saivat rahaa, mutta sitä paitse he alinomaan kerjäsivät lahjoja, vaikka he olivat jo saaneet maksun toimistaan. Rahalla oli kuitenkin tässä maassa mahtava voima, niin että kun englantilaisilla pysähdyspaikoilla ei ollut polttopuita, niin abyssinilaiset repivät asumuksistaan katot ja möivät orret polttopuiksi.

Paitse äkkijyrkkiä vuoria, jotka tekivät sotajoukon eteenpäin marssimisen varsin tukalaksi, oli muitakin esteitä voitettavina. Usein täytyi englantilaisen sotajoukon kulkea ahtaita vuorensolia, joissa aivan pikkunenkin joukko olisi voinut ainoastaan kiviä vierittämällä tappaa tuhansia, ja kun tällaisilla luonnon varustamilla paikoilla ei tehty minkäänlaista vastusta, täytyi heidän peljätä kavaluutta vihollisten puolelta ja siitä heitä olikin hyvin usein varoitettu. Viimein he arvelivat, että kuningas Teodorin pääkaupunki mahtoi olla vielä mahdottomampi valloittaa, koska hän ei huolinut käyttää näin etuisia paikkoja hyväkseen.

Tämä luulo toteutui, kun he tulivat Magdalan edustalle; sillä kaupunki oli rakennettu vuorelle, jonka huippu on aivan tasainen, mutta reunat joka puolelta äkkijyrkät kuin seinät ja 500 jalkaa korkeat. Ainoastaan kapea ja tukalasti kuljettava harjanne yhdisti Magdalan kahden samallaisen vuorilinnoituksen Selassen ja Fahlan kanssa. Näissä linnoituksissa oli Teodorilla parikymmentä järeätä tykkiä ja suuri varustusväestö. Vasta sitte kun englantilainen sotajoukko oli tullut hänen pääkaupunkinsa näkyviin, ja erinomaisella tykistöllään sekä takaaladattavista kivääreistä lasketulla luotituiskulla kokonaan voittanut hänen ensimmäisen puolen neljättä tuhannen miehen suuruisen sotajoukkonsa, suostui Teodor laskemaan kaikki europalaiset vangit, luvultaan 61, vapaiksi. He tulivat englantilaisten leiriin mukanaan 187 palvelijaa ja neljättä sataa ratsu- ja vetoeläintä, ja täten oli sodan päätarkoitus voitettu, mutta ylipäällikkö lordi Napier ei siihen tyytynyt. Vaati, että Teodor ehdottomasti antautuisi Englannin kuningattaren vangiksi ja jättäisi linnoituksensakin englantilaisten haltuun. Samalla luvattiin, että Teodoria kohdeltaisiin jalolla tavalla, niinkuin ruhtinasta ainakin.

Ruhtinas Teodor oli mielestään tehnyt kaikki mitä kohtuudella taisi vaatia ja arveli ettei englantilaisilla muka enää ollut mitään syytä vihollisuuksiin häntä vastaan. Hän lähetti sen vuoksi 1,000 härkää ja 500 lammasta lordi Napierille lahjaksi, että brittiläiset sotilaat saisivat kylleksensä paistia, koska nyt oli pääsiäispäivä, ja olivathan he kaikki kristityitä. Lordi Napier lähetti sanansaattajan ilmoittamaan, ettei hän huolinut vastaanottaa mitään, ennenkuin Teodor perheineen, linnoituksineen oli antautunut Englantilaisille. Hän selitti vielä viimeisessä uhkakirjeessään miten hyödytöntä kaikki vastustus oli, sekä vakuutti, että Teodoria kohdeltaisiin hyvin, jos hän antautuisi vangiksi, mutta jollei seuraavana aamuna kello 9 olisi tullut myöntävää vastausta, niin alkaisi uusi hyökkäys.

Pääsiäis-maanantaina 13 p. Huhtikuuta 1868 tuli aamulla kahdeksan komeasti puettua abyssiniläis-päällikköä ilmoittamaan, että he jättäisivät Selassen ja Fahlan linnoitukset, jos he esteettömästi itse saisivat mennä pois. Se heille myönnettiin ja kun näiden linnoitusten koko väestö 30,000 henkeä tuli vakuutetuksi siitä, että englantilaiset heitä kohtelivat ystävinä, levisi miehestä mieheen innokas ilohuuto "Li-li-li-li!" — jota käytetään ystävällisenä tervehdyshuutona — koko tuon suuren kansajoukon suusta. Aseet heiltä kuitenkin otettiin pois. Päälliköt, jotka jättivät Selassen ja Fahlan englantilaisille, sanoivat Teodorin lähteneen Magdalasta pakoon entisten vihollistensa, muhammettilaisten naapurien luo, luottaen heidän tapoihinsa, jotka käskivät vihollisellekin antamaan suojaa, kun hän hakee vierasvaraisuutta. Teodor oli kuitenkin Magdalassa ja oli varustautunut vimmattua vastarintaa tekemään.

Kun englantilaiset olivat saaneet haltuunsa Selassen ja Fahlan, alkoivat he sieltä pommittaa itse Magdala. Eräs toinen sanomalehden kirjeenvaihtaja kysyi Stanleyltä, oliko hän nähnyt Teodorin

viimeistä käsityötä, ja näytti heti sen jälkeen äkkijyrkän vuoren reunalla hirmuista näkyä. 308 ihmisruumista, kaikilla kahleet ja rautapuntit käsissä tai jaloissa, oli röykkiössä, toistensa päällä, alastomina ja mätänemisen tilassa! Nämä oli Teodor miehineen pyssyillä ja miekoilla säälimättä surmannut, vaikka he epätoivon vimmallalla polvillaan rukoilivat ja huusivat armoa. Turhaan! Ne teurastettiin kaikki.

Magdalassa oli Teodor varustautunut epätoivon taisteluun, sillä hän oli vakuutettu, ettei hän saisi englantilaisilta mitään armoa. Kun ainoa pääsypaikka Magdalaan oli suljettu vahtitorneilla ja portit tukittu suurilla kiviröykkiöillä, niin keksi pari englantilaista sotamiestä keinon kiivetä jyrkkää vuorta myöten ylös ja onnistuivatkin. Heidän esimerkkiänsä seurasivat toiset ja kohta oli iso joukko heitä tunkeutunut etuvarustusten yli. Kun ensimmäiset sotilaat olivat tunkeutuneet varustusten yli ja yrittivät ampua, näkivät he erään huonosti puetun miehen vetäytyvän pakoon heinäpieleksen taakse, revolveri kädessä. Kohta sen jälkeen kuului heinäpieleksen takaa laukaus, ja sama mies oli tappanut itseänsä, laukaisemalla revolverin suuhunsa. Kun englantilaiset tulivat itsemurhaajan luo, ja hänen kourastaan ryöstivät tuon kauniin revolverin, lukivat he sen kahvassa kirjoituksen, joka osoitti että se oli lahja Englannin kuningattarelta Abyssinian hallitsijalle Teodorille. Itsemurhaaja oli siis Teodor itse, ja tämän arvelun todistivat sitten vankina olleet europalaiset sekä Magdalan omat asukkaat. Hän oli taistellut valepuvussa. Likaisten, harmaiden ryysyjen alla oli hänellä erittäin hienot alusvaatteet.

Sopiva kohtalon rangaistus oli, että hänen petoimaisen julma oma kätensä, joka oli tappanut niin monta viatonta hänen omista alamaisistaan, nyt lopetti hänen omankin henkensä. Näin oli päättynyt sen miehen elämä, joka ylpeänä nimitti itseänsä "Teodoriksi, Abyssinian keisariksi, Menilekin jälkeiseksi, Salomon pojaksi, kuningasten kuninkaaksi, maanpiirin herraksi, Etiopian valloittajaksi, Afrikan uudestaan synnyttäjäksi ja Jerusalemin vapauttajaksi".

Kun englantilainen sotajoukko oli päässyt pääkaupunkiin, tekivät Teodorin viimeiset sotilaat vielä yrityksen ryhtyä tappeluun, mutta huomattuaan vastustamisen turhaksi, vetäytyi abyssiniläinen joukko pakoon Teodorin äpäräpojan johdolla. Suurin osa näistä pakolaisista joutui heidän ikivihollistensa Gallas-heimon käsiin ja kun jällelle jääneet näkivät heidän kohtalonsa, antautuivat he mieluummin englantilaisten vangiksi.

Magdalassa löysivät englantilaiset myös keisarin palatsia vastapäätä suuren vankihuoneen, ahdinkoon saakka täynnä abyssiniläisiä vankeja. Ruhtinaita, päälliköitä ja talonpoikia oli siellä raskaissa kahleissa, tuskallisesti odottaen sitä hetkeä, jolloin heidän kärsimyksensä loppuisivat. Englantilaiset kiiruhtivat vapauttamaan heidät ja sekä ylhäiset että alhaiset vangit suutelivat kiitollisina heidän käsiänsä.

Kaatuneen keisarin aarteet joutuivat englantilaisten käsiin, ja ylipäälliköt sekä heidän taapi-upseerinsa ynnä sanomalehtien kirjeenvaihtajat olivat ainoat, jotka eivät ryhtyneet nyt seuraavaan yleiseen tavarain ryöstämiseen.

Kaikki Teodorin kanuunat, yhteensä 33, tehtiin kelvottomiksi käyttää enää. Magdalan asukkaat käskettiin muuttamaan pois, linnoitusrakennukset hävitettiin ja koko kaupunki, jossa oli noin 3,000 asuinrakennusta, poltettiin. Sitä ennen oli Teodorin ruumis haudattu, ilman mitään juhlallisuuksia. Ummistettuna silkkiin vaatteisiin pantiin se ruumisarkkuun; pari sotamiestä laski arkun hautaan; abyssiniläinen munkki, Teodor-vainajan hovikappalainen, luki hätäisesti hautausluvat ja hauta täytettiin.

Abyssiniläisiltä sotilailta otettiin heidän aseensa pois, vaan kaiken muun omaisuutensa he saivat viedä mukanaan. He olivat säälimättömästi kohdelleet omia kansalaisiaan, mutta koska he olivat antautuneet englantilaisille, suojelivat nämä heitä, kunnes he pääsivät turvalliseen paikkaan, josta he taisivat kukin palata syntymäseuduilleen. Ne haavoitetut abyssiniläiset, joilla ei ollut ystäviä heitä hoitamassa, vietiin englantilaisten sotalasaretteihin. Kaikkiansa oli englantilaisia haavoitettuja ja muutoin sairaita ainoastaan 80 miestä, siihen luettuna nekin, jotka Magdalan valloituksessa haavoitettiin.

Englantilainen sotajoukko läksi nyt paluumatkalle, tyytyväisenä ja iloisella mielellä. Abyssinian erinomaisen terveellisen ilmanalan tähden oli englantilainen sotajoukko säilynyt terveenä, kärsimättä niitä kipuja, joita muuten kuumain maiden ilmanala vaikuttaa europalaisiin. Tosin oli helle joskus tulinen, sillä aurinko paistoi keskitaivaalta ihan kohtisuoraan alas, mutta vuorimaa on niin korkea, ettei ylängöillä vallitse sama turmiollinen ilma kuin alhaisissa laaksoissa. Asukkaat, jotka olivat erittäin hyvillään ennen voittamattoman hirmuhaltijan Teodorin kukistuksesta, tulivat suurissa laumoissa englantilaisten leiriin heitä ylistämään laululla. Heidän laulunsa oli virren veisaamista ja aineeksi olivat he ottaneet kuningas Daavidin kiitosvirren: "Herra on minun kallioni, linnani ja pelastajani; Jumala on lohdutukseni, Häneen minä turvaan. Hän on kilpeni ja terveyteni sarvi; suojelukseni ja turvani ja vapahtajani. Sinä joka minut autat vääryydestä." (2 Samuelink. 22). Samalla kuin he lauloivat tätä laulua, kantoivat heidän kirkonpalvelijansa liitonarkin kuvaa, joka oli 5 kyyn. pitkä, kyynärää leveä ja 1/2 kyyn. korkea, punainen kullalla kirjaeltu verka oli sen päällä peitteenä, ja sen päällä oli puusta tehty

tulipunasella silkillä päällystetty armo-istuimen kuva. Kerubiimiä ja Serafiimia ei kuitenkaan ollut, niinkuin ennen Israelin arkin päällä. Sitä paitse kantoi tuo ylistysvirttä veisaava joukko astioita, vaatteita, kynttiläjalkoja, pesumaljoja, papin virkapukua, vaskisia, hopeisia ja kultaisia ristejä, ehtoollismaljoja ynnä muita "pyhiä esineitä", jotka kuuluivat heidän jumalanpalvelukseensa. He soittivat samalla monellaisia puisia ja messinkisiä soittokaluja, niin että tuo ylistysmessu oli hyvin metelinen riemunosoitus, johon suuret vaimo- ja lapsiparvet yhtyivät huutaen ilohuutojansa: "Li-li-li!" Kuta enemmän innostus nousi, sitä rajummiksi kiihtyivät heidän liikkeensä; joukkoa johtava pappi kumarteli yhä syvempään ja viimein kaikki rupesivat tanssimaan, loikkien ja hyppien niin, että englantilaiset, niin sopimatonta kuin tuo itse asiassa olikin, eivät malttaneet olla ääneen nauramatta ja käsiään taputtamatta tälle omituiselle näytelmälle.

Palausretkellä kuoli englantilaisten veto-eläimistä summaton joukko; tusinoittain kuoli ratsuväen hevosia joka päivä uupuneina tukalasta matkasta. Stanley kiiruhti ennen sotajoukkoa päästääkseen merenrantaan, huolimatta varoituksista, joita hänelle lausuttiin, sillä kun nyt oli sadeaika, niin olivat tiet vuorenrotkoissa ihan tulvillaan vettä täynnä. Varsinkin eräässä pitkässä vuorenrotkossa, joka oli paikoittain ainoastaan 20 jalkaa ja leveimmällä kohdalla 30 jalkaa leveä, ja jonka molemmilla puolilla kohosi pystysuorat 800 jalkaa korkeat kalliot, uhkasi hirveä vaara, sillä ankara ukkos-ilma ja sitä seuraava sade syöksi alas myrskyn raivolla ja vuorien kupeilta alas virtaavat purot muuttivat vuorensolan koskeksi. Töin tuskin pääsi Stanley palvelijoinensa hevosinensa eräälle korkeammalle kallionlohkareelle, jonka ympäriltä tulvavesi pian oli huuhtonut kaiken irtonaisen mullan pois. Vesi muodosti pian hänen ympärillään lammikon, joka oli 4 kyynärää syvä, ja tulva nousi nousemistaan uhaten hukuttaa hänet seuralaisineen. Sade syöksi alas virtana ja jonkun ajan kuluttua toi tulvavesi mukanaan joukottain ihmisruumiita, kuolleita härkiä, muuleja ja hevosia, jotka syöksivät alas virtaa nurin niskoin kauheassa sekasorrossa. Sähkölennätinpylväitä, joissa oli pitkät kappaleet sähkölennätinlankaa, kärriä ja pyöriä, jotka musertuivat kallioita vastaan, heinä- ja olkipieleksiä, pensaita, puita ja taas kuolleita ihmisiä — kaikki vyöryi kauheassa sekamelskassa virran mukana kauhistuttaen noita rohkeita ja liiaksi varomattomia matkalaisia, joiden perikato oli silmien edessä. Mutta ennenkuin tulva oli noussut niin korkealle, että se olisi saavuttanut heidän turvapaikkansa, taukosi myrsky ja syvät vuoren rotkot olivat nielleet veden niin, että vain lammikko oli yli päästämättä. Jätettyään suurimman osan tavaroitaan, joita ei saatu kuljetetuksi, pääsi Stanley töin tuskin tästä vaarasta ja saapui englantilaisten sotaväen asemalle rotkotien alapäässä ja täällä hänet vastaanottivat upseerit erittäin vierasvaraisesti. Vahvistettuaan voimiansa ruoalla ja juomalla sekä levättyään yön saapui hän sitte seuraavana päivänä meren rannalle Zoullaan, josta hän, myytyänsä aasinsa ja tarpeettomat tavaransa lähti laivalla Suetsiin. Oivallisen arapilaisen hevosensa hän toi mukanaan ja vei sen New-Yorkiin.

Abyssinian sota oli päättynyt ja kuukauden kuluttua oli englantilainen sotajoukko tuotu pois, kaikki sen varastot ja leirit kadonneet ja muisto vain jälellä tuosta vaivaloisesti toimitetusta mutta kunniakkaasta sodasta, jossa Englannin sotilaat olivat suuresti kunnostaneet itsensä.

Kun tämä sotaretki näin oli päättynyt, kiiruhti Stanley Espanjaan, jossa paraikaa riehui kapina kuningatar Isabellaa vastaan. Töin tuskin oli Stanley päässyt hengissä pois Valencian kaupungissa kapinoitsijain ja hallituksen joukkojen välillä syntyneestä verisestä kahakasta, niin hän vetäytyi Madridiin, josta hän lähetti tietoja New-York Heraldille. Silloinpa hän eräänä päivänä sai sähkösanoman, joka kutsui hänet oitis tulemaan Pariisiin. Sanoman oli lähettänyt New-York Heraldin omistaja James Gordon Bennett nuorempi.

Muutaman tunnin kuluttua oli Stanley jo matkalla Pariisiin, johon hän saapui seuraavana päivänä iltapäivällä. Hän kiiruhti heti hotelliin, jossa hra Bennett asui, ja kolkutti tämän ovelle.

"Astukaa sisään!" kuului ääni oven takaa. Herra Bennett oli jo mennyt levolle; vaan saatuaan tietää, että Stanley oli tullut, rupesi hän pakinoimaan seuraavaan tapaan:

"Vai niin, tekös olettekin. No istukaa, mulla on tärkeä toimi annettavana teille".

Hän puki päällensä yötakin ja virkkoi taas:

"Missähän luulette Livingstonen olevan tätä nykyä?"

"Enpä tosiaankaan sitä tiedä".

"Luulettekohan, että hän vielä on elossa?"

"Kenties; vaan yhtä mahdollista on, että hän on kuollut".

"Mutta minä arvelen, että hän vielä elää ja että hänestä voidaan saada tietoakin. Minä aijon lähettää teidät häntä etsimään".

"Kuinka, luuletteko tosiaan, että minä voisin saada tietoa tohtori Livingstonesta? Tahdotteko, että minun pitää lähteä Keski-Afrikaan?"

"Tahdon. Minä tahdon, että matkustatte ja hankitte tiedon hänestä, missä ikänä hän onkin, ja tuotte hänestä kaikki ne uutiset, mitkä voitte. Kenties" — lisäsi hän mieltiväisesti — "Vanhus kärsii puutetta; ottakaa sen vuoksi tavaroita kylliksi mukaanne, että voisitte häntä auttaa, jos hän olisi avun tarpeessa. Tehkää miten parhaimmaksi katsotte, — mutta hankikaa varma tieto Livingstonesta".

Stanley huomautti, että tuollainen matka tulisi melkoisesti maksamaan, vaan Bennett lohdutti häntä sanoen:

"Ottakaa nyt tuhat puntaa ja kun se summa on lopussa, niin otatte taas tuhat puntaa, kun nekin rahat ovat loppuneet, niin otatte vielä tuhat puntaa ja sitte taas tuhat, — mutta hankikaa tieto Livingstonesta".

Kun Stanley huomasi, että hra Bennettin aikomus oli saada tietoa tuosta mainiosta matkustajasta maksoi mitä maksoi, kysyi hän:

"Tahdotteko siis että minä suoraa päätä oitis lähdän Afrikaan Livingstonea etsimään?"

"En, minä tahtoisin, että ensin menette Suetsin kanavan avajaisiin ja että sitte matkustatte Niilin virtaa ylöspäin. Sieltähän Baker kuuluu olevan lähtemäisillään Ylä-Egyptiin. Tiedustelkaa minkä voitte hänen retkisuunnastaan, ja kertokaa sinne menessänne kaikesta, mikä voi huvittaa matkustavaisia. Sopisipa teidän kirjoittaa oikein käytöllinen käsikirja Ala-Egyptissä matkustavaisille ja kertoa siinä kaikesta, mikä siellä näkemistä ansaitsee, ja miten mikin on nähtävä.

"Voisittehan sitte lähteä Jerusalemiin, jossa kapteeni Warren kuuluu tätä nykyä löytävän löytämistään hauskoja esineitä. Menkää sieltä sitte Konstantinopoliin ja hankikaa selko noista kediivin (Egyptin varakuninkaan) ja sulttaanin välisistä riidoista.

"Kun olette sieltä päässyt, niin olisi paras, että menette Krimin niemelle ja käytte siellä noilla vanhoilla tappelutantereilla ja jatkakaa sitte matkaanne Kaukasusvuoriston kautta Kaspian merelle. Venäläinen retkikunta kuuluu sieltä lähtevän Khivaan. Sieltä sopii teidän matkustaa Persian kautta Intiaan ja matkallanne kirjoittaa joku hupaisa kirje Persepoliksesta.

"Bagdad soveltuu ihan teidän matkaanne; tottahan poikkeatte sinne ja kirjoitatte jotakin Eufraatin laaksoon rakennettavasta rautatiestä. Kun sen jälkeen olette päässyt Intiaan, niin sopii teidän lähteä Livingstonea etsimään. Mahdollisesti voitte silloin saada kuulla, että hän on matkalla Sansibariin; ja jollei hän olisi, niin lähdette sisämaahan ja hankitte hänestä tietoa, onko hän hengissä vai eikö. Hankikaa kaikkia tietoja, mitä suinkin voitte, hänen tutkimusmatkoistaan, mutta jos hän on kuollut, niin hankikaa siitä mitä tarkimmat todistukset. Ei nyt tällä kertaa muuta. Hyvää yötä! Jumalan haltuun!"

2. Luku.

Stanley lähtee etsimään Livingstonea. Varustus matkalle.

Stanley lupasi tehdä mitä hän vaan voi, ja kohta sen jälkeen oli hän taas pikajunalla tullut Marseilleen lähteäksensä sieltä Itämaille. Useimmat edellä mainitut matkat hän teki ja saapui 1870 Elokuussa Intiaan, josta hän Lokakuussa lähti Mauritius saarelle ja sieltä Sansibariin. Tänne hän saapui Tammikuun alussa v. 1871.

Sansibar on saari vähän matkaa Afrikan itärannikosta ja on arapilaisten kauppiasten pääpaikka. Tänne keräytyy suuri joukko tavaran vaihtajia kaikilta seuduilta Itä-Afrikassa, jonka vuoksi väestö onkin erittäin kirjava. Markkinoille tuodaan kopaali-gummiä, nahkoja, orselji-väriä, kallisarvoisia puulajeja ja orjia. Sansibaria voi verrata Bagdadiin tai Konstantinopoliin; yleensä on muhammettilaisia enempi kuin muita ja ainoastaan vähäinen osa kaupungin asukkaista on kristittyjä, enimmästään europalaisia kauppiaita, jotka ovat tänne asettuneet. Hallitseva kansa on arapilaiset, jotka ovat Moskat in ruhtinaskunnasta tänne siirtyneet ja laajentaneet valtaansa siinä määrässä, että entinen emämaa Moskat on jäänyt suuremmaksi paisuneen Sansibarin alusmaaksi. Sansibarin nykyinen sultaani Seyed Burghasch oli ollut muutamia vuosia takaperin orjakaupan puolustaja, sillä hänellä oli siitä runsaita tuloja, mutta kun Englannin hallitus sotalaivastolla uhkasi hänen pääkaupunkiansa ja pakotti hänet sitoutumaan orjakaupan lopettamiseen, niin olot muuttuivat. Sittemmin kävi sultaani itse

Englannissa, jossa häntä kohdeltiin erittäin ystävällisesti ja hän tuli näkemään Englannin rikkauden sekä suuren sotavoiman. Hän tuli myöskin huomaamaan mikä summaton erotus on väkivallalle ja orjuudelle perustetun ja vapaudelle sekä yhdenarvoisuuden kannalle perustetun valtakunnan välillä ja siitä saakka on Seyed Burghasch ruvennut orjakaupan innokkaaksi vastustajaksi. Mutta vuosisatoja kestäneitä epäkohtia ei toki pian saa poistetuksi, varsinkaan kun arapilaiset alamaiset sitkeästi puolustavat entistä tapaansa ostaa ja myydä orjia.

Puhdas arapilainen rotu on helposti erotettava muista Sansibarin asukkaista. Useimmat tähän rotuun kuuluvat kauppiat ovat uskaliasta väkeä, jotka usein henkensä kaupalla ovat tehneet pitkiä kauppamatkoja sisä-Afrikassa hakemaan sen maan tuotteita. Vaarallisilla retkillä saatu kokemus antaa heille tyynen, itsenäisen, usein uhkamielisenkin ulkomuodon, joka saattaa ulkomaalaisen heitä pitämään suuressakin arvossa.

Sitävastoin ovat Intiasta Afrikaan siirtyneet banianit perin kelvotonta ihmislajia. Banianiksi sanotaan erästä noista monista Intian lahkokunnista. He ovat aina arapilaisten nöyriä kumartajoina, mutta myöskin aina säälimättömän julmia niitä vastaan, jotka onneton kohtalo saattaa heidän valtaansa. Petollisuus on heissä luonnollisin asia. Kun baniani parhaiten vannoo ja vakuuttelee kaiken pyhän nimessä, niin voi olla varma siitä, että hän silloin valhettelee enemmän. Rahan ja rikkauden keräämisessä sekä ahneudessa on hän verraton. Juutalainen ei koskaan vedä hänelle vertoja ja ainoa, joka hänen kanssaan kykenee kilpailemaan menestyksellä, on parsilainen. Arapilainen on lapsi häneen verraten. Tämä rotu kuitenkin parhaiten lisääntyy ja sen hallussa on melkein koko Keski-Afrikan kauppa. Keinotellen on se saanut muut kauppiat kokonaan valtaansa. Koronkiskominen on niin suuri, että lainatuista rahoista otetaan korkoa 50, 60 ja 70;kin prosenttia, ja aina osaa kavala baniani sovittaa asian sille kannalle, ettei hän menetä omaansa.

Lähinnä banianien jälkeen ovat vaikutuksensa puolesta tärkeimmät muhammedilaiset hindut. Petollisuudessa ne jäävät ainoastaan hiukan edellisistä jällelle ja kymmenittäin löytyy heidän joukossansa perinpohjin konnamaisia roistoja, mutta sitä vastoin ylen harvoja rehellisiä kauppiaita. Näiden viimeksimainittujen joukossa on kuitenkin tullut tunnetuksi eräs Tarya-Topan niminen vanha kauppias, jonka perinpohjainen totuus ja ankara rehellisyys kauppa-asioissa on tullut oikein sananparreksi. Hän on rikastunut äärettömästi; hänellä on monta laivaa ja hän on saanut tärkeän sijan sultaanin neuvostossa.

Arapilaisia, banianeja ja hinduja halvemmassa asemassa ovat neekerit ja sekarotu. Niitä on kenties kaksi kolmannelta Sansibarin kaupungin asukasluvusta, joka nousee arviolta noin 100,000:een, ja on melkein puoli koko saaren asukasluvusta.

Sansibarin kauppa on melkoinen ja arvattavasti yhä suurenemassa. Kauppalaivoista näkee siellä enemmän amerikalaisia, niiden jälkeen saksalaisia, ranskalaisia ja englantilaisia. Ne tuovat tänne amerikalaisista palttinaa, jota maan asukkaat nimittävät "merikaniksi", paloviinaa, ruutia, kiväärejä, lasihelmiä, posliinitavaroita, englantilaisia pumpulivaatteita, metallitaulaa ja muita sellaisia tavaroita sekä vievät pois norsunluuta, kopaaligummiä, josta europalaiset valmistavat monellaisia maali- ja lakeeraus-aineksia, sekä neilikoita, raakoja vuotia, simpukoita, joita taas Afrikan länsirannalla olevat neekerit käyttävät rahana, seesamiviljaa ja palmuöljyä.

Sansibarissa asuvat europalaiset ovat enimmästä päästä itsenäisiä kauppiaita, virkamiehiä tai europalaisten ja amerikalaisen kauppiasten asiamiehiä. Etevin sija on Englannin konsulilla, jona Stanley tullessa Sansibariin, oli tohtori Livingstonen entinen matkatoveri hänen retkillänsä Sambesivirran seutuja tutkiessa, tohtori John Kirk. Stanley piti erittäin tärkeänä saada tältä mieheltä niin paljon tietoja kuin suinkin Livingstonesta, mutta samalla hän tahtoi pitää salassa aikeensa lähteä tätä mainiota miestä etsimään. Kun amerikalainen konsuli, kapteeni Webb, oli vieraisilla käydessään toht. Kirkin luona esiteltyt hänelle hra Stanley, pääsi tämä viimein tilaisuuteen jutella hänen kanssaan kahden kesken, sillä kyllästyneenä vierastensa jokapäiväisiin loruihin, joita jatkettiin tavallisesti lähimmäisten panemisella, tahtoi toht. Kirk sääliä Stanleyä ikävystymistä tässä seurassa, huvittaa häntä näyttämällä hänelle oivallista elefantti-pyssyänsä ja kutsui hänet eri huoneeseen. Täällä sai Stanley kuulla loppumattomia ylistyksiä tuon oivallisen aseiden murhaavasta vaikutuksesta ja kuinka hirveän tarkasti luoti aina sattui, kun sillä ampui. Tulipa muun muassa juttuja Livingstonen seurassa tehdyttä matkaltakin.

"Missähän se Livingstone nyt mahtanee ollakaan?" kysäisi Stanley, tekeytyen ihan välinpitämättömäksi.

"Niin", vastasi Kirk, "eipä siihen ole helppo vastata; hän on kenties jo kuollut, mutta siitä ei tiedetä mitään varmaa, eikä hänestä ole kahteen vuoteen kuulunut mitään. Hänelle lähetetään aina joskus täältä yhtä ja toista. Paraikaa kuuluu olevan matkue lähtemäisillään hänelle viemään tarpeita. Minä olen luullut vanhuksen jo kohta palajavan kotiin, sillä hän käy jo liian vanhaksi. Jos hän kuolisi, niin hedelmät hänen monivuotisista tutkimusmatkoistansa menisivät hukkaan, sillä hän ei kirjoita

muistoonpanoja eikä päiväkirjaa, ja karttoihinsa hän panee jonkun pisteen tai muun merkin, jota ei kukaan muu kuin hän itse ymmärrä. Jos hän vielä on hengissä, niin pitäisi hänen tulla kotiin ja jättää työ nuorempien jatkettavaksi".

"Minkälainen mies hän on muita kohtaan?" kyseli Stanley.

"No, minä luulen, että hänen kanssaan olisi toisen tukala olla. Itse en ole hänen kanssansa riitautunut, mutta olen hänen nähnyt vihaisesti tiuskuvan muille, ja siitpä syystä luulen, että hän ei tahdo pitää ketään seurassaan".

"Minä olen kuullut häntä sanottavan erittäin vaatimattomaksi mieheksi. Onko hän sellainen?"

"Hohoo, hän kyllä tietää paremmin kuin joku toinen arvostella omat löytönsä. Eipä hän juuri ole mikään Herran enkeli sentään", vastasi toht. Kirk nauraen.

"Entäs jos sattuisin matkoillani yhtymään hänen kanssansa — voisihan hänet tavata, jos hän kulkee samoja teitä kuin minä — kuinkahan luulisitte hänen minua kohtelevan?"

"Suoraan sanoen", vastasi Kirk, "en luule, että sellainen yhtyminen häntä liioin miellyttäisi. Minä tiedän, että jos esim. Burton, Grant, Baker tahi joku muu tutkimusmatkoilla kulkija seuraisi Livingstonen jälkiä ja tämä saisi kuulla hänen lähestyvän, niin hän pian lähtisi parin kymmenen peninkulman päähän soiden ja rämeiden taakse. Sellainen on — kunniasanani kautta — ajatukseni Livingstonesta".

Kuultuansa Livingstonen läheiseltä tuttavalta tällaisen arvostelun hänestä, tunsu Stanley intonsa lähteä matkaan suuresti laimentuvan, mutta hänellä oli käsky: "*Mene ja hanki tieto Livingstonesta!*" ja hän päätti pitää sanansa ja hankkia hänestä tiedon, jos vain Livingstone vielä oli elävien luvussa; jollei, niin piti hän kumminkin saada selville kaikki tiedot hänestä, mitkä ihmisiä huvittaisivat.

Tottumattomana matkustuksiin Afrikan sisämaissa koki Stanley edellisten matkustajain kirjoista saada selkoa mitä kaikkia tarpeita hänen tulisi ottaa mukaansa, mutta kun niistä puuttui juuri nuo tärkeät tiedot, hankki hän ne arapilaisilta kauppiailta, jotka kokemuksen nojalla niitä taisivat antaa. Hän osti siis suuret joukot monellaisia vaatteita, lasihelmiä ja paksua messinkilankaa, sekä omaa tarvista varten keittoastioita, ruokatavaroita, lääkkeitä ja tuhansia eri tavaroita, lahjoja neekeriruhtinaille y.m. Apulaisikseen pestasi hän kaksi europalaista merimiestä sekä suuren joukon sansibarilaisia neekereitä, useimmat sellaisia miehiä, jotka olivat ennen palvelleet europalaisia tutkijoita. Kun oli epätietoista, pitikö hänen lähteä vielä Tanganjika järven toisellekin puolelle, osti hän kaksi venettäkin, jotka tehtiin kepeämmiksi kantaa siten, että niistä otettiin pois istuimet ja osa laidoista, jotka osat sitte piti jäljestäpäin korjattaman uudelleen. Kaikki mukaan otettavat tavarat jaettiin noin 70:n naulan painoisiin kannalmuksiin, että mies hyvin jaksoi sellaisen kantaa. Ennenkuin Stanley lähti Sansibarista, pääsi hän vielä sultaani Seyed Burghasch'in luo, joka osoitti hänelle suosiotansa lahjoittamalla hänelle komean ja kallisarvoisen hevosen.

Sansibarista lähti Stanley vastapäätä mannermaalla olevaan Bagamoyon kaupunkiin, josta hänen piti siellä olevain kauppiasten avulla hankkia väkeä kantamaan tavaroitansa sisämaahan. Vasta Bagamoyossa tuli hän tarkemmin tuntemaan millaisten perinpohjaisten veijarien kanssa hän joutui tekemisiin. Arapilainen kauppias Ali ben Salim oli varsin kamalasti menetellyt häntä vastaan ja oli kuitenkin olevinaan erittäin ystävällinen. Stanley kyllästyi hänen viekkauksiinsa ja kääntyi sansibarilaisen Tarya Topanin suosituksen johdosta nuoren hindulaisen kauppiaan Soor Hadji Palloon puoleen. Vaikka tämä oli vasta 20 vuotinen nuorukainen, oli hän jo kuitenkin ennättänyt sangen pitkälle kavaluuden ja petollisuuden tiellä, niin että Stanley sanoi niiden kuuden viikon kuluessa, jotka hän viipyi Bagamoyossa, tämän yhden miehen tähden saaneensa yhtä paljon harmia ja vaivaa kuin poliisimestarilla New-Yorkissa on kaikista sen kaupungin roistoista. Mutta kun Stanley välttämättömästi tarvitsi tämän miehen apua, niin hänen täytyi kärsiä hänen petoksiaan. Vihdoin oli Stanley saanut sen verran väkeä palvelukseensa pestatuksi, että hän vähitellen taisi viidessä eri joukossa lähettää heidät matkalle tavaroita kuljettamaan. Kun hän itse viidennen joukon johtajana läksi sisämaahan, oli hänen palveluksessaan yhteensä 192 miestä. Seitsemänkymmentäkolme päivää oli hänen täytynyt viipyä Sansibarissa ja Bagamoyossa, ennenkuin palvelusväki ja tavarat oli saatu täyteen kuntoon matkaa varten.

3. Luku.

Matkan alku rantamaalta Ugogoon.

Innokkaalla mielellä lähti Stanley Bagamoyosta asukkaiden häntä saattaessa marssimaan ylämaahan. Sotamiehet (aseelliset miehet joukossa) laulaa loilottivat, matkaopas heilutti lippua ja kaikki olivat reippaalla tuulella. Ensimmäiselle pysäyspaikalle oli vain puoli engl. peninkulmaa (ei venäjän virstaakaan). Matka oli käynyt hyvin. Stanley arapilainen tulkki Selim, ei ollut kaatanut kääryjä kuin kolmasti vain; Zaidi, sotamies, oli vain kerran antanut ampumavaroja ja Stanley vaatteita kantavan aasin rypeä mutaisessa lätäkössä. Vaatteet täytyi pestä puhtaiksi. Ampumavarat olivat kaikeksi onneksi vedenpitävässä laatikossa, etteivät ne kastuneet. Iloissaan siitä että nyt viimeinkin oli päästy matkalle, unhotti moni aasinajaja, ettei tällä elukalla ole luonnollista taipumusta kulkea suorinta tietä ja että se harvoin voi vastustaa haluansa poiketa ihmisten viljavainioihin. Stanley tuli kuitenkin pian huomaamaan, että palveluksessaan olevista moni näyttäytyi kelvollisemmaksi ja luotettavammaksi, kuin häntä alussa olisi luullut. Pari, kolme päivää viivytettiin ensimmäisessä pysäyspaikassa viimeisiä varustuksia varten kohta alkavan sade-ajan takia, ja kun matkaa jatkettiin, tuli Stanley joukko tapaamaan matkan varrella neekerejä työssä. Huolimatta ohitse kulkevista oli työväki, miehet ja naiset, niin vähissä vaatteissa, että Aatamin ja Eevan viikunalehtipuku oli koko komea juhlapuku verraten heidän verhoihinsa, vaan he eivät kuitenkaan osoittaneet vähintäkään ujostelemista alastomuutensa tähden. Uteliaiden lasten tavalla osoittelivat neekerit sormillaan Stanley matkuetta naureskellen milloin millekin mitättömälle seikalle, joka heistä näytti oudolta.

Ensimmäinen tukalampi vastus, joka kohtasi Stanley matkuetta, oli pääsö virtahepojensa kautta kuuluisan Kingani-virran yli. Pohjattoman vetelän suon yli olikin vaikea päästä, kun ei ollut mitään siltaa eikä lauttaa, mutta tässöpä piti johtajan näyttää neuvokkaisuutensa. Paksuja pölkköjä kaadettiin rinnakkain yli tuon pienen joen ja pölkköjen päälle piti latoa suuria tavarankantamista varten valmistettuja satuloita, ja niin oli silta valmis. Sillä välin kun tavaroita kuljetettiin toiselle rannalle ja juhtaeläimiä uitettiin joen poikki, ampuili Stanley huviksensa kiväärillä virtahepoja kalloon. Luodit eivät kuitenkaan pahaa vahinkoa tehneet, sillä vaikka ne sattuivat, seisattuivat ne noiden paksunahkaisten nahan alle iherakerrokseen. Olipa joku vanha virtahepo rauhallisesti kääntänyt vain päätään ikäänkuin kummastellen mitä varten tuo typerä matkustaja haaskasi kallista ruutia ja luoteja hänen nahkaansa, kunnes ankarampi laukaus suurempireikäisestä pyssystä antoi virtahevolle kuolettavan haavan. Stanley tuli tarkemmin tuntemaan nuo kuuman ilmanalan jättiläis-elukat, jotka silloin kun ei niille tehdä rauhattomuutta, laiskoina kömpivät puoleksi ylös vedestä auringon paisteessa venymään aivan kuin sikolauma joka on nälkänsä tyydyttänyt.

Asukkaat näillä seuduilla harvoin viitsivät vaivata itseään raivaamalla metsää viljavainioksi; vaan valitsevat siksi tavallisesti jonkun aukean paikan, jossa maan pinta, sittekun siitä heinä on poistettu, kuokkimalla käännetään parin kolmen tuuman syvyydeltä ja siihen kylvetään vilja, joka tavallisesti antaa neljä-, viisikymmentä kertaa siihen kylvetyn määrän. Kuitenkin löytyy tienoita, jotka ovat aivan hedelmättömiä niinkuin Saharan erämaa. Sen lisäksi on näillä seuduilla muitakin kiusallisia tukaluuksia, joista hyönteiset eivät suinkaan ole vähäpätöisimmät. Turmiollinen tsetse-kärpänen tekee täällä karjanhoidolle hyvin suurta haittaa, sillä sen purema on varma kuolema hevoselle, nautaeläimille ja koirallekin, mutta kumma kyllä eivät aasit, lampaat, vuohet eikä ihminenkään kärsi sen puremasta muuta vahinkoa kuin kipu.

Odottaessaan yhtä osastoa matkueestansa, joka oli jäänyt jälemmäksi, täytyi Stanley viipyä taas seuraavassa pysäyspaikassa pari päivää. Hänen kaunis, harmaa hevosensa, jonka Sansibarin sulttaani oli lahjoittanut, kuoli, ja kun hän tahtoi välttää, että kuollut raato mätänemisen kautta olisi turmellut ilmaa läheisen kylän tienoilla, antoi hän käskyn miehilleen, että he kaivaisivat kuopan, johon hevonen piti haudattaman. Kun se oli tehty, tuli kylän päämies, muka hyvän syyn saatuansa, vaatimaan Stanleyltä sakkoa tämmöisen omavaltaisen työn sovituksiksi. Stanley ja päällikön välillä syntyi silloin seuraava väittely:

"Sinäkö olet Kingarun kylän suuri päällikkö?"

"Hu-uh, minä se olen!"

"Oikeinko itse suuri, suuri päällikkö?"

"Hu-uh, niin kyllä!"

"Onko sulla paljokin sotilaita?"

"Hä, — mitä?"

"Onko sulla paljon aseisiin kykeneviä miehiä?"

"Ei yhtäkään".

"No minä luulin, että sulla kumminkin olisi tuhat miestä, koska uskallat sakottaa mahtavaa valkoista miestä, jolla on yltäkyllin pyssyjä ja sotilaita, ja vaadit häneltä suuret sopijaiset siitä, että hän on

antanut haudata kuolleen hevosen?"

"Ei mulla ole ollenkaan sotilaita, muutamia nuoria miehiä vain".

"No miksi siis tulet riitelemään?"

"Eihän se minun syyni ole, sillä veljeni sanoivat: katsoppas mitä valkoinen mies on tehnyt ilman sinun luvattasi. Sen vuoksi kysyn nyt: kuka antoi sulle luvan käyttää minun maatani hautausmaaksi?"

"Enhän minä lupaa tarvitse tehdäkseni mikä oikein on. Jos olisin jättänyt kuolleen hevosen mätänemään, olisi se levittänyt tautia kyläänne ja turmellut juomavetenne, eikä mikään kauppamatkue olisi sitte seisattunut kyläänne. Mutta kun teko ei ole mieleesi, niin kaivetaan hevonen jälleen ylös ja jääköön se hautaamatta. — Hoi pojat, kaivakaa hevonen jälleen maasta ylös ja viekää se samaan paikkaan, missä se kuoli".

Hämmästyneenä ja levottomana rupesi kylän päällikkö huutamaan: "Ei, ei, herra; valkoisen miehen ei pidä suuttuman. Hevonen on kuollut. Olkoon se paikoillaan ja sovitaan pois!"

Näin tuli sovinto jälleen, ja Stanley'n matkue läksi rauhallisesti eteenpäin. Muutaman päivän kuluttua huomattiin, että tavaran kantajista oli yksi lähtenyt karkuun, vieden mukansa sekä oman kannettavansa, että toverinsakin hänelle uskotun omaisuuden. Mutta heti sen jälkeen kun hän, erottuansa matkueesta, oli piiloutunut tiheään metsikköön ihaillakseen saalistansa, joutui hän muutamain rosvojen käsiin, sillä sellaisia aina kuljeksi kauppatiekkoitten kantapäillä väjymässä mitä saisivat käsiinsä, ja karkuri, jonka nimi oli Khamifi, vietiin oitis kylään, sidottiin puuhun kiinni ja olisi heti tapettu, jollei pari Stanley'n miehistä olisi tulleet häntä vaatimaan takaisin. Kyläläiset eivät kieltäneet Stanley'n vaatimuksia saada takaisin sekä miehen että tavarat, mutta tahtoivat palkkiota karkurin kiinni ottamisesta. Tämä vaatimus katsottiin kohtuulliseksi ja he saivat 10 helminauhaa ja muutaman kynnärän vaatetta.

Khamifin piti nyt saada ansaittu rangaistus, mutta ettei se tulisi liian ankaraksi, antoi Stanley toisten kantajain tuomita hänet. Neuvoskunta, johon valittiin 8 kantajaa ja 4 sotamiestä, tutki hänen asiansa ja päätti yksimielisesti, että Khamifi, joka rikoksellaan oli saattanut kaikki rantaseutujen kantomiehet huonoon maineesen, piti rangaistaman "ison isännän" aasinpiiskalla. Hän sidottiin ja sai sitte kultakin kantajalta ja sotilailta piiskan sivalluksen ja huusi surkeasti rangaistusta kärsiessään.

Matkaa jatkettiin edelleen useita päiviä suoraan länttä kohti, jolloin seudut olivat hyvin vaihtelevat sekä luonnontuotteiden runsauden että ulkonaisen ihanuutensa vuoksi. Puita, joista korkeimmat olisivat oivallisesti kelvanneet mastopuiksi suurimpiin laivoihin, kasvoi tiheästi varsinkin rannoilla, ja heinä oli tavallisesti miehen korkuista. Samalla tavoin kuin luonto, vaihteli myöskin asujamisto näillä seuduilla. Heimokunta toisensa perään jäi matkueen taakse ja Stanley sai kummastellen ihaella muutamain seutujen erinomaista hedelmällisyyttä. Muhalleh-nimisessä uudisasutuksessa tuli häntä vastaan arapilainen kauppias Salim ben Raschid, joka sisämaasta kuljetti rantamaalle 300 elefantin hammasta. Hän kertoi Ujjijissa tavanneensa Livingstonen, selitti, että tämä oli vanha harmaaviiksinen ja partainen mies, joka vastikään oli parantunut pitkällisestä taudista.

Muhallehin seutu on erinomaisen hedelmällistä. Matanta-juuri, jota muutamat sanovat myöskin jamssiksi, kasvaa siellä verrattoman rehevänä ja maissivainiot olivat yhtä hyvät kuin parhaimmat Amerikassa.

Vähä enemmän kuin kolme Suomen peninkulmaa meren rannasta kuljettuansa saapui Stanley matkueinensa Simbamwenni nimiseen kaupunkiin, jonka oli perustanut eräs Sansibarista karkuun lähtenyt Kifabengo niminen rosvo. Tämä mies oli toimellinen ja puhelias ja oli näillä ominaisuuksilla miellyttänyt ja saanut kanssansa liittoutumaan suuren joukon kaltaisiansa karkuri-orjia, jotka valitsivat hänet päälliköksensä. Kaupunki oli nelikulmainen ja sitä ympäröi säännöllinen muuri. Sen asema oli varsin ihanalla paikalla laaksossa, jossa kaksi virtaa yhtyivät, jota paitse monta pienempää jokea kastellen ketoja teki ympäristön viehättäväksi hedelmällisen maanlaadun vuoksi. Tämän kaupungin asukkaat tulivat suurella uteliaisuudella katselemaan valkoisen miehen tavarain paljoutta, jota hänen omat miehensä olivat edeltäkäsikin kulkiessaan ylistelleet hyvin suuressa määrässä. Voidakseen korjata tavaroitaan parempaan kuntoon, koska ankarat sateet olivat niitä osaksi turmelleet, päätti Stanley tässä kohden viipyä pari päivää, jolloin hän ikäväkseen tuli huomaamaan valkoisten seuralaistensa kelvottomuuden ja huolimattomuuden. Myöskin afrikalaisen kuumetaudin vaikutuksia sai Stanley täällä ensi kerran kokea, vaan lääkkeiden avulla hän siitä kuitenkin pääsi.

Kuumain ilmanalojen sade-aika oli nyt tullut ja teki suurta haittaa matkustukselle. Laaksoissa oli joka vähäinenkin puro paisunut suureksi joeksi, jonka poikki melkein aina täytyi kulkea kahlaamalla, sillä harvoin voitiin saada tarpeellisia aineksia siltojen tekoa varten. Paksu sumu peitti usein auringonkin, niin että se vain uneliaan näköisenä pilkisteli silloin tällöin pilvien lomasta ja kokemuksesta vanhastaan

oppineet matkalaiset ennustivat alakuloisina, ettei sade pariin, kolmeen viikkoon taukoaisi. Hankaluuksia lisäsi vielä sekin, että maassa oli lukemattomia parvia pieniä matelevia elukoita. Päästyään pitkän, vetelän suon yli, tuli Stanley vielä huomaamaan, että hänen ruoan valmistajansa Bunder Salaam viidennen kerran keksittiin varkaaksi. Kun asia oli tarkoin ja selvästi tutkittu, tuomittiin varas saatuaan tusinan kepinlyöntiä, jotka kuitenkin annettiin vaatteita pois riisumatta. Hän ajettiin pois leiristä, vaikka Stanleyn aikomus oli vain häntä sillä tavoin pelottaa, mutta Bunder Salaam käsitti asian todeksi ja heti kun hänen sidotut kätensä irroitettiin, lähti hän karkuun juoksemaan, minkä ikänä jaksoi. Hänen tavaransa ja aasinsa jätettiin kuitenkin kiinnisidottuna puuhun, että hän saisi jälleen omansa, jos hän palajaisi. Hän ei kuitenkaan palannut ja pari maan rosvo-asukasta löysivät aasin ja tavarat sekä veivät ne saaliinansa. Kuu Stanley oli lähettänyt pari miestä etsimään karkuun mennyttä kokkia, tulivat ne viimein Simbamwenniin, jossa tämän kaupungin nykyinen naishallitsija oli ottanut sekä kokin että hänen etsijänsä tavarat ja uhkasi pitää ne omanansa. Samalla otti hän molemmat Bunder Salaamia etsimään lähetetyt miehetkin vangiksi. Tällaista työtä ei maan tavatkaan voineet puolustaa ja eräs arapilainen päällikkö, Taoni, jonka kanssa Stanley oli tullut sitä ennen tuttavaksi, varoitti ruhtinatarta sanoen: "Valkoinen mies on mahtava, hyvin voimallinen, hänellä on kaksi pyssyä, joilla hän voi ampua neljäkymmentä kertaa yhtämittaa ihan taukoamatta; hänellä on monta pyssyä, jotka lennättävät semmoisia luotia, jotka repivät ihmisen ihan kappaleiksi. Hän voi nousta tuon vuoren huipulle ja sieltä hän voi ampua kuoliyaaksi joka ainoan ihmisen kaupungissasi, ennenkuin miehesi edes kerkiävät nousta vuorelle. Ja sitte tulee Sansibarin sultaanin väki kostamaan sulle niin ankarasti, että kaupunkisi hävitetään ihan perin pohjin, niin ettei koko paikkaa enää tunneta. Anna siis valkoisen miehen sotilaille ruokaa ja viljaa ja laske heidät vapaiksi, sillä valkoinen mies voi vaikka tällä hetkellä olla tänne tulossa".

Tämä arapilaisen liioiteltu kertomus Stanleyn voimasta teki hyvän vaikutuksen; sillä miehet laskettiin vapaiksi, mutta heidän pyssyinsä ruhtinatar piti kuitenkin omanansa. Bunder Salaam arvattavasti oli murhattu, ja Stanley oli siitä suruissaan, sekä päätti, ettei hän vastedes enää niin ankarasti tuomitsisi epärehellisiä palvelijoitaan.

Matkueen kulkua hidastutti ja teki varsin työlääksi pitkällisistä sateista paisuneet virrat, joista muutamat olivat niin tulvillaan, että matkustajat ainoastaan suurilla ponnistuksilla pääsivät niiden yli. Niinpä kertoo Stanley miten Makata-joki, joka kuivana vuodenaikana oli noin parinkymmenen kyynärän levyinen, "masikan" s.o. rankkasateen aikana paisuu suureksi virraksi ja ympärillä oleva tasanko muuttuu järveksi. Tämän yli kulkiessaan sai Stanley kahlata kantajinensa syvässä vedessä, jonka alla oli vetelä muta ja tuon tuostakin tuli eteen syvänteitä, joiden yli täytyi kulkea siten että aasien selästä niiden tavara-takat purettiin, ja kun eläimet oli uitettu toiselle rannalle, vietiin tavaramytyt yksitellen toiselle puolen ja pantiin taas aasien selkään. Peninkulman matkalla oli hän viipynyt 10 tuntia ja oli peräti uuvuksissa, mutta oli kumminkin hyvillänsä siitä, ettei hän saanut kuumetta. Voitettuaan tämän vastuksen joutui Stanley taas koetteluun alaiseksi, kun yksi hänen tavaroittensa kantajista, Kingaru, lähti karkuun ja vei samalla mukanaan toisen toverinsa kaiken omaisuuden. Oitis lähetti Stanley kaksi aseellista miestä karkuria kiinni ottamaan.

Tunnin kuluttua he jo palasivat tuoden mukansa karkurin, jonka he olivat löytäneet Useguhha-neekerien päällikön Kigondon luona, joka nyt tuli heidän mukansa saamaan palkintoansa ja kertomaan, miten asia oli tapahtunut.

Kingaru oli tullut kiivaasti juosten Kigondon majalle päin, kantaen tavaramytyä, josta tämä arvasi, että hän oli karkulainen, Kun pakenija tunnusti lähteneensä karkuun ja pyysi toisen apua päästääkseen Simbamwenniin, houkutteli Kigondo hänet majaan, johon hän salpasi miehen vangiksi, sillä hän arvasi, että Stanleyn miehet pian tulisivat karkulaista etsimään. Eipä aikaakaan niin nämä tulivatkin ja saivat haettavansa, joka tuotiin takaisin leiriin, pantiin kahleisiin ja sai pari tusinaa piiskanlyöntiä petollisuutensa rangaistukseksi, mutta hänen kiinniottajansa palkittiin.

Matkaa jatkettiin Makota-tasangon yli, jota kesti useita peninkulmia. Tasanko oli melkein kokonaan veden alla. Ylipäänsä oli vesi vain puolen kyynärän syvyyttä, mutta muutamain paikoin pudota pulahtivat kantajat kolmen ja viidenkin jalan syvyyseen kuoppiin. Näin oli kuljettu noin peninkulman verran, jolloin ei kuulunut muuta kuin loiskinaa vain matkalaisten kahlatessa. Viimein tuli syvempi paikka, jossa heidän täytyi kolme tuntia yhtämittaa kulkea kaksi kyynärää syvässä vedessä, ennenkuin pääsivät taas kuivalle maalle. Sanomattomat olivat ne vaivat, joita koko matkue oli saanut kärsiä ja seurauksena niistä oli, että tavaroita kuljettavat aasit suurimmaksi osaksi kuolivat ja Stanley itse oli vähällä menettää henkensä punatautiin. Yksi hänen kantajoistaan kuoli ja toinen uhri oli hänen intialainen metsästyskoiransa, jonka voimat näistä ponnistuksista uupuivat. Vielä sittekin kun tuon pitkän, monta tuutia kestäneen kahlaamisen jälkeen oli päästy kuivalle maalle, tuntui matkan epäterveelliset vaikutukset, sillä kaksi miestä sairastui ja kuoli.

Makata-lammikkojen toisella puolella kohosi maa vuoriseuduksi ja Stanley saapui joukkoineen suureen Rehenneko nimiseen kylään, jossa oli noin tuhat asukasta. Ilma oli siellä raitis ja terveellinen ja

näköala erittäin kaunis alempana olevan Makata laakson yli, jossa tuhannet palmupuut ja lukuisat kohisevat purot ihastuttivat silmää. Kauempana kohosivat majesteettilliset Uruguru ja Usvapanga nimiset vuoriharjut taivasta kohti. Tavarain kantajat ihastuivat tällaisestä vaihetuksesta luonnossa, mutta uupuneet ja raskailla kuormilla lastatut elukat olivat nääntymäisillään. Päästyänsä monen vuoriharjanteen yli saapui Stanley Mukoudokva virran varrella olevaan Kiara nimiseen kylään, jossa hän tapasi toisen palvelukseensa pestatun valkoisen seuralaisensa, perämies Farquharin. Tämä oli matkustanut edeltäpäin, vaan kun Stanley ei ollut hänen käytöstänsä tarkastamassa, niin oli hän antautunut kaikellaiseen irstaisuuteen, niin että hän siitä syystä tuli tautiin ja oli kykenemätön matkustamaan edemmäksi. Hämmästyksellä huomasi Stanley miten tämän oli koko ruumis pöhötyksissä ja erittäinkin jalat. Sitäpaitseli oli Farquhar niin hämmäntynyt ajatuksissaan, että hän näytti olevan mielenviassa. Stanleyyn täytyi jättää hänet jälkeensä ystävälliseen neekerikylään ja hänelle jätettiin tulkki, sekä kuudeksi kuukaudeksi riittävä määrä vaatetta ja helmiä, sillä nämä ovat Afrikan sisämaassa rahan sijassa. Metallirahalle ja seteleille eivät näet neekerit ymmärrä antaa mitään arvoa.

Toinen Stanleyyn mukana oleva europalainen oli merimies Shaw, joka samoin kuin Farquhar oli englantilainen. Tämä oli näyttänyt erinomaista laiskuutta ja taitoa vitkastelemisessa ja kuu hän isännältään siitä sai nuhteita, rupesi hän hävyttömäksi ja röyhkeäksi, uhaten erota palveluksesta. Stanley käski hänen silloin eroamaan ja antoi toisten miestensä viedä hänen tavaransa pois leiristä. Kun Shaw näki uhkauksestansa tulevan totta, nöyrytyi hän ja pyysi anteeksi käytöstään. Stanley soi sen hänelle ja niin palasi hän jälleen matkueesen luvaten, ettei Stanley enää saisi syytä olla tyytymätön häneen.

Kuu Stanley samana iltana oli nukkumaisillaan, kuului pyssyn pamaus ja luoti suhahti teltan vaateseinien lävitse muutaman tuuman päässä hänen vuoteestaan. Hän hyppäsi pystyyn, tempasi revolverinsa ja kysyi vahdissa olevilta miehiltä, kuka oli ampunut. He vastasivat: "Bana mdogo (pieni isäntä)".

Stanley meni Shawin telttaan, sytytti kynttilän ja kysyi: "Shaw, tekö ammuitte?"

Ei hiiskaustakaan vastaukseksi. Hän näytti makaavan ja hengitti raskaasti.

"Shaw, Shaw, tekö ammuitte?"

"Mitä? hä?" vastasi hän viimein heräten äkkiä unestaan. "Minäkö — ampunut? Minä olen maannut".

Hänellä oli pyssy vieressään. Stanley otti sen käteensä ja pisti sakarisormensa piippuun. Pyssy oli lämmin ja sormi tuli mustaksi.

"Mitä tämä merkitsee? — Pyssy on lämmin ja miehet sanovat teidän ampuneenne".

"Ahaa, nyt minä muistan. Minä näin unta että näin varkaan hiipivän teltan oven sivuitse ja silloin minä ammuin. Kas kummaa kun unhotin sen. Niin, kyllä minä ammuin. Mikä nyt on hätänä?"

"Eipä juuri mitään. Mutta tahtoisinpa varoittaa teitä", sanoi Stanley, "ettette vastedes, jos tahdotte välttää epäluuloja, ampuisi minun telttaani, tai ainakaan ei niin liki minua. Minä voisin tulla vahingoitetuksi ja siinä tapauksessa, ymmärrättehän, pääsisi pahoja puheita liikkeelle ja ne voisivat ehkä teille tuottaa ikävyyksiä. Hyvää yötä".

Tästä tapauksesta oli kullakin oma ajatuksensa, vaan Stanley ei siitä virkkanut sanaakaan kellekään, ennenkuin hän tapasi Livingstonen, joka asian kuultuaan sanoi suoraan: "hän tahtoi murhata teidät".

Matka jatkettiin, Shaw mukana, ja koko matkue tuli korkean vuoriharjanteen juurelle, jota arapilaiset nimittivät Mpwapwa. Siellä tapasi Stanley vanhan arapilaispäällikön Taanin, leiriytyneenä metsässä ja virvoittaen itseään kaikellisilla herkuilla. Stanleylle hän myöskin antoi seuraavan neuvon: "Parempi on teidänkin seisattua tänne pariaksi, kolmeksi päiväksi, että sallitte uupuneille vetoeläimillenne lepoa ja kokootte täällä niin monta tavarankantajaa kuin vain voitte sekä syötte kyllältänne lämmintä maitoa, makeita perunoita, härän ja lampaan lihaa, hunajaa, papuja, durraa ja pähkinöitä; ja sitte insch allah! (Jumalan nimeen!) lähdemme yhdessä matkalle Ugogon halki, seisattumatta missäkään". Stanley suostui tähän esitykseen ja saikin 12 rivakkaa miestä lisäksi palvelukseensa.

Kolme päivää viipyi Stanley Mpwapwassa, jota seutua hän kehui erittäin kauniiksi. Vuoren rinteitä peitti runsas kasvullisuus ja siinä lirsi lukemattomat purot elähyttären muutoin kuolleen näköistä seutua. Näitä tienoja kehuisi metsästäjä paraimmiksi mitä ajatella voi, sillä otuksia täällä on erittäin runsaasti ja kaikkia lajia, mutta matkustavaista ne eivät ilahuta. Kiusana on vielä täälläpäin monenlaiset syöpäläiset, joista varsinkin valkoiset muurahaiset ovat hirveän ahnaita. Niille kelpaa kaikki mitä ikään on niin pehmeätä, että niiden leuvat siihen pystyvät; matot, vaatteet, kapsäkit ja muut sellaiset olisivat pian joutuneet ihan pilalle, jos Stanley olisi täällä kauemmin viipynyt.

Hän läksi siis kahden arapilaispäällikön, Hamedin ja Taanin, seurassa matkustamaan etemmäksi ja saapui puolineljättä tuntia kestäneen marssin jälkeen Kunyo nimiseen neekerikylään, jossa vesi oli suolaisen makuista. Ihmiset sitä kyllä joivat, mutta elukoille se oli vaarallista, ja kun Stanley siitä tietämätönnä juotti aaseillensa sitä, niin kuoli muutaman päivän kuluessa 5 asiaa. Kylästä eteenpäin alkoi noin peninkulman levyinen erämaa, joka oli aivan kuiva ja vedetön. Maan kasvullisuus muuttui kuitenkin vähitellen paremmaksi. Ensimmäiset sanat, jotka Stanley kuuli Ugogon maakunnassa, joka alkoi erämaan toisella puolella, lähtivät vanhan ukon suusta, joka huusi: "Yambo mufungu! yambo bana, bana!" (Hyvää päivää valkoinen mies! hyvää päivää herra, herra!) niin kovasti, että olisi luullut hänen huutonsa kuuluvan virstan päähän. Hänen huutonsa sai koko kyläkunnan väestön liikkeelle, sillä pian oli Stanleyn ympärillä hurja joukko miehiä, vaimoja ja lapsia, jotka kaikki olivat melkein yhtä alastomat kuin Eeva paratiisissa, ja jotka rähisten riitelivät, tappelivat ja sysäsivät toisiaan päästäkseen näkemään ensimmäistä valkoista miestä, joka koskaan oli tullut Ugogoon. Eräs Stanleyn miehistä kielsi heitä niin pahasti meluamasta, mutta he käskivät hänen pitää suunsa kiinni, koska hän muka ei ollut sen arvoinen, että hän olisi saanut puhua heille. Kun Stanley kysyi neuvoa arapilaisilta, miten hän pääsisi tuosta kiusasta, vastasivat he: "Älä huoli pitää heistä lukua; he ovat koiria, jotka osaavat yhtä hyvin purra kuin haukkuakin".

4. Luku.

Matka Ugogosta Unianjembehen.

Arapilaisten arvostelu Ugogon asukkaista näyttäytyi kyllä pian todeksi. Päivänä sen jälkeen kun Stanley ja arapilaiset olivat saapuneet Ugogoon, piti maksettaman vero maan ruhtinaalle siitä oikeudesta, että he saivat kulkea maan lävitse, ja arapilaiset lähetettiin tinkimään. Jos veron maksaminen olisi laiminlyöty, olisi siitä heti seurannut sota, sillä neekeriruhtinaat ovat jo tottuneet kiskomaan semmoisia veroja, eivätkä millään muotoa jätä tilaisuutta käyttämättä, kun sellainen vain ilmestyy. Hirmuisesti kiroten neekeriruhtinaan ahneutta ja huokaillen tavarainsa menettämistä täytyi arapilaisten kauppiaiden samoin kuin Stanleynkin antaa hyvä joukko helmiä, vaatetta ja muita tavaroita päästäkseen häiritsemättä jatkamaan matkaansa. Ugogo on tiheästi asuttua maata ja sen asukkaat olisivat helposti voineet ryöstää koko kauppamatkueen, mutta he olivat jo nähneet hyödyllisemmäksi kiskoa vähitellen veroja, kuin että he rosvomalla olisivat saaneet kaikki matkalaiset kulkemaan toista tietä.

Kun matkaa lähdettiin jatkamaan, piti arapilaisen kauppiaan opas kaikille kokoontuneille kantajille seuraavan puheen:

"Sanoja, sanoja banalta (herralta). Korvat auki, kuulkaa te unyamvesilaiset! Huomenna lähdetään matkaan! Tie on mutkainen ja huono, huono! viidakko on molemmin puolin ja siellä väijyy Ugogon asukkaita paljo! tappavat kantajat ja leikkaavat heiltä kaulat poikki, olkaa siis varoillanne, pysykää hyvästi koossa, älkääkä jääkö jällelle! Matkaopas, käyköön hitaasti, etteivät heikot, sairaat ja nuoret kantajat jää jällelle muista väkevämmistä! Levätkää kahdesti, se on isännän käsky, kuuletteko? (Kaikki vastaavat yhteen ääneen kuulevansa). Ymmärrättekö nyt oikein?" (Taas sama vastaus, ja opastaja vetäysi majaan).

Lähin lepopaikka, Bihavana, saavutettiin ankarain ponnistusten jälkeen kulkemalla yli tiheiden metsikköjen, jyrkkien vuorien ja kedon, jolla aurinko poltti yhä kuumemmin, kuta korkeammalle se nousi taivaalla. Asukkaat täällä olivat yhtä taipuisat kuin edellisetkin murhaamaan ja varastamaan, mutta heidän päällikkönsä tyytyi kuitenkin vähään veroon ja kertoi, että Stanleyn edeltäpäin kulkeneet miehet olivat rohkeasti tapelleet hänen kapinallisia alamaisiansa vastaan, kun ne olivat yrittäneet heitä ryöstää. Erään Pembera Perch-nimisen sultaanin alueella oli suuri metsä, jossa oikein vilisi otuksia jos jonkinlaisia — elefanteja, sarvisuonoja sebroja, metsäkauriita, antiloopeja ja giraffeja, mutta — sanoo Stanley — ne olivat tiheissä metsissä ihan turvassa, niin ettei niitä metsästäjä mitenkään saavuttanut. Asukkaat ensimmäisessä kylässä, johon Stanley tuli, oltuansa yötä paljaan taivaan alla, olivat uteliaisuudessaan ja röyhkeydessään niin hävyttömiä, että hän suutuksissaan otti rohkeimmat niskasta kiinni ja antoi piiskalla huimauksen hänelle selkään, josta tuo veijari joutui raivoon, mutta Stanleyn piiska piti hänet ja hänen toverinsakin tarpeellisen matkan päässä. Päällikkö tässä kylässä, äsken mainittu Pembera Perch, on aina likainen ja rasvainen sekä puettu huonompiin rääsyihin kuin kukaan hänen alamaisistaan. Erittäin sukkela hän on tuomioitansa lausumaan, kun vain on kysymys veron kiskomisesta joltakin arapilaiselta kauppiaalta ja usemmiten on hänellä samoin kuin muillakin neekeriruhtinailta ylimmäinen neuvonantajansa, joka itseänsä varten osaa kiskoa veroja yhtä hävyttömästi kuin hänen herransakin.

Stanley oli matkan tukaluuksia kärsittyänsä uuvuksissa ja turmiollinen ilmanala oli hänet saattanut

kuumetautiin, jota parantaakseen hänen täytyi viipyä virkistääkseen vointiaan levolla ja lääkkeillä. Pari päivää hän siis viipyi Mifansa nimisessä kylässä, jonka sultaani ihmetteli hänen ampuma-aseitaan, hänen vaatteitaan ja kaikkea mitä ikään hän näki. Hän arveli etteivät hänen kotiseutunsa asukkaat voisi mitenkään kestää tappelussa sellaisia aseita vastaan ja lupasi lähettää Stanleyille lampaan tai vuohen sekä sanoi tahtovansa tulla Stanleyn veljeksi. Tämä kiitti tuosta suuresta kunniaista, mitä hänelle osoitettiin, ja lupasi tyytyä siihen, mitä ukko vain lähettäisi. Kun arapilainen, joka oli ollut tulkkina, muistutti, ettei muka ollut sovelijasta laskea päällikkö palajamaan tyhjin käsin, niin Stanley antoi hänelle kappaleen sinistä vaatetta. Neekeri-päällikkö ei kuitenkaan tahtonut sitä vastaanottaa siitä syystä muka, että valkoisen miehen arvolle oli sopimatonta antaa niin vähän. Stanley antoi saman verran lisää ja jonkun ajan kuluttua lahjotti ruhtinas hänelle lihavan pitkähäntäisen lampaan ja käski tuojan tervehtää sanoen että jos Stanley nyt oli ruhtinaan veli, piti hänen lähettää kolme *dotia* (noin 18 kynnärää) hyvää vaatetta. Koska tämä oli kahta vertaa enemmän kuin tavallinen hinta, niin Stanley ei huolinut lampaasta eikä kunniaista päästä ruhtinaan veljeksi.

Erästä Wahumba-nimistä heimokuntaa kehuu Stanley erittäin kauniiksi ja komeaksi ulkomuodoltaan. Ei ainoatakaan paksuhuulista ja litteänenäistä näe heidän seassaan, vaan heidän ulkomuotonsa on samallinen kuin muinoisilla kreikkalaisilla. Iho on aivan pikimusta, jota vastoin toisilla heimokunnilla on ruskean tai keltaisen sekainen ihonväri. He säilyttävät rotunsa puhtautta siten, etteivät ota vaimoja muualta kuin omasta heimokunnastaan.

Swaruru-nimisen sultaanin alueella olivat asukkaat uteliaammat ja röyhkeämmät kuin missään sitä ennen ja kun he rähisten ja meluten tunkeutuivat matkustajain ja varsinkin Stanleyn ympärille, kysyi hän mitä he tahtoivat ja miksi he pitivät sellaista melua. Joku rohkeimmista piti sellaista kysymystä sodanjulistuksena ja yritti ampua jousellaan, mutta kun Stanley sieppasi pyssynsä ja nosti sen poskeansa vastaan ampuakseen joukkoon, niin koko lauma hajosi kuin akanat tuuleen. Tästä nousi iso nauru matkustajain seassa ja kun arapilaiset olivat selittäneet asian ja rauha oli siten palautettu, tulivat asukkaat takaisin vielä suuremmassa parvessa kuin sitä ennen. Arapilais-päällikkö Taani päätti silloin pukeutua parhaaseen pukuunsa ja mennä sultaanilta pyytämään suojaa hänen alamaistensa liiallista röyhkeyttä vastaan. Sultaani oli aivan humalassa ja vastaanotti hänet törkeillä haukkumasanoilla, mutta hänen lähin päällikkönsä tuli järjestystä ylläpitämään ja heti seurasi aivan syvä hiljaisuus. Keppi kädessä ajoi hän hallitsijansa alamaiset kaikkityni pois leiristä ja uhkasi sakottaa jokaista, joka tulisi matkamiesten leiriin jauhoja tai raavaseläimiä kaupaksi tuomatta. Sen jälkeen jäivätkin matkamiehet rauhaan.

Välttääksensä Ugogon maakunnan viimeisen päällikön kiskomista, kiersivät matkustajat hänen maansa kulkien erämaiden kautta ja saapuivat wakumbu-nimisen kansakunnan maahan, jossa he tapasivat erään mahtavan arapilaisen kauppiaan leirissään ja tämä vastaanotti heidät varsin ystävällisesti kysellen uutisia ja lupasi viedä kirjeitä Sansibariin, sillä hän oli nyt paluumatkalla sisämaasta. Kantajat kärsivät paljo, erittäinkin kun useat heistä olivat sairastuneet rokkoon, ja siitä syystä jäi toinen arapilaispäällikkö tovereistaan jällele miehiänsä lepuuttamaan. Asukasten, wakimbujen, viljavainiot olivat huolellisesti hoidetut ja kasvoivat runsaassa määrässä hirssiä, maissia, durraa, imeliä perunoita, kurkkuja, monellaisia melooneja ja maapähkinöitä. [Tämä on erää omituinen palko-kasvi, jonka hedelmät, sittekun ne alkavat kypsyä, tunkeutuvat maanpinnan alle.] Kyliä oli varsin tiheässä ja litteäkattoiset huoneet olivat rakennetut nelikulmaisiksi. Eräänä yönä kuulivat Stanleyn miehet parin varkaan lähestyvän heidän leiriänsä. Kuultuansa pyssyn hanan turmiota ennustavaisen naksahduksen, kun se vedettiin vireesen, pakenivat varkaat ja tulivat Hamedin leiriin. Sielläpä sattui sheikki itse olemaan vartijana pyssy olalla ja varkaat menivät tiehensä kolmanteen paikkaan, jossa he eräältä palvelijalta varastivat pari vaatemyttyä, mutta sattuivat liikkumaan liian meluamatta, niin että heidät keksittiin ja eräs orja ampui toisen varkaan sydäimestä lävitse. Seuraavana aamuna oli varkaan kuolema tullut tunnetuksi useissa naapurikyliissä, mutta asukkaat eivät olleet siitä tietävinään, sillä vaikka he ovat rohkeita varkaita yöllä, niin ovat he päivällä perin pelkureita.

Vaikea on kokemattoman arvatakaan, kuinka tukalaa on päästä eteenpäin sellaisissa vähän tunnetuissa maissa kuin Afrikan sisämaat ovat, ja pienin vastus ei suinkaan ole se, minkä matkustajain omat palkolliset, tavarain kantajat ja tienopastajat tekevät. Useasti oli Stanleyn kiihkeä luonto saattanut häntä käyttämään matkan kiiruhtamiseksi uhkauksia, kun sekä tienopas että kantajat hänen mielestään tahallaan vitkastelivat. Kun opas rupesi kinastelemaan ja tekemään vastaväitöksiä, kysyi Stanley häneltä viimein, paljonko hän oli saanut kantajilta lahjoja kulkeakseen lyhyitä matkoja ja pitääkseen pitkät lepo-ajat. Tämä vastasi, ettei kukaan ollut hänelle mitään lahjaa antanut. "No kuinka paljo luulet minun voivani sulle antaa, jos olet minulle mieleksi ja teet mitä minä käsken?" — "Varmaankin paljon", vastasi tämä. "No ota siis taakkasi, ja näytä kuinka pian voit täältä kulkea Unianjembeen". Tämä lupasikin tehdä parastaan, ja pian sen jälkeen luulivat kantajat hänen tulleen hulluksi, kun hän siitä lähtien kulki niin tavattoman kiirusti.

Tullessaan Unianjembeen, jossa arapilaiset kauppiat ovat perustaneet oman siirtokuntansa, antoi Stanley sotamiestensä maan tavan mukaan ilmoittaa maan asukkaille matkueen lähestymisen

ampumalla muutamia yhteislaukauksia ja kohta sen jälkeen tulikin sieltä vastaanottamaan joukko arapilaisia tervehtien heitä ystävällisesti.

Koko matka meren rantaseudulta Unianjembeen on suorinta tietä noin 60 peninkulmaa, ja seutua nimitetään yhteisellä nimellä Sawahili, joka merkitsee "merenrannikko". Sitä kieltä, jota täällä yleisesti puhutaan, sanotaan kiswahiliksi. Kun sanan eteen liitetään etutavu u-, niin merkitään samalla maata, etuliitteet wa- ja m- osoittavat monta tai yhtä asukasta samalla seudulla. Niin esim. Usaramo olisi suomenkielen mukaan Saramon maa, wasaramo saramolaiset ja msaramo saramolainen.

Asukasten puku ja ulkomuoto on hyvin monellinen neekerien seassa. Useammilla on tapana koristella itseään monella tavoin, ja turhamielisyys on jotenkin yleinen koko mustassa rodussa. Esimerkiksi Usagaran asukkaan ulkomuotoa kertoo Stanley seuraavasti: Hiukset ovat järjestetyt pitkiin kiharoihin, jotka koristetaan messinki- ja vaskihelyillä, pienillä palloilla ja vaskirahoilla, jotka on saatu Sansibarista, sekä joskus hienoilla helminauhoillakin. Kasvot maalataan ohuesti keltaokralla, otsan yli sidotaan nauha, johon on pujotettu neljä, viisi kirkasta vaskirahaa, kumpaankin korvaan pistetään korvalehteen aivan samalla tavalla kuin korvarengas pieni meloonin oksa, jossa tavallisesti riippuu vähän tupakkia ja kalkkia. Hiukset rasvataan hyvin ja koko pää, koristettuna miten mahdollista, keikistelee ylpeästi, milloin pystyssä, milloin vähän taaksepäin. Kaulassa riippuu jos jonkin laatuaisia koristeita, pari kolme maitovalkoista näkinkenkää, koreaksi leikattuja puukappaleita, vuohensarvi ja heimokunnan loitsumiehen valmistamaa lääke- eli taika-ainetta sekä monellaiset helminauhat, joihin on kiinnitetty joskus vaskirahoja ja messinkivitjojakin. Lapset ovat aina ihan alasti, mutta nuorukaisilla ja tytöillä on verhona vuohen tahi lampaan nahka ja miehillä sekä niillä naisilla, joilla on lapsia, on vyötäisin ympärillä vaatekappale.

Niistä kansoista, jotka Stanley tähän asti oli tavannut, olivat Ugogon asukkaat sekä rohkeutensa että voimansa vuoksi mahtavimmat. Heidän kasvonsa ovat leveät ja osoittavat älyä, silmät suuret ja pyöreät, nenä litteä ja suu leveä, mutta huulet eivät kuitenkaan ole niin paksut kuin neekereillä yleensä. He ovat ylpeät päälliköstään ja köyhästä maastaan, kansastaan ja urhoudestaan, aseistaan ja kaikesta omaisuudestaan, samalla he ovat turhamieliset, erittäin itsekkäät ja itsevaltaiset, mutta kuitenkin he voivat tehdä ystävyyden liittoja ja syöksevät vaaroihinkin puolustaessaan ystäviänsä.

Aseina he käyttävät jousta ja nuolia, jotka ovat teräväkärkiset ja varustetut väillä, pari kepeää heittokeihästä, jotta ovat huolellisesti ja hyvin tehdyt, leveää miekan kaltaista peitseä, jonka terä on pari jalkaa pitkä ja sitä paitse sotakirvestä ja nuijaa. Puolustusaseena on soikean pyöreä puhvelin, elefantin tahi sarvikuonon nahasta tehty kilpi, joka on kirjaeltu valkoisella ja mustalla maalilla, pienestä pojasta saakka on Ugogon mies tottunut näkemään aseita ja viidennestätoista vuodesta alkaen hän totutetaan niiden käytäntöön. Kun päällikön sanansaattaja rientää kylästä kylään puhaltuen häränsarvellaan sotatoitotuksen, niin kiiruhtavat miehet viljavainioltansa kotiin ja muutaman silmänräpäyksen kuluttua he jo palajavat mökistönsä täydessä sota-aseessa; strutsin, kotkan ja korppikotkan höyhenet heiluvat sotilaan otsalla; pitkä punanen viitta peittää selän, kilpi on vasemmalla käsivarrella, heittokeihäs vasemmassa kädessä ja raskas "kallonhalkaisija", — kaksiteräinen teräväksi hiottu kirves — oikeassa. Kilisevät kulkuset, jotka ovat sidotut nilkkoihin ja polviin, sekä ranteiden ympärillä kalisevat elefantinluiset renkaat ilmoittavat hänen lähestymisensä. Innosta hehkuvalla mielellä kiiruhtaa hän tappeluun. Sotaisan kuntonsa kautta ovat Ugogolaiset saaneet sellaisen maineen ja arvon, että heikot kansakunnat mielellään antautuvat heidän suojeluksensa alaisiksi ja moni pahantekijä, jonka on täytynyt paeta kosta, on etsinyt turvaa heidän kylissänsä. Näissä ovat talot aina rakennetut nelikulmaisesti siten, että keskellä on piha, jota ympäröi rakennus joka puolelta. Katto on aina tasainen ja katolle tavallisesti levitetään kuivamaan viljaa, herneitä, tupakkaa j.m.s. Takaseinässä on pieniä aukkoja, joista vartija katsoo, tulisiko joku vihollinen kylää ahdistamaan, ja tarpeen tullessa ammutaan aukosta. Seinät ovat heikot. Ne rakennetaan pystyyn asetetuista seipäistä, joiden väliin on sotkettu savea, ja jonkun matkan päähän asetetut paksummat paalut tukevat seinää ja kannattavat orsia, joiden päälle katto on rakennettu. Seinän lävitse voi helposti ampua kiväärillä, joten se siis europalaisia sota-aseita vastaan ei anna suojaa. Toisin paikoin ovat kuitenkin asumukset rakennetut niin paksuista hirsistä, etteivät ne helposti ole hajoitettavat.

Asukasten tapoja ja yhteiskunnallisia sääntöjä kuvaa seuraava keskustelu Stanleyyn ja erään ugogolaisen välillä.

"Kuinka ugogolaiset tekevät avioliittoja?"

"He ostavat vaimoja".

"Paljoko vaimo maksaa?"

"Hyvin köyhä mies ostaa itselleen vaimon hänen isältään ja maksaa siitä pari vuolta".

"Paljokos ruhtinas maksaa?"

"Hänen pitää maksaa noin sata vuolta tai yhtä monta lehmää morsiamen isälle, joka on ylhäinen päällikkö; tavallista vaimoa ei ruhtinas tietysti tahdo ostaa. Sellainen kauppa ei ole pian tehty. Morsiamen kaikki sukulaiset neuvottelevat asiasta, ennenkun hän saa mennä isänsä kodista ja asiasta keskustellaan monta päivää".

"Millä tavoin teillä rangaistaan se, joka tappaa toisen?"

"Hänen täytyy maksaa viisikymmentä lehmää. Jos hänellä ei ole varaa sitä maksaa, niin ruhtinas antaa murhatun ystäville tai sukulaisille luvan tappaa hänet. Jos he saavat hänet kiinni, niin he sitovat hänet puuhun ja heittävät keihäitä häntä vastaan, sitte he lyövät hänen päänsä poikki, silpovat jalat ja kätet ja viskelevät ne sinne tänne".

"Kuinka te rankaisette varkaan?"

"Jos hän keksitään itse työssä, niin hän tapetaan oitis, eikä siitä kukaan puhu mitään. Onhan hän varas".

"Mutta jos ette tiedä kuka varas on?"

"Jos luoksemme tuodaan mies, jota epäillään varkaaksi, niin kananpoika tapetaan. Jos sen sisukset ovat valkoiset, niin mies on viaton, jos ne ovat keltaiset, niin hän on syyllinen".

"Uskotteko noituutta?"

"Uskomme tietysti; jos joku noituu karjamme tai estää taivaan satamasta, niin hän rangaistaan kuoleamalla".

Unianjembe-maakunnan pääkaupungissa Kvikurussa tuli Stanleytä vastaanottamaan lukemattoman suuri ihmisjoukko; siinä tuli sadottain palkattuja tavarankantajia, sultaanin sotilaita, pieniä lapsia, jotka härivät vanhempiansa jaloissa ja yksin sellaisiakin pienokaisia, jotka eivät vielä kenneet omilla jaloillaan kävelemään, vaan olivat äitiensä selässä — kaikki tulivat ihmetellen ällistelemään valkoista miestä, jota eivät koskaan ennen olleet nähneet. Arapilainen kauppias Sayd ben Salim tarjosi hänelle vierasvaraisesti suojaa talossansa, joka oli vihollisten hyökkäyksiä vastaan varustettu hakuli-aidalta. Täällä kutsuttiin Stanley juomaan teetä, jota tuotiin hopeisessa teekeittiössä ja sen lisäksi monellaisia lämpimiä ruokia hopeisissa astioissa. Stanley oli marssinut peninkulman matkan ja ollut kuumassa auringon paahteessa jo useita tunteja eikä ollut vielä syönyt aamiaista. Hänen isäntänsä näki siis hänen mielihyvällä nauttivan yksitoista kuppia tuota kelpo teetä ja vähällä vaivalla pistävän poskeensa suuren osan hänen isosta pannukakustaan.

Niin sydämellisesti kuin nälkäinen mies ainakin, ruokaa saatuansa, kiitti Stanley sheikkiä ja tarjosi vuorostaan hänelle tupakkaa, mutta toinen ei huolinut, vaan sanoi, etteivät arapilaiset koskaan tupakoi.

"No tottahan sallitte minun tupakoida edistääkseni ruoan sulatusta?" kysyi Stanley.

"Tehkää niin".

Sen jälkeen syntyi pakina, jolloin arapilainen kyseli kaikellaisia, yksinkertaisia, typeriä, tärkeitä ja mitättömiä kysymyksiä.

"Mitä tietä te tulette tänne?"

"Mpwapwan kautta".

"Se on hyvä tie. Oliko Makatan tie huono?"

"Hyvin huono".

"No mitä uutisia tiedätte Sansibarista?"

"Sayd Turki on anastanut valtaansa Maskatin, ja Azim ben Ghis on tapettu kadulla".

"Onko se totta, wallahi (jumal' auta)?"

"Se on ihan totta".

"Heh-heh! ne on uutisia".

"Missäs nyt on se Haiji Abdallah, joka täältäkin matkusteli ja entäs Spiki?"

"Mikä Haiji Abdallah? Ah, me nimitämme häntä Burtoniksi. [Burton ja Speke ovat tunnettuja Afrikan

tutkijoita.] No hänestä on tullut suuri mies, — balyuz (kauppakonsuli) El Scham'issa".

"Heh, heh, vai balyuz, El Schamissa. Eikö se ole liki Betlem el Kudista?"

"On, noin neljäkymmenen päivänmatkan päässä sieltä. Speke on kuollut. Hän ampui itsensä tapaturmassa".

"Oh, oh, wallahi! nepä olivat ikäviä uutisia. Spiki kuollut! Masch-Allah! Hän oli kelpo mies — kelpo mies! vai kuollut!"

Tunnin matkan päässä Kvikurusta on Kvihara niminen kylä, johon Stanley'n tavarankuljettajat olivat eri joukoissa tulleet ennen häntä itseään, ja kun hän nyt Sayd ben Salimin seurassa tuli sinne, niin olivat kantajat kokoontuneet majataloksi määrätyn rakennuksen eteen ja kertoivat toisillensa tarkoin, mitä kaikkea heille oli matkalla tapahtunut. Kun Stanley saapui paikalle, kiiruhtivat kaikki häntä tervehtimään isäntänensä, muutamat ampuivat laukauksia ilmaan ja toiset osoittivat mikä milläkin hurjalla tavalla iloansa.

"Astukaa sisään, herra, tässä on teidän majatalonne; tässä teidän väkenne saa asua; tässä saatte vastaanottaa arapilaisten päällikköjä; tässä on keittihuone; tässä tavara-aitta; tässä vankihuone niskoittelevia varten, tässä huoneet valkoisia seuralaisianne varten, tässä ovat huoneenne, makuuhuone, asehuone, kylpyhuone, j.n.e.". Näin jutteli sheikki näytellen rakennuksen eri osia. Sinne kannettiin nyt kaikki tavarat ja pantiin huolellisesti talteen, jonka jälkeen kantajaille maksettiin palkat ja he saivat erityisiä palkintoja ansion mukaan, että he voisivat kotonansa kehua, miten suuressa määrässä valkoinen mies oli heitä kohdellut paremmin kuin arapilaiset.

Stanley'n edeltäkäsin lähettämien matkueiden johtajat antoivat nyt kertomuksensa matkasta ja heidän tavaransa tarkastettiin. Ensimmäinen matkue oli joutunut sotaan Kirurumo nimisellä seudulla ja voittanut vastustajansa sekä tullut perille Unianjembeen kärsimättä mitään vahinkoa. Toinen oli matkan varressa ampunut rosvon kuoliaaksi; kolmas oli eräässä tiheässä viidakossa menettänyt kokonaisen vaatepakan ja sen kantaja oli saanut päähänsä ankaran nuijan iskun rosvolta, joita siellä tienoin oli paljon. Hyvillään siitä, ettei vastoinkäymiset olleet sen suuremmat, palkitsi Stanley joka johtajan erittäin lahjoittaen heille vaatekappaleita.

Sillä välin tuli Stanley'n luokse useita arapilaisten orjia kantaen hänelle heidän isäntiensä lähettämiä lahjoja: astioita täynnä riisiviljaa, höystettyjä kananpaisteja, tusinan suuria nisuleipiä, vadillinen lämpimiä pannukakkuja, toinen täynnä kranaatti-omenoita ja sitruunia. Sen lisäksi tuli vielä muutamia tuoden viisi lihavaa härkää, kahdeksan lammasta ja kymmenen vuolta sekä viimein yksi mies, joka toi tusinan kananpoikia, ja tiun tuoreita munia. Arapilaisten näin suuressa määrässä osoittama vierasvaraisuus sai väkisin Stanley'n kiitollisuuden kääntymään heidän puoleensa. Hänen palvelijansa, jotka nyt olivat vähentyneet 25:ksi, olivat yhtäläisesti ihastuksissaan tällaisesta runsaudesta ja Stanley antoi heille teurastaa yhden härän, joka jaettiin kunkin syödä.

Seuraavana päivänä sai hän vastaanottaa ylhäiset arapilaispäälliköt luoksensa. He olivat perustaneet Tabora nimisen uudisasuntolan, joka arapilaisista siirtokunnista on suurin sisämaassa. Siinä on liki 1,000 eri rakennusta ja asukasluku nousee noin 5,000:een.

Arapilaiset ovat kookasta ja komeaa kansaa. Muutamat olivat muuttaneet tänne sisä-Afrikaan Omanista, Arabian etelärannikolla, toiset olivat syntyneet Sawahili-rantamaalla. Kullakin oli mukanaan koko seurue ja käynti Stanley'n tykönä oli ainoastaan kohteliaisuuden osoitus, jota ei sopinut jättää tekemättä. Heidän siirtokuntansa, Tabora, on hedelmällisellä tasangolla, joka kuitenkin on puuton. Runsailla laitumilla he syöttävät suuria laumojia raavasta ja vuohia ja saavat karjastansa viljalta maitoa, kermaa ja voita. Vaimoillansa he viljelevät riisiä, imeliä perunoita, jamssia, durraa, maissia, sesamia, hirssiä ja herneitä, ja näitä viljalajeja saadaan siellä aina ostaa halvalla hinnalla. Asuntojensa ympärille he viljelevät omaa tarvetta varten myöskin nisua, ja ovat istuttaneet hedelmäpuita, jotka menestyvät erinomaisen hyvin. Vähintäkin kerran vuodessa he lähettävät orjiansa meren rantamaalle ostamaan talon tarpeeksi teetä, kahvia, sokuria, ryytejä, paloviinaa, hienoa kahvileipää, sardiineja, lohta, hienoja vaatteita ja muita tarpeita. Jokaisella varakkaalla arapilaisella on koko joukko persialaisia mattoja, erittäin kauniita sänkyvaatteita, täydelliset tee- ja kahvi-astiat sekä kauniisti tehtyjä vaski- ja messinki-astioita. Useimmilla on taskukellot kultaisilla vitjoilla. Muhammettilaisten tavan mukaan on heillä iso haaremi, sillä hekumallisuus on täälläkin yhtä suuri kuin Itämailla. Stanley'n luokse vieraaksi tulleet olivat samat, jotka edellisenä päivänä olivat lähettäneet hänelle lahjoja ja heidän pakinansa oli vaan joutavanpäiväistä. Kyseltiin ja puhuttiin Stanley'n terveydestä ja heidän rikkaudestaan, hänen kiitollisuudestaan ja heidän ystävyystään häntä kohtaan, ja kun nämä laverrukset olivat lopussa tuli juhlalliset jäähyväiset ja Stanley kutsuttiin käymään heidän luonaan ottamaan osaa juhlapäivällisiin, jotka he antoivat panna toimeen hänen kunniaksensa.

Kolmen päivän kuluttua hän meni Taboraan ja kävi ensin tervehtimässä Sultan ben Ali nimistä vanhusta, joka ikänsä, rikkautensa ja Sansibarin ruhtinaan palveluksessa saavuttamansa everstin arvon vuoksi oli päässyt maamiestensä neuvonantajaksi ja riidanratkaisijaksi. Sitte kun Stanley isäntänsä kanssa oli juonut kahvia, lähtivät he yhdessä Khamis ben Abdallah nimisen arapilaisen luo, joka odottaen Stanleyyn tuloa oli varustanut juhla-aterian ja kutsunut luoksensa joukon ystäviä ja naapureita. Nämä olivat komeasti puettuina vastaanottamassa Stanleytä ja kutsuivat hänet sekä hänen tulkkinsa Selimin osalliseksi sotaneuvostoon, joka nyt oli pidettävä.

Oli näet läheisessä maakunnassa syntynyt riitoja arapilaisten ja erään Mirambo-nimisen päällikön välillä joka teki häiriötä heidän kaupallensa. Mirambo oli alkuansa ollut tavarankantaja arapilaisten palveluksessa, mutta kun Uyoweh nimisen paikkakunnan hallitsija oli kuollut, niin hän oli suuren rosvojoukon päällikkönä hyökännyt maahan ja teki itsensä väkivallalla hallitsijaksi. Hän vahvisti valtansa kun hän muutamilla onnistuneilla retkillä oli saanut runsaan saaliin, jonka hän jakoi seuralaisilleen. Päästyään täten hyvään alkuun teki hän uusia valloituksia ja ryösti useita ympärillä olevia seutuja, mutta joutui riitaan arapilaisten kanssa, kun he eivät tahtoneet auttaa häntä Mkasiwan ruhtinasta vastaan, joka oli heidän hyvä ystävänsä ja liittolaisensa. Kostoksi hän hyökkäsi erään arapilaisen kauppamatkueen kimppuun, joka oli matkalla Ujijiin, ja vaati siitä viisi nelikköä kruutia, viisi kivääriä ja viisi pakkaa vaatetta, jotka hän sai sitte, kun arapilaiset olivat kokonaisen päivän riidelleet vastaan. Mutta sen lisäksi hän vielä käski heidät palajamaan samaa tietä kuin olivat tulleet, ja ilmoitti, etteivät he enää pääsisi tästälähin koskaan kulkemaan hänen maansa lävitse muutoin kuin hänen kuolleen ruumiinsa ylitse. Näin takaisin ajettu kauppamatkue tuli valittamaan onnettomuuttaan päällikölleen Sayd ben Salimille, ja tämä vanha mies, joka ei halunnut sotaa, koki pitkien neuvottelujen kautta taiputtua Miramboa sovintoon, mutta Mirambo pysyi järkähtämättömänä päätöksessään ja uhkasi tulla arapilaisia vastaan sotimaan, jolleivät he auttaisi häntä sotien vanhaa Mkasivaa vastaan, joka oli Unianjembessä asuvien unyamvesilaisten sultaani.

Arapilaisten neuvottelussa pääsivät nuoremmat ja rohkeammat päälliköt, jotka esittivät sotaa Miramboa vastaan, voitolle ja sota päätettiin, vaikka vanha Salim koki hillitä toisten suurta intoa. Kun siis yleinen mielipide oli päättänyt, että Miramboa vastaan piti käydä sotaa, kunnes koko hänen maansa olisi hävitetty ja arapilaiset polkisivat hänen partansa jalkojensa alla, ja innostus oli synnyttänyt varman vakuutuksen, että tässä yrityksessä onnistuttaisiin, niin ryhdyttiin ilolla ja riemulla juhla-ateriaa syömään. Matka Mirambon pääkaupunkiin oli vain neljä päivänmatkaa ja innostuneena arapilaisten sotahalusta päätti Stanley yhtyä heihin väkensä kanssa tuota rosvopäällikköä kurittamaan.

Sillävälin kun varustuksia tehtiin tätä retkeä varten, sairastui Stanley kuumeeseen ja oli aivan heikkona koko viikon. Hänen palvelijansa olivat saaneet tarkkoja neuvoja, miten hän olisi hoidettava, jos hän sairastuisi, ja lääkkeitä hänellä oli runsaasti. Toinen hänen europalaisista seuralaisistaan, Shaw, oli myöskin taudista heikontunut, ja niin erehtyivät he molemmat kokonaisen viikon ajanlaskussa, joka erehdys vasta sitte korjattiin, kun Stanley yhdessä tohtori Livingstonen kanssa oli vertaillut muistoonpanojansa. Päästyään terveeksi täytyi Stanleyyn ruveta hoitamaan Shawia, joka vuorostaan sairastui, ja kun tämä parani, tuli tulkki Selim kipeäksi, maaten kuumeessa 4 päivää.

Kun kaikki olivat paranneet, tarkasteli Stanley 50 palvelukseensa pestattua miestä, joiden piti kulkea Ujijiin kantaen vaatteita, helmiä ja metallitankoa. Muutamat osoittivat röyhkeällä tavalla tyytymättömyytensä, kun heidän tuli jättää herkkupadat Unianjembessä sekä siellä valitsevat naisystävänsä, mutta niskoittelevaiset pian asettuivat järjestykseen, kun Stanleyyn keppi oli tehnyt tuttavuutta pahimman juonittelijan selkänahan kanssa. Miehet läksivät järjestyksessä marssimaan ja etupäässä kannettiin Amerikan lippua, jonka he luulivat oikein hirveästi peljättävän viholliset. Lipun kantaja Ulimengo alkoi laulaa loilotella ja lauluun yhtyivät kaikki muut. Tilapäinen laulun sepustaja sai syntymään seuraavan laulun:

"Hoi hoi!
Hoi hoi!
Mihin mennään?
Sotaan käydään!
Ketä vastaan?
Miramboa vastaan.
Ken meitä johtaa?
Valkoinen mies.
Uh! uh!
Uh! uh!
Heijaa! heijaa!
Heijaa! heijaa!"

Tällaista loilotusta jaksoivat miehet kaiken päivää. Arapilaiset olivat miehineen menneet jo edeltäkäsinkin vihollista vastaan ja Stanley tapasi heidät kolmen päivän kuluttua.

Arapilaisten koko sotilasjoukko, Stanley'n miehet yhteen luettuna, nousi 2,255 mieheen, joista toinen puoli oli orjia.

Ainoastaan 1,500:lla oli pyssyt, toisilla oli aseina keihäät ja pitkät puukot, joilla vihollisten päät piti leikattaman poikki ja kuolleet ruumiit raadeltaman. Ampumavaroja oli runsaasti.

Stanley oli pannut tavaransa talteen Mfuto nimiseen kylään, voidakseen sieltä lähteä suorastaan jatkamaan matkaansa Ujjiin, jähka Mirambo ensin oli voitettu. Arapilaisten sotilaat voitelivat itsensä viisasten taikuriensa valmistamilla voiteilla, ettei vihollisten aseet heihin pystyisi, ja heidän rohkeuttaan koki eräs heidän joukostaan vahvistaa puhutellen tovereitaan seuraavaan tapaan:

"Sanoja, sanoja, sanoja! Kuulkaa te Mkasivan pojat, Uniamwesin lapset! Tie on edessämme, metsän rosvot odottavat. Niin, rosvoja he ovat; he hyökkäävät teidän kauppamatkueitanne vastaan, he varastavat norsunluunne, he tappavat vaimonne. Mutta katsokaa, arapilaiset ovat teidän mukanne! Eteenpäin, Mkasivan poika on mukanne! Tapelkaa, tappakaa, ottakaa orjia, ottakaa vaatetta, ottakaa karjaa, syökää ja juokaa! Eteenpäin!"

Tähän pöyhkeään puheeseen vastasivat sotilaat hurjalla huudolla; kylän portit avattiin ja ulos syöksi tuo kirjava sotilaslauma ampuen rajusti, siten rohkaisten itseänsä ja muka pelottaakseen vihollista isolla metelillä. Viholliset olivat vetäytyneet Simbifo nimiseen kylään, joka oli lujasti suojattu paksuista puista tehdyllä pysty-aidalla. Kylä piiritettiin kolmelta puolelta ja heti kun arapilaiset olivat tulleet kylän näkyviin, alkoi sen väestö ampuu ankarasti, joten tappelu oli aloitettu. Pystyaita kylän ympärillä oli erittäin hyvin suojannut sen väestöä, ja kun piiritäjät viimein tekivät yhteisen ryntäyksen kolmelta haaralta yhtäaikaan, niin väestö, jota varustukset eivät voineet kylliksi suojella tällaista hyökkäystä vastaan, lähti neljännen portin kautta syöksemään pakoon. Ainoastaan parikymmentä kuollutta löysivät valloittajat kylässä saatuansa sen valtaansa, ja ryöstettyään mitä saivat, polttivat he sen täydellisesti poroksi.

Muutaman päivän kuluttua tehtiin uusi hyökkäys toista kylää vastaan, jossa sanottiin Mirambon itsensä olevan. Kylä valloitettiin pian, mutta kun arapilaiset, ryöstettyään sieltä suuren saaliin, olivat palausmatkalla, syöksi Mirambo yhtäkkiä heidän kimppuunsa koko väkensä kanssa, sillä hän oli vetäytynyt kylästä pakoon ja piilottanut väkensä kahden puolen sitä tietä, jota myöten arvasi arapilaisten palajavan. Tässä kahakassa tapettiin suurin osa arapilaisten päällikköjä ja sotilaita, ja ne, jotka jäivät eloon, palasivat pitkiä kiertoteitä omaistensa luo tuomaan tuota surusanomaa.

Sanomaton hämmästyks ja kauhu syntyi tästä sanomasta. Vaimot parkuivat kaatuneita miehiään, haavoitettuja ja pakolaisia tuli ehtimiseen lisäten häiriötä ja pelkoa. Seuraavana päivänä lähti koko sotajoukko palajamaan ja eloon jääneet arapilaiset syyttelivät toinen toisiaan sodan aloittajiksi, ennenkun oli koetettukaan sovinnolla saada asiat selville. Neuvottelussa muutamat ehdottelivat palajamista oitis Unianjembeen, toiset taas pauhasivat ankarasti maamiehiänsä vastaan sellaisesta pelkurimaisuudesta. Kun Stanley oli saanut kuulla mitä oli tekeillä, lähetti hän sanan arapilaisille, etteivät he suinkaan lähtisi palausretkelle, sillä siten he houkuttelisivat viholliset jälkeensä. Hän oli itse sairas ja rupesi levolle, mutta sydänyön aikana hänen tulkkinsa Selim herätti hänet sanoen: "nouskaa herra, he juoksevat tiehensä kaikkityyni ja Khamis ben Abdallah myöskin!"

Selim auttoi häntä pukemaan päällensä ja heikkona kuumetaudistaan hoiperteli Stanley ulos, jossa kaikki on tulisessa kiiruussa lähteäksensä pakoon. "Kiiruusti, bana (herra) Mirambo tulee!" huusi hänelle arapilainen Thani ben Abdallah, ja yksin Shaw koki varustautua minkä ennätti, päästäkseen hänkin pakoretkelle. Viidestäkymmenestä miehestänsä oli Stanleyllä ainoastaan seitsemän jälellä, jotka hän sai seisattumaan uhatessaan ampuu heidät, jos he yrittäisivät lähtemään liikkeelle. Pian olivat kaikki valmiit lähtöön ja pimeässä yössä kiiruhtivat he takaisin; miehet kurkistelivat alinomaan taaksensa peljäten siellä näkevänsä viholliset.

Stanley löysi kaikki miehensä Mfutossa, johon he olivat palanneet, urhoollisimmat kerskaajat ennen kaikkia, ja Shaw oli näyttänyt olevansa pahin petturi koko joukosta. Ainoastaan arapilaispoika Selim oli osoittanut rohkeutta ja kestäväisyyttä, ja kun Stanley kysyi, miksi ei hänkin ollut juossut matkaansa ja jättänyt isäntäänsä vihollisten tapettavaksi, vastasi tämä: "Voi, herra! minä pelkäsin saavani piiskalla selkääni".

5. Luku.

Matka Unianjembestä Ujjiin.

Arapilaisten tappion jälkeen ei ollut ajattelemistakaan jatkaa matkaa suorinta tietä länttä kohden

Ujjiin, niinkuin Stanleyn aikomus oli ollut. Hänen liittolaisensa eivät pitäneet minäkään asiana, että he olivat jättäneet hänet sairaana ja omat sotilaansa haavoitettuna omaan huostaansa, pelastakoot henkensä tai ei. Tosin monet heistä vakaasti vakuuttivat, ettei heidän aikomuksensa ollut jättää häntä jälkeensä, vaan että joku oli huutanut, että valkoinen mies oli poissa, ja siitä seurasi yleinen hämmästyminen ja pako. Mutta Stanley oli tullut kyläksi tuntemaan heidän sodankäytitapansa eikä pitänyt enää itseänsä velvoitettuna olla heidän liittolaisenaan. Hänen asemansa oli hyvin kiusallinen, sillä tavarankantajia hän ei saanut, koska asukkaat eivät sota-aikana lähde kantajiksi; muutamat hänen miehistään olivat taistelussa kaatuneet, joka seikka ei suinkaan yllyttänyt toisia yhtymään hänen matkueesensa. Hänellä oli täysi syy palata takaisin rantamaalle, mutta hänen omatuntonsa ei sitä sallinut, kun kerran niin paljon rahaa oli jo matkaa varten menetetty ja hänelle osoitettu niin suuri luottamus, että hän lähetettiin Livingstonea auttamaan. Hänen palkattu väkensä oli hänestä eronnut, koska he luulivat olevansa pestatut kulkemaan Mirambon maan kautta. Ainoastaan 13 miestä oli jäljellä. Eräs kauppatie, joka oli tullut jäljestäpäin, kertoi, että hänen seuralaisensa Farquhar, joka sairauden tähden jätettiin jällelle, oli kuollut, ja kun hänen holhojansa ei jaksanut kantaa ruumista haudattavaksi, oli se laahattu metsään ja jäi hautaamatta. Hänen toinen valkoinen seuralaisensa Shaw sairastui ja kun lääkkeitä ei ollut, lähetti Stanley kolme miestä Sansibariin lääkkeitä hakemaan luvaten heille viisikymmentä dollaria (250 markkaa), jos he kiiruhtaisivat.

Sillävälän arapilaiset varustivat itseään lähteäkseen uudestaan Mirambo vastaan sotimaan. Mutta ennenkuin he ennättivät lähteä, oli Mirambo jo tullut 2,000 miehellä heidän uudisasuntoansa Taboraa vastaan, jota paitse 1,000 miestä Ututan maakunnasta oli yhdessä heidän kanssaan tehnyt hyökkäyksen arapilaisia vastaan vastakkaiselta puolelta.

Kun pyssyjen pauke ilmoitti vihollisten lähestymisen, nousivat arapilaiset huoneittensa katoille ja näkivät koko lakeuden täynnä vihollisia, jolloin rohkein, Khamis ben Abdallah vastoin ystäviensä neuvoa syöksi miehineen vihollista vastaan, vaikka hänen huoneensa olisi hänelle suonut hyvän suojan; ja kavala Mirambo käski miestensä hitaasti vetäytyä takaperin. Tästä innostuivat arapilaiset kiivaasti hyökkäämään eteenpäin, jolloin Mirambon sotilaat yhtäkkiä kääntyivät takaisin. Silloin Khamisin orjat kääntyivät pakoon jättäen isäntänsä vihollisen käsiin ja taisteltuaan vimmatusti ylivoimaa vastaan kaatuivat kaikki tässä hyökkäyksessä olleet arapilaiset. Heidän ruumiinsa raadeltiin pahasti ja vihollisten noitamies oli heidän nahastaan ja lihastaan valmistanut taikajuomaa, jonka piti tekemän sotilaat haavoittumattomiksi.

Sadottain tuli pakolaisia Taborasta Kviharaan, jossa Stanley oli, ja suurin osa Taboran rakennuksista poltettiin poroksi. Mirambo oli uhannut tulla Kviharaankin, ja Stanley toivoi sitä, sillä hän oli vakuutettu ettei 10,000:kaan afrikalaista villiä voisi valloittaa hänen lujasti varustettua asuntoansa, jossa hänellä, pakolaiset Taborasta siihen luettuina, oli 150 kelpollisesti varustettua miestä. Mirambo ei kuitenkaan sitä uhkaustaan pannut täytäntöön, vaan vetäytyi takaisin menetettyään sata miestä hyökkäyksessä Taboraa vastaan. Myöhemmin saatiin tietää, että kun hän teki hyökkäyksen Mfuto-kylää vastaan, joutui hän tappiolle, kylän asukkaat hyökkäsivät ulos ja silloin hänen joukkonsa hajosivat ja hän itse läksi pakoon.

Viikkokausia oli Stanleyllä monellaisia vastuksia matkansa jatkamisessa ja viimein hän jo rupesi epäilemään pääsisikö hän koskaan edemmäksi. Kantajia hänen oli vaikea saada tuon Mirambo vastaan alkaneen sodan vuoksi ja entisetkin kantajat sairastelivat. Kun yksi heistä, nimeltä Baruti, kuoli, haudattiin hän puun juurelle. Ruumis käärittiin palttinaan ja kasvot asetettiin Mekkaan päin, sillä hän oli muhammedilainen. Sitte se peitettiin matoilla, ettei siihen päässyt multa koskemaan ja hauta täytettiin, jolloin vainajan eloon jääneet toverit nauroivat. Haudalle istutettiin pensas ja maahan pistettiin reikä, johon kaadettiin vettä, ettei muka Baruti janoisena menisi paratiisiin. Sen jälkeen koko haudan päällä kasteltiin vedellä ja vainajan juoma-astia lyötiin rikki. Hautajaismenot päättyivät siten, että arapilaiset lukivat rukouksensa "Fat-hah" ja sen koommin ei vainajata enää ajateltu.

Eräs arapilainen lahjoitti Stanleylle orjapojan, jota hän nimitti Ndugu M'hali (veljeni rikkaus). Stanley ei oikein pitänyt sellaisesta nimestä ja kutsui miehensä kokoon, antamaan pojalle uutta nimeä. Sellaisia esitettiin monellaisia. Yksi esitti pojan nimeksi Simba (leijona), toinen Ngombe (lehmä), kolmas Mirambo, josta syntyi suuri yleinen nauru; viimein lipun kantaja Ulimengo ehdotti nimeksi Kalulu, joka merkitsee erästä antilopi-lajia, ja kun tämä nimi näytti sopivan pojalle, joka oli vilkassilmäinen, soreavartaloinen ja sukkela liikkeissään, niin kaikki yksimielisesti sanoivat: "Kalulu olkoon hänen nimensä, niin bana, antakaa hänelle nimeksi Kalulu!"

Stanley käski tuoda vettä maljalla ja risti pojan Kaluluksi, jolloin tulkki Selim oli kummina.

Melkein kaksi kuukautta oli Stanley viipynyt Unianjembessä ja hänen matkaansa hidastuttivat taudit sekä tarpeellisten miesten puute. Saatuaan viimeinkin 50 miestä pestatuiksi palvelukseensa ja sen lisäksi 4 poikaa, lähti hän jatkamaan matkaansa länttä kohti etsimään Livingstonea. Mutta asianhaavat pakottivat hänet valitsemaan pitkän kiertotien etelämpänä olevien maakuntien kautta. Arapilaiset olivat

kokeneet kaikin tavoin pidättää häntä vielä jonkun aikaa, mutta hän ei tahtonut enää viipyä... Hänen miehensä, jotka pitkällisen, jotenkin huolettoman ja herkullisen joutilaisuuden kautta olivat veltostuneet, näyttivät myöskin vastahakoisuuttansa lähteä matkalle. Uppiniskaiset sai Stanley piiskalla taipumaan ja kun muutamat yrittivät jättää hänen matkueensa ja lähtivät karkuun, lähetti Stanley parikymmentä miestä heitä etsimään sekä samalla ostamaan arapilaisilta sellaiset vitjat, joissa orjia kuletetaan kahleissa. Saatuaan kaikki miehensä takaisin, piti Stanley heille nuhdesaarnan ja näytti orjanvitjoja, joita hän uhkasi käyttää, jos joku vielä lähtisi karkuun. Samalla hän vakuutti, ettei kuuliaisilla ollut mitään peljättävää, vaan että kahleet olivat ainoastaan niitä karkuria ja varkaita varten, jotka pötkivät tiehensä, vaikka he olivat saaneet palkkansa ja vielä lahjoja lisäksi. Tällä kertaa antoi hän vielä anteeksi karkureille, mutta jos joku tästälähin vielä lähtisi karkuun, niin marssia ei jatkettaisi, ennenkun karkuri oli saatu kiinni, jonka jälkeen hänen täytyisi marssia kahleissa. "Kuuletteko?" — "Kuulemme!" — "Ymmärrätekö?" "Ymmärrämme!"

Seuraavana aamuna huomattiin, että kaksi miestä oli yöllä karannut. Toinen heistä, Kingaru, karkasi nyt jo kolmannen kerran. Kaksi paremmin luotettavaa lähetettiin heitä hakemaan ja saivat käskyn, etteivät palajaisi ilman karkureita. Iltapäivällä nämä tuotiin ja saivat — uhkauksen mukaan — selkäänsä, jonka jälkeen heidän täytyi vitjoihin lukittuina marssia eteenpäin, että karkaamishalu toisistakin katoaisi. Kiinniottajat Bombay ja Baraka saivat kappaleen kaunista vaatetta palkinnoksi uskollisuudestaan.

Stanleyn palkatut tavarankantajat eivät kuitenkaan olleet ainoat, jotka hidastuttivat hänen matkaansa. Myöskin hänen valkoinen seuralaisensa, englantilainen Shaw, teeskenteli sairastavansa ja koetteli hänen kärsimystänsä viimeiseen saakka. Kun hänen piti kerran astua alas aasin selästä, sotkeutui hänen jalkansa niin että se luiskahti pois jalustimesta ja Shaw kaatua loisolahti nenälleen maahan. Hän oli usein ennenkin tehnyt samallaisia temppuja ja tavarankantajat olivat tavallisesti auttaneet herran jaloilleen, mutta Stanley oli kyllästynyt häneen ja kielsi väkeänsä auttamasta Shawia. Tämä mieleton jäi silloin pitkäkseen auringon paahteesen koko tunnin ajaksi, ja kun Stanley viimein kysyi kylmäkiskoisesti, eikö siinä ollut epämukava olla, niin Shaw nousi istualle ja alkoi itkeä kuin lapsi.

"Tahdotteko palata takaisin, Shaw?"

"Tahdon, jos te sen suvaitsette. Minä en luule tätä kestäväni kauvemmin, ja jos tahdotte olla niin hyvä minua kohtaan, niin pyytäisin mieluummin palata takaisin".

"Noh minä olen myöskin tullut siihen päätökseen, että teidän on paras palata. Te luulette olevanne sairas, ettekä millään muotoa luovu siitä uskostanne. Mutta pankaa mieleenne minun sanani: jos palajatte Unianjembeen, niin se on ihan sama kuin menisitte kuolemaan. Jos sairastutte Kviharassa, niin kuka teille antaa lääkkeitä? Jos joudutte juoppouden raivoon, niin kuka siellä tietää mitä te tarvitsette ja mikä on teille hyödyllistä? Minä sanon vielä kerran: jos palajatte takaisin, niin kuulette!"

"Voi herra Jumala, kun en olisi koskaan lähtenyt tälle matkalle! Minulla oli ihan toisellaiset ajatukset elämästä Afrikassa. Luulenpa kuitenkin palajavani, jos te sallitte sen".

Seuraavana päivänä varustettiin Shaw palausmatkalle Kviharaan. Lujat parit tehtiin ja neljä miestä palkattiin häntä kantamaan. Leipää leivottiin ja hänelle paistettiin vuohenlihaa evääksi. Vaikka Stanley kertoo, että hän illalla sitä ennen oli tuntenut suurta ystävyyttä Shawia kohtaan ja tuli liikutetuksi tutuista kotimaisista sävelistä, joita tämä soitteli akordionilla, niin oli kuitenkin ikäänkuin raskas taakka vähentynyt hänen hartioiltaan, kun Shaw kannettiin takaisin päin ja hän itse pääsi jatkamaan matkaansa.

Tie kulki suurien metsien kautta, joita Stanley kehuu erittäin kauniiksi, sillä maa on hedelmällistä ja ilmanala omansa tuottamaan rehoittavinta kasvullisuutta. Varsin suurta tukaluutta vaikuttaa näillä seuduilla kuitenkin kuumetaudit, jotka harvoin jättävät matkustajan rauhaan sateiden aikana. Niinkuin eri vuodenaajat meidän maassamme vaihtelevat säännöllisesti, niin on kuumassa ilmanalassa kuiva ja sade-aika. Kuivan aikana ei näillä seuduilla ole mitään suuresti peljättävää. Kuivettunut heinä tekee maan synkän näköiseksi, maanpinta on kovaksi kuivunut ja sadeajan lopulla siihen painuneet jäljet ovat vielä näkyvissä; metsissä on äärettömät joukot puita, jotka mädätessään levittävät myrkyllisiä höyryjä ilmaan, joiden vaikutus usein on hirmuinen.

Kuumetauti ilmestyy täällä tavallisesti siten, että vatsaa kivittää ankarasti, voimat heikkonevat, rupee nukuttamaan ja haukottamaan. Kieli tulee keltaiseksi, joskus mustankin näköiseksi, hampaat kellastuvat ja tulevat limaisiksi. Sairaana silmät palavat tuimasti ja alkavat vuotaa vettä. Sitte leviää kuume koko ruumiiseen ja sairas väänteleksen kuin kuoleman tuskissa. Päätä pakottaa ankarasti, suonet tykyttävät ja hirmuinen jano ahdistaa. Aivoissa syntyy kaikellaisia kummia levottoman mielikuvituksen luomia kuvia; kipeä luulee olevansa tulisessa kuumuudessa ja on näkevinänsä kaikellaisia luotuja ja luomattomia hirmuisia petoja, jotka joka hetki muuttuvat yhä toisellaisiksi ja entistään kauhistuttavammiksi. Kun sairas avaa silmänsä ja näkee unelmansa tyhjiksi, vaipuu hän pian uudelleen

samoihin hirmu-unelmiin, joista Stanley sanoo, että hurskas Jobkin olisi sellaisia kärsiessään tullut raivoisaksi ja hurjistunut mielettömäksi. Kun sitte sairas on parantunut, tuntee hän itsensä masennetuksi, muuttuu oikein naurettavan avosydämiseksi, puheliaaksi ja ihastuu kaikesta, mitä ikänä hän näkee. Näin kertoo Stanley omasta kokemuksesta afrikanlaisen kuumetaudin vaikutukset.

1 p. Lokakuuta 1870 oli hänen matkueensa tullut äärettömän laajalle suolle, nimeltä Siwani, ja asettui 4 tunnin marssin jälkeen yöksi leiriin erään summattoman suuren puun juurelle, jossa oli jälkiä entisestä leiripaikasta. Tuo jättiläis-sykomori oli tyvestä ympärimitaten 19 kyynärää paksu ja oli suurin puu, jonka Stanley koskaan muisti nähneensä. Sen varjossa, joka oli läpimitaten 120 jalkaa, taisi vaikka koko rykmentti sotaväkeä saada suojaa auringolta. Stanley tunsu itsensä täydellisesti tyytyväiseksi ja tämä mieltymyksen tila saattoi hänet puhuttelemaan neekeripalvelijoitaan ystävällisimmällä tavalla, aivan kuin vertaisiansa, ja hän keskusteli heidän kanssaan tulevaisista yhteisistä toimista. Aurinko laski nopeasti kuvaten taivaan loistavimmilla sateenkaaren eri väreillä, jotka heijastuivat loppumattomien metsien yli. Koko luonnossa vallitsi tyyni hiljaisuus ja kun matkamiehet illalla istuivat tupakoiden, ei kuulunut leirin ulkopuolella muuta ääntä, kuin jonkun kanalinnun kaakatus, jolla se houkutteli luokseen puolisoita, sammakkojen kuriseminen läheisessä lammikossa tai sirkkojen tirsutus, joka näytti tuudittavan päivää levolle. Leirin sisäpuolella ei kuulunut muuta kuin veden pulputus tupakkapiipuissa. Täällä näet poltetaan sellaisilla piipuilla, joissa savu menee veden lävitse, ennenkuin se tulee suuhun.

Lähinnä seuraavilla seuduilla ilmestyi uusi kiusa, jo ennen mainitsemamme tsetse-kärpänen. Sitä paitse täytyi matkamiestemme joskus poiketa tieltä pois, kun he tien varressa tapasivat hautaamattomia ihmisen ruumiita, jotka olivat surkeita jäännöksiä rokkoon kuolleista matkamiehistä, ja toiset pelkäsivät saavansa tämän hirmuisen taudin tarttumaan itseensä noista puoleksi mädänneistä kuolleista. Melkein joka päivä he näkivät yhden tai kaksi sellaista; milloin pääkallon, milloin koko luurangon. Manyara nimisellä seudulla eivät kylän asukkaat sallineet heidän tulla porttiansa sisäpuolelle, sillä kun nyt oli sota-aika, niin he epäilivät kaikkia. Stanleyyn seuralaisten sallittiin kuitenkin mennä kylän ulkopuolella olevaan entiseen leiriin, joka kuitenkin ei tarjonnut mitään suojaa väsyneille matkamiehille. Sen lisäksi oli kylän päällikkö ankarasti kieltänyt alustalaisiansa myymästä mitään ruokatavaroita heille. Stanley koki saada tämän kiellon poistetuksi siten, että hän lähetti päällikölle lahjaksi muutamia kappaleita kaunista vaatetta, mutta päällikkö ei niistä huolinut, vaan lähetti ne äreänä takaisin. Ei auttanut muu kuin hankkia ruokavaroja kauempana olevilta seuduilta ja matkueen täytyi täällä viipyä useita päiviä. Keskustelut kyläläisten kanssa eivät auttaneet ollenkaan ja Stanley tuli huomaamaan, että arapilaiset Taborassa olivat ihan oikeassa, kun he olivat sanoneet: "Hyvä herra, te saatte nähdä, että he ovat varsin itsepäisiä, ja teidän täytyy kääntyä takaisin. Manyaran asukkaat ovat ilkeitä, Ukonongolaiset hyvin ilkeitä ja Usawiralaiset pahimmat kaikista. Te olette tulleet tähän maahan onnettomalla hetkellä, nyt on sota joka paikassa".

Vielä kerran avattiin tavaramytyt ja neljä kaunista vaatekappaletta sekä kaksi dotia (noin 12 kyynärää) amerikalaisista palttinaa lähetettiin päällikölle lahjaksi sekä terveisiä, että Stanley tahtoi olla hänen ystävänsä. Tuollaista äreätä herraa kohtaan piti olla hyvin kohtelias, varsinkin kun hän helposti olisi voinut vihamiestensä voittaa. Stanleyyn suuri anteliaisuus teki pian tarkoitetun vaikutuksen, sillä ennenkun tunti oli kulunut, tuli kyläläisiä hänen leiriinsä tuoden vakkasissa, joita he kantoivat päänsä päällä, runsaasti papuja, riisiä, virnaa, durraa ja maissia. Heti sen jälkeen tuli päällikkö itse, mukanaan 30 pyssyillä varustettua miestä, tervehtimään ensimmäistä valkoista miestä, joka koskaan oli tullut hänen maahansa. Hänen sotilastensa jälessä kannettiin runsaasti lahjoja, jotka arvoltaan olivat täydelleen sen vertaiset kuin Stanleyyn lähettämät lahjat; ruhtinas näet toi useita suuria ruukkuja täynnä hunajaa, kanoja, vuohia sekä virnaa ja papuja niin paljon, että ne riittivät ruoaksi Stanleyyn miehille neljäksi päiväksi.

Ruhtinas vastaanotettiin teltan ovella ja syvään kumarrellen kehotti Stanley häntä astumaan sisään; jossa oli sisustettu niin komeasti kuin asianhaarat sallivat. Persialainen matto ja komea karhunnahka oli levitetty lattialle, (s.o. maan pinnalle) ja sängyn päälle oli pantu ihka uusi tulipunainen vaate.

Sultaani itse, joka oli kookas ja voimakas mies, sekä hänen alapäällikkönsä käskettiin istumaan, katselivat ihmetellen ja hämmästyksellä Stanleyyn kasvoja, vaatteita ja pyssyjä. Ensin he ihmetellen ällistelivät kaikkea, sitte toisiansa ja viimein he purskahtivat hillitsemättömään nauruun ja lyödä paukuttivat sormiaan. Stanley käski tulkkinsa sanomaan sultaanille, että hän oli ihastunut saadessaan nähdä hänet luonaan, ja sitte seurasi molemmin puolin kaikellaisia kohteliaisuuksia ja naurua, kunnes sultaani pyysi nähdäkseen hänen pyssyjänsä. Winchester-kivääri, jolla kävi ampuminen 16 kertaa perätysten, herätti erinomaista huomiota ja hänen revolverinsa sai niin suuria ylistyksiä, että Stanley tuskin uskalsi näytellä enempää. Kun he kuuluivat kaksipiippuisen pyssyn laukaukset, hyppäsivät he koholle peljästyksestä ja sitte he taas nauroivat ihan katketakseen. Sen mukaan miten heidän ihastuksensa nousi korkeimmilleen, alkoivat he innoissaan vetää sormikoukkuja keskenään niin raivokkaasti, että Stanley pelkäsi heidän sormiensa katkeavan.

Selitettyään mikä erotus oli valkoisten miesten ja arapilaisten välillä, näytteli Stanley vielä

lääkelaatikkonsa sisällystä, ja lääkepullojen koreat osoiteliput sekä soma järjestys laatikossa sai heidät huokailemaan ihastuksesta. Sultaani kysyi mitä niillä tehtiin.

"Dova" (rohto), vastasi Stanley.

Pian oli hän saanut heidän täydellisen kunnioituksensa, ja he selittivät, että valkoinen mies oli paljon etevämpi kuin kaikki arapilaiset, jotka he olivat nähneet. "Dova, dova", mutisivat he.

"Kas tässä on valkoisen miehen pombe" (olutta), virkkoi Stanley avaten korkin viinapullosta. "Maistappas lusikallinen sitä".

"Ah, oh, ah! Kuinka väkevää olutta valkoisilla on! Ai kuinka se polttaa kurkussa", huusi sultaani ähkyen.

"Niin, mutta hyvää se on. Kun sitä ottaa vähän, niin se virkistää, mutta jos sitä ottaa liiaksi, niin tulee kipeäksi ja siitä kuolee".

"Anna mulle vähän", pyysi yksi heistä.

"Ja mulle myös — ja minulle", virkkoi jokainen vuorostaan, kun toiset saivat maistaakseen.

Stanley otti sitte esille pullon, jossa oli väkevää ammoniakkaa ja selitti, että se auttoi pään kivistystä ja käärmeeen pistoa vastaan. Sultaanin päätä tietysti rupesi heti pakottamaan ja hän pyysi saadakseen vähän tuota rohtoa. Stanley käski silloin tuon mustan majesteetin panna silmänsä kiinni ja asetti samalla ammoniakki-pullon hänen sieramiensa alle, vedettyänsä korkin pois pullon suulta. Jokainen joka on joskus haistellut "päänpiristystä" tahi kamferttilinjementtia, tietää miten ammoniakkin haju pistää nenään, ja hänen majesteettinsa Mtemi, kaikkein Manyaralaisten kuningas tunsikin siitä oikein mahdolloman suuren vaikutuksen. Ikäänkuin salaman iskemänä hän poukahti selälleen ja kasvot väentyivät kummallisesti kurttuun. Hänen seuralaisensa rähähtivät kohti kulkkua nauraa hohottamaan, paukuttelivat käsiään, nipistelivät toisiaan, napsuttivat sormillaan ja tekivät niin hullunkurisia liikkeitä, että jos jossakin teaterissa olisi sivistyneille ihmisille näytelty semmoista "kometiaa", niin olisi katsojain täytyntä pakahtua naurusta. Vihdoin sultaani tyyntyi, suuret kyyneleet vuotivat pitkin hänen poskiansa ja kasvot tärisivät vielä naurunpuuskauksista hänen lausueessaan: *kali*, s.o. hyvin väkevää lääkettä. Hän ei tahtonut enempää, mutta seuralaiset tulivat kukin vuorostaan haistella hornaisemaan ammoniakkipulloa ja purskahtivat heti hillitsemättömään nauruun. Vieraillemista Stanleynteltassa kesti kaiken aamupäivää ja jäähyväisten jätöissä oltiin molemmin puolin erittäin tyytyväisiä, ja sultaani tuumasi: "Oh! nuo valkoiset miehet tietävät kaikki; arapilaiset ovat ihan mitättömät heihin verraten".

Kun Stanleynteltan matkue oli jättänyt jälkeensä Manyaralaisten viljavat vainiot, tuli se erittäin komeaan metsäseutuun, jossa oli niin runsaasti metsän otuksia, että hän kehuu seutua metsästäjain paratiisiksi, sillä sekä pieniä että suuria eläimiä oli oikein laumoittain lyhyen ampumamatkan päässä metsästäjästä. Hän ampui antilopin ja sebran saadakseen väellensä paistia ja hänen miehensä olivat hyvin iloissaan tällaisesta saaliista. Heidän matkaansa oli jatkettava yli Gombe-nimisen virran, joka tyynenä hiljaa kulki ihanien, aina viheriöitsevien rantojen välissä. Veden pinnalla kiikkui lotuskukan lehtiä ja tuo kaunis virta houkutteli Stanleytä uimaan, mutta juuri kun hän oli riisunut vaatteet päältänsä ja oli hyppäämällänsä veteen, älysi hän hyvin pitkän esineen aivan lähellä veden pinnassa. Tarkasti katseltuaan tunsikin sen krokotiiliksi ja kiiruhti tulisella kiuruulla maalle. Tämä oli hänen pelastuksensa ja peto vetäytyi nolona takaisin, saamatta saalistansa, jota se oli väjynyt. Tuo ihana virta oli nyt Stanleynteltan mielestä illettävä ja inhottava ja hän lähti sen rannalta pois, paljon nopeammin kuin hän oli sinne tullut.

Kun hän heti sen jälkeen meni takaisin leiriinsä tiheään metsikön kautta, näki hän kaksi vierasta neekeriä, jotka tarkasti katselivat ympärillensä. Jo se seikka, että he olivat metsässä hänen leiriinsä läheisyydessä, antoi syytä epäillä heidän aikeitaan tällaisella sotaisella ajalla, ja Stanley hiipi heidän luokseen aikoen pyssyllänsä tehdä riidasta pikaisen lopun, jos he näyttäytyisivät vihollisiksi. Äkkivierasta oli hän ihan heidän edessään, jolloin miehet säikähtivät kovasti, mutta tointuivat hämmästyksestään ja huudahtivat: "Bana, bana, et siitä tunne meitä! Me olemme ukonongolaisia, jotka olemme oikeissa tulla sinun leiriisi seurataksemme sinua Mreraan ja tällä kertaa me etsimme hunajaa".

"No niin, tietysti; ukonongolaisiahan te olette! Aivan oikein! Minä luulin teitä rosvoiksi".

Molemmin puolin naurettiin tätä erhetystä ja miehet jatkoivat hunajan etsimistä. Kaarnapalasalalla he kuljettivat vähän tulta, jolla he savustivat mehiläiset pois pesistä korkeissa puissa.

Illalla oli leirissä iloa ja naurua. Joka tulen ympärillä oli miehiä; mikä kalusi lihaa luunystyrästä, mikä imeksi ydintä paistetun sebran reisuusta, mikä käänteli tulen päällä varrasta, jolla hän paistoi lihaa, toinen puuhasi keittopadan ääressä, joka kiehui tulella. Jokainen koki toverilleen kertoa niitä seikkailuja, mitä hänellä tänään oli ollut ja samalla ahmia suuhunsa makeata paistia sen kuin ennätti.

Muuan miehistä kertoi miten hän oli haavoittanut suuren villisian, ja kun se hurjasti syöksi häntä vastaan, oli hän pelastanut itsensä kiiveten puuhun, mutta kadotti pyssynsä. Kertomuksensa selitykseksi hän tarkoin matki sian raivokasta röhkimistä ja liikkeitä ja sai siten kuulijansa nauramaan niin että koko ympäristö raikui. Toinen oli ampunut puhvelin vasikan ja kolmas jonkun muun suuren otuksen. Ukonongolaiset kertoivat naurettavasta kohtauksestaan metsässä Stanleyyn kanssa, ja miten paljo siellä on hunajaa. Sillävälän tulkki Selim sekä neekeripojat Kalulu ja Maiwara koettivat hampaittensa terävyyttä villisian lihaan, jota ei kukaan muu seurasta tahtonut syödä, koska he kääntyessään pakanoista muhammettilaisiksi olivat myös saaneet inhon kaikkea sianlihaa vastaan.

Stanley viipyi Gombe-virran rannalla vielä kaksi päivää, lisätäkseen metsästämyllä miestensä eväitä, ja näiden kolmen päivän kuluessa oli hän miehineen ampunut kaksi puhvelia, kaksi villisikaa, kolme kamaa, yhden sebran ja yhden antilopin sekä sitäpaitse kahdeksan helmikanaa, pari kalakotkaa ja pelikaanin. Virrasta oli yksi hänen miehistään onnistunut saamaan pari suurta säke-kalaa eli monnia. Kaikki liha leikattiin ohuiksi viipaleiksi ja kuivattiin evääksi matkalle, niin ettei tarvinnut pelätä nälkää siinä laajassa erämaassa, jonka kautta heidän oli kulkeminen.

Paistia rakastavien miesten suureksi suruksi lähdettiin taas eteenpäin matkaa jatkamaan lauantaina Lokakuun 7 p:ttä. Jo aamulla aikaisin he lähettivät yhden joukostaan Stanleyltä pyytämään, että matkue vielä viipyisi täällä yhden päivän. Heillä näet oli aina vastahakoisuus työhön, kun vaan oli liharuokaa saatavissa. Stanley torui esityksen tekijää, että hän edes julkesi sellaista pyytää, kun oli kaksi päivää levätty. Huuli lerpallaan ja äreänä kuuli hän isäntänsä vastauksen ja miehet näkyivät yleensä olevan pahasti tyytymättömät siihen, ettei vielä viivytty täällä herkkuja nauttimassa.

Kun sitte tienopas sai käskyn puhaltaa torveen lähtömerkin, seurasi synkkä äänettömyys ja tavallista laulua ei kuulunut rahtuakaan. Miehet menivät nurkuen tavarataakkojensa luo ja lähtivät viimein vastahakoisesti liikkeelle. Stanley pysyi aseittensa kantajain kanssa viimeisenä, kiiruhtaakseen niitä, jotka vitkastelivat. Puolen tunnin kuluttua kaikki seisattuivat, tavarat viskattiin maahan ja miehet kokoontuivat pieniin parviin keskustellen ja liikkeillään osoittaen kiukkua.

Stanley tarttui kaksipiippuiseen pyssyynsä, johon hän pisti kaksi luotia, laittoi revolverinsa kuntoon ja lähestyi niskoittelevia, jotka nyt tarttuivat pyssyihinsä. Noin 30:n sylen päässä hän huomasi suuren muurahaispesän takaa kaksi miehen päätä ja kaksi pyssyä ojennettavan häntä vastaan. Silloin hän nosti pyssyn poskeansa vastaan, tähtäsi tarkoin ja uhkasi laskea luodin heidän kalloihinsa, jolleivät he oitis tulisi esiin keskustelemaan hänen kanssaan. Toinen miehistä oli kookas kuin jättiläinen, tienopas Asmani, toinen hänen ystävänsä Mabruki. Vaarallista oli olla tottelematta sellaista käskyä ja he tulivat heti, mutta Asmani piti yhä sormeansa pyssyn liipasimella. Vielä kerran nosti Stanley pyssynsä uudistaen uhkauksensa silmänräpäyksessä ampua hänet kuoliaaksi, jollei hän heittäisi pois pyssyä kädestään. Asmani lähestyi hymyillen, mutta silmissä paloi murhanhimo. Mabruki lähestyi Stanleytä takaapäin ja koetti pistää kruutia pyssynsä sytytinreikään, mutta Stanley ojensi pyssynsä kyynärän päässä hänen kasvojensa edessä uhaten ampua hänet silmänräpäyksessä, jollei hän panisi pois pyssyä. Hän pudottikin sen oitis maahan ja Stanley survasi häntä pyssyllään niin että hän kaatui takaperin maahan muutaman askeleen päähän. Nyt kääntyi Stanley Asmania vastaan, sormi liipasimella käskien vielä kerran hänen panna pois pyssyn. Ei ollut kuin hiuskarvan verran, niin olisi Asmani saanut hengellään maksaa niskoittelunsa, sillä jollei Stanley olisi saanut tätä konnaa masennetuksi, niin olisi hän itse heti menettänyt arvonsa ja valtansa miestensä yli. Asmani kohotti kuitenkin pyssynsä ampuakseen ja Stanley tunsu, että tuon miehen viimeinen hetki oli tullut, mutta silloin eräs toinen Mabruki, joka ennen oli ollut englantilaisen Speken palveluksessa, tempasi kiväärin Asmanin kädestä, huutaen kauhistuksesta vapisevalla äänellä: "mies hoi, kuinka sinä rohkenet isäntää vastaan ojentaa pyssyäsi?"

Mabruki heittäytyi heti maahan, koki suudella Stanleyyn jalkoja ja rukoili kiihkeästi, ettei hän rankaisi Asmania. — "Kaikki on taas hyvin, ei mitään riitaa enää, he tulevat kaikki Tanganjikaan saakka ilman mitään vastaväitöksiä. Inshallah! me löydämme vanhan mufungun (valkoisen miehen) Ujijissa. Sanokaa, vapaat miehet, emmekö tee niin, emmekö mene Tanganjikaan asti kinastelematta vähääkään? Sanokaa se isännälle kaikki yhdellä suulla!"

"Menemme, Jumal' auta, kyllä me menemme Jumal' bana, bana! Emme sano mitään muuta!" vastasivat kaikki yhteen ääneen.

"Rukoile anteeksi banalta, mies, ja mene tiehesi", komensi Mabruki Asmania, joka noudatti hänen neuvoansa kaikkien mielihyväksi. Kapinoitsijat saivat nyt kaikki anteeksi paitse Bombay ja Ambari, jotka olivat sen alkuunpanijat.

Ollessaan miesten johtaja olisi Bombay yhdellä sanalla voinut tukehtuttaa koko yrityksen, mutta hän oli vielä vastahakoisempi marssimaan kuin muut hänen pelkurit toverinsa, ei sen vuoksi, että häneltä olisi puuttunut rohkeutta, vaan siitä syystä, että hän oli niin laiska. Bombay sai hyvästi selkäänsä ja

samoin kävi Ambarille, jonka ivallisesti irvistelevä naama pian muuttui toisellaiseksi. Molemmat pantiin vitjoihin kiinni ja Stanley uhkasi antaa heidän olla kahleissa, kunnes he oppisivat pyytämään anteeksi. Asmani ja Mabruki pääsivät tällä kertaa varoituksella, etteivät toiste laskisi nurjaa mieltänsä vallalle, jos tahtoivat välttää kuolemaa, jonka he vastikään olivat töin tuskin välttäneet.

Kun taas annettiin merkki marssin jatkamiseksi, tarttui joka mies ihmeteltävällä innolla kannettavaansa; kahleihin kytketyt Bombay ja Ambari viimeisinä yhdessä karkuri Kingarun ja Asmanin kanssa kantaen raskaimpia taakkoja. Tuskin oli tunti kuljettu, niin alkoivat Bombay ja Ambari vapisevalla äänellä rukoilla armoa ja Stanley antoi heidän puoli tuntia jatkaa rukoilemistaan, ennenkuin hän suostui laskemaan heidät vapaiksi kahleista ja antoi Bombaylle takaisin hänen entisen arvonsa miesten johtajana.

* * * * *

Tämä Bombay oli saanut erittäin hyvät todistukset käytöksestään englantilaisilta Burtonilta, Spekeltä ja Grantilta, jotka vuosina 1859-63 olivat tutkineet Afrikan sisämaita, matkustaen ensin Burton ja Speke yhdessä Sansibarista v. 1859 Tanganjika ja Viktoria Nyantsa järville saakka, jotka he löysivät, ja sitte Speke ja Grant yhdessä vuosina 1860-63 Sansibarista Viktoria Nyantsan pohjoisrannalle, josta he Niilivirtaa myöten tulivat sen alkupäästä aivan Välimereen asti. Burton oli Bombaysta sanonut, että hän oli itse rehellisyys, mutta Stanley ei sano milloinkaan yhtyvän sellaiseen lausuntoon, sillä Bombay ei hänen mielestään ollut varsin rehellinen eikä liioin epärehellinenkään, sillä hän pelkäsi varastaa liian paljon. Hän osasi sukkelaasti varastaa hyvän kappaleen lihaa itselleen, kun hänen piti jakaa ruokaa miehille; huolimattomuudesta hän usein rikkoi astioita tahi hukkasi ne sekä oli useimmiten riitaisa ja kinasteli kaikissa asioissa.

Sitävastoin oli Stanleyyn mielestä tapahtunut vääryys Mabrukia vastaan, jota Burton kirjassaan nimittää "härkääpäiksi". Mabruki kertoi usein riidelleensä hänen kanssaan ja jos hän puhui totta, niin ei hän liene aina tappiolle jäänyt väittelyssään Burtonin kanssa. Tuo kuuluisa matkustaja oli ottanut tavaksi usein nimitellä Mabrukia sellaisilla arapiankielillä haukkumasanoilla, joita tämä ei voinut kärsiä eikä ollut vielä monen vuoden kuluttuakaan unhottanut, vaan lausui usein haluavansa tapella entisen isäntänsä kanssa. Stanleyyn arvostelu Mabrukista oli: että hän tosin on typerä, mutta uskollinen; palvelijaksi aivan sopimaton, mutta ihan verrattoman oivallinen vartijana ja takajoukon peräänkatsojana, jonka velvollisuus on ottaa kiinni sellaiset, jotka jättäytyvät jällelle pääjoukosta.

Opastaja Asmani oli jättiläisroteva mies, oiva metsästäjä, mutta hirveän taika-uskoinen. Leijonia hän pelkäsi hirveästi, eikä uskaltanut tulla sellaiselle paikalle, missä niitä oli lähellä, mutta kaikkia muita eläviä hän piti metsästäjän otuksina ja pyysi niitä uupumatta. Aina oli hänen huulillaan hymy, mutta se oli kamalaa ja ilkeää. Stanley arveli hänen voivan vaikka murhata ihmisiä naurussa suin.

Chowpereh, joka kooltaan oli pienehläntä sekä luonteeltaan aina iloinen ja leikkisä, sai aina koko seurueen nauramaan, kertoessaan jotakin omalla hullunkurisella tavallaan. Hänen kanssaan ei Stanley koskaan riitautunut, vaan tiesi aina ystävällisellä sanalla saavansa hänet kelpo tavalla toimittamaan tehtävänsä. Kaikista miehistään kehuu Stanley häntä väkevimmäksi, terveimmäksi, taipuisimmaksi ja uskollisimmaksi niin, että hän oli oikein kunnan palvelijan esikuva.

Muista palvelijoistaan kertoo Stanley, että Khamifi, noin parinkymmenen vuoden ikäinen nuorukainen, oli aina siisti ja puhdas, uuttera työssä, suurisuinen lavertelija ja pelkuri, milloin hyvänsä valmis lähtemään käpälämäkeen. Ambari, joka myöskin oli ollut Speken palveluksessa, on uskollinen mutta veltto ja laiska. Jumah, oikein akkamainen raukka, joka valitti pienintäkin vaivannäköä ja oli enemmän haitaksi kuin hyödyksi. Ulimengo 30-vuotias väkevä junkkari, oli hulluin ja arin koko joukossa, mutta kuitenkin ahkera työssä. Erittäin nopeana juoksijana ja taitavana metsästäjänä oli hän usein lisännyt ruokavaroja metsästyssaaliillaan. Feraiji oli Stanleyyn ruoanlaittaja ja oli sukkela ja toimellinen, mutta siisteydestä hänellä oli omat käsitteensä. Jollei sattunut pyyhinliinaa käsille, saattoi hän pyyhkiä ruokatalarit esim. heinätukolla tai maahan varisseilla lehdillä. Jos Stanley muistutti, ettei lusikka ollut puhdas, saattoi Feraiji syläistä lusikkaan ja hieroa sitä esiliinaansa, arvelen ainakin nyt puhdistaneensa sen kelpolliseksi. Ei ollut sitä keittoa eikä paistia, jossa ei ollut ainakin joku hyppysellinen hiekkää, ja Stanleyyn uhkaus, että hän Sansibariin palattuansa jollakin taitavalla lääkäriellä leikkuuttaa auki vatsansa ja vähentää sitte Feraijin palkasta yhden dollarin joka hiekanjyvää, joka vatsasta löytyisi, — tämä uhkaus sai Feraiji-paran sydäimestä monta levotonta huokausta nousemaan, sillä hänen omatuntonsa sanoi, että siellä mahtoi olla hyvin monta hiekanjyvää, joten siis hänen palkkaansakin tulisi iso vähennys lopullisessa tilinteossa. Ketterä ja joutuisa hän kuitenkin oli, ja kymmenen minuutin kuluttua sen jälteen kun oli tehty pysähdys marssissa, oli hän jo saanut valmiiksi kupin teetä tai pannukakkuja ja Stanley piti tätä ominaisuutta suurella arvossa, sillä hänellä oli aina nälkä marssin jälkeen.

Maganga oli uskollinen palvelija ja oiva tavarankantaja sekä oli luonteeltaan moitteeton. Joka kerran kun lähdettiin marssiin, alkoi hän kantajain laulun, joka sai miehet reippaalle mielelle, olipa sitte kuinka

helteinen päivä hyvänsä. Silloin laulaa loilotettiin kaikki täyttä kurkkua niin kovasti, että metsän elävät säikkyivät, ja kun matkue lähestyi jotakin kylää, jonka asukkaita epäiltiin vihamielisiksi, aloitettiin tavallisesti laulu, ja pian huomattiin kylän asukasten mieliala; sillä jos he pelkäsivät, niin suljettiin portit oitis, ja mustia naamoja oli tirkistelemässä matkamiehiä, jos taas ystävyys oli mielessä, tulivat kyläläiset ulos kulkijoita tervehtimään.

Lähinnä Stanleytä itseään oli tärkein henkilö koko seurueessa hänen tulkkinsa, nuori Selim, Jerusalemissa kotoisin, piispa Gobatin kasvattama arapilaispoika, josta Stanley sanoo että Gobat ansaitsee erinomaista kiitosta jalosta toimestaan, jos kaikki arapilaispojat hänen koulussaan tulevat yhtäläisiksi kuin Selim. Ilman häntä olisi Stanley menettänyt henkensä sodassa Miramboja vastaan, eikä hän olisi voinut saavuttaa arapilaispäällikköjen suosiota, ei edes keskustellakaan heidän kanssaan. Selim oli tullut Stanleyyn palvelukseen alussa vuotta 1870 ja oli sitte seurannut häntä Etelä-Venäjän, Kaukasian ja Persian kautta. Hän oli aina rehellinen ja uskollinen, silloinkin kun hänen oma henkensä on vaarassa, "peloton ja moitteeton". Antaessaan hänestä tämän arvostelun sanoo Stanley tuntevansa, ettei se kylliksi riitä ilmaisemaan hänen kiitollisuuttaan kaikista Selimin ansioista.

Nuorin Stanleyyn palvelijoista oli Kalulu, jonka Stanley pian huomasi erittäin älykkääksi ja oppivaiseksi pojaksi ja korotti hänet sen vuoksi passaripojan arvoon ja kunniaan. Ei edes Selim voinut Kalulun kanssa kilpailla sukkeluudessa ja älyssä arvata mitä kaikkea Stanley tarvitsi istuessaan aterioimassa. Kalulun pienet vilkkaat silmät tähystelivät alinomaan ruoka-astioita, arvellen mikä nyt piti nostettaman pois, mitä tuotava sijaan.

* * * * *

Sittekun matkue oli lähtenyt eteenpäin Gombe-virran luota, jossa niin vähällä oli syttyä verenvuodatus, sai se kulkea asumattomien seutujen halki ja seuraavalla levähdyspaikalla ei saatu tippaakaan vettä, vaikka miehiä kiusasi polttava jano. Etsittyään vettä kauempaa palasivat muutamat kolmen tunnin kuluttua tuoden vettä suuremmissa ja pienemmissä astioissa. Näillä seuduilla oli Mirambo rosvojoukkoineen hävittänyt kaikki, mitä suinkin taisi; kolme tai neljä kukoistavaa kylää oli poltettu perin pohjin ja ne asukkaat, jotka olivat säilyttäneet henkensä, olivat muuttaneet pois.

Ukonongon metsissä on hunajalintu hyvin tavallinen ja tunnetaan heleä äänisestä vilkkaasta viserryksestään. Asukkaat seuraavat tämän linnun opastusta, sillä se näyttää heille tien metsämehiläisten pesille, jotka ovat suurien puiden onteloissa. Useampi päivä yhtyi Stanleyyn joukkoon ukonongolaisia, ja he toivat tavallisesti oivallisinta sekä valkoista että punaista mettä, jota he olivat keränneet. Punaisessa medessä oli tavallisesti paljon kuolleita mehiläisiä, mutta niistä eivät Stanleyyn ahaat seuralaiset paljoa pitäneet lukua, vaan söivät hunajan ohessa suuhunsa sekä mehiläiset että osan vaksisista pesistäkin. Hunajalintu houkuttelee ihmisiä mukaansa mehiläispesille, hyppien oksalta oksalle, puusta puuhun, alituisesti tirskuen. Hun hunajan etsijä ei linnun mielestä seuraa kyllin nopeasti, lentää se takaisin, huutaen vielä kovemmin ja liikuttaen siipiänsä entistä nopeammin, ikäänkuin näyttäen miten sukkelaan tämän pitäisi tuleman, ja kun mesi-aarre on löydetty, ajetaan mehiläiset savustamalla ulos pesästä, jonka jälkeen se ryöstetään ja lintu silittelee höyheniänsä visertäen ikäänkuin ilmoittaaksensa voitonriemulla, ettei hänen kaksijalkainen siivetön seuraajansa olisi omin neuvoin hunaja-aarretta löytänyt. Tavallisesti jätetäänkin linnulle osa saaliista näyttämäpalkaksi.

Välttääksensä sotaa Miramboja vastaan oli Stanley kulkenut 14 päivänmatkaa eteläiseen suuntaan, mutta sai tietää, että silläkin suunnalla oli asukasten kesken sota parin päivänmatkan päässä ja senvuoksi hän kääntyi Marefu-nimisestä kylästä jatkamaan matkaansa luoteiseen suuntaan. Seudut, joiden kautta matka nyt kulki, olivat hyvin vaihtelevaiset, paikoin tiheästi asuttuja kyliä, joiden asukkaat kokivat kaikin tavoin nylkeä ja peijata matkalaisia, paikoin taas äärettömiä metsiä. Muutamissa oli lihava maanlaatu kasvattanut puut toista sataa jalkaa korkeiksi; niiden latvat olivat niin tiheät, ettei auringon paiste edes päässyt maahan, vaan puiden oksien alle muodostui puolipimeä holvi, jossa oli monellaisia eläviä, niiden seassa vaarallisia petojakin, niinkuin panttereja ja leopardia, ja hyökkäsi eräs semmoinen aasin kimppuun, kun sitä metsän lävitse vietiin juotettavaksi. Aasi kirkui hirveästi tuskissaan ja samaan ääneen yhtyivät toisetkin sekä rupesivat vimmatusti potkimaan tuota vihollista, niin että leopardi viimein jätti otuksensa pahasti raadeltuna, vaikkei sen hengelle vielä ollut vaaraa tullut.

Muutaman päivän kuluttua muuttui ympäristö aivan asumattomaksi erämaaksi. Olipa soitakin, jotka olivat niin veteliä, että miehet tuostakin niiden yli kulkiessaan upposivat syvälle ja olivat hengen vaarassa. Oppaat kertoivat erään arapilaisen 35 orjansa kanssa uponneen ja hukkuneen sellaiseen suohon. Lokakuun 17 p:stä Marraskuun 2 päivään kesti yhä vain asumattomaa maata ja viimein rupesi nälkä ahdistamaan matkuetta, sillä kaikki eväät olivat loppuneet ja asumattomassa maassa ei saanut tietysti mitään ostaa, eikä edes metsästys tuottanut mitään, kun ei otuksia sattunut matkustajien tielle. Toista vuorokautta olivat he jo kulkeneet syömättä mitään, kun vihdoinkin tulivat viljavien vainioiden keskeen rakennettuun kylään, jonka asukkaat ystävällisesti möivät heille ruokatavaroita vaikka kuinka

paljon olisivat tahtoneet.

Vielä kerran piti Stanleyyn muuttaa matkasuunnitelmansa, koska maan asukkaat olivat keskenään sodassa. Malagarafi-nimisen virran yli hän pääsi pitkien tinkimisten jälkeen Kiala-nimisen kylän asukasten kanssa, jotka häneltä ottivat edeltäkäsän runsaan maksun siitä, että lauttaisivat neljällä pienellä ruuhella hänen miehensä toiselle rannalle, vaan kun neljä miestä oli viety virran yli, rupesivat lauttaajat tahtomaan enempää palkkaa. Kovan tinkimisen jälkeen he saivatkin, ja tietysti he vaativat seuraavallakin kerralla lisäpalkkaa, milloin vaatekappaleita, milloin helminauhoja, milloin mitäkin. Kiistaa ja riitaa näiden ahnasten ihmisten kanssa oli ihan mahdoton välttää. Uwinsa-maakunnan asukkaita Stanley sanoo vielä ilkeämmiksi kuin ugogolaiset ovat, ja heidän ahneutensa jo on ihan ääretön.

3 p. Marraskuuta tuli Stanleyyn matkuetta vastaan toinen matkue, joka palasi kaupparetkiltä Tanganjika järven länsipuolelta ja kertoi Ujijissa tavanneensa valkoisen miehen, joka oli vanha, harmaapartainen ja puettu samallaiseen pukuun kuin Stanleykin. Tuo vanha valkoinen mies oli tullut kaukaa Tanganjikan toiselta puolelta Manjuema nimisestä maakunnasta ja he olivat nähneet hänet 8 päivää sitte Ujijissa. Stanley päätti heti, että se oli Livingstone eikä kukaan muu, sekä lupasi miehillensä ylimääräisenä palkkiona 2 dotia (noin 12 kyynärää) vaatetta, jos he marssisivat Ujijiin ilman yhtään lepopäivää pitämättä ja miehet suostuivat siihen ihastuksella.

Lähdettyänsä eteenpäin Malagarafi virran rannoilta, sai Stanley varoituksia kulkeaksensa seuraavana päivänä hyvin varovaisesti, koska eräs joukko uwinsalaisia oli paluumatkalla sotaretkellä ja heillä oli tapana voitonriemussa hyökätä kaikkien kimppuun, jotka he vain kohtasivat, usein hävittäen oman heimokuntansakin kyliä. Matkaa siis jatkettiin hyvin varovaisesti, niin että tienopastajat kulkivat hyvän matkaa edeltäpäin voidakseen pian varoittaa seuraajia, jos joku vaara uhkasi. Pian oli kuitenkin vaara ohitse, kun Stanleyyn matkue oli jättänyt Uwinsan alueen ja tullut Uhha nimiseen maakuntaan. Siellä täytyi hänen taas maksaa veroa Kavanga nimisen kylän päällikölle, joka väitti olevansa ainoa ruhtinas koko seudulla, jolla oli oikeus vaatia veroa. Kuusituntisen riidan ja rettelöimisen jälkeen saatiin vero tingityksi 10:ksi dotiksi, ja sovinto tehtiin sillä ehdolla, ettei Stanleyyn tarvitsisi enää maksaa mitään veroa Uhhassa Rufigi virralle asti. Seuraavana päivänä tuli kuitenkin toinen päällikkö, joka kehui olevansa Mionwu, kuninkaan jälkeinen mies, ja jolla oli seurassaan suuri joukko aseellisia miehiä, vaatimaan Stanleyltä veroa, maan läpi kulkemisesta. Hän kysyi suostuisiko valkoinen mies maksamaan, vai tahtoiko hän sotia. Tosin olivat Uhhan asukkaat huonommin varustetut, ainoastaan nuolilla, keihäillä ja jousilla, mutta heidän maansa oli laaja ja kyliä hyvin paljon. Uhhan kuningas halusi kuitenkin saada asian sovituksi rauhassa. Mionwu istui pilkkomaan bambu ruohon pätkää hienoiksi tikuiksi ja luki viimein kymmenen kimppua, kussakin kymmenen tikkua, sekä selitti että Uhhan kuningas vaati yhtä monta dotia vaatetta veroksi, kuin tässä oli tikkuja; siis sata dotia.

Stanley hämmästyi niin hävytöntä vaatimusta ja tarjosi kymmentä dotia. Tämä tarjous hylättiin heti ja Mionwu uhkasi, ettei Stanley pääsisi edes heidän kylästään pois ennenkuin hän oli maksanut sata dotia. Tähän ei hän vastannut mitään, vaan meni erikseen miestensä kanssa neuvottelemaan, maksaisivatko suosiolla vai lähtisivätkö edelleen maksamatta mitään ja raivaisivat itselleen väkisin tietä. Hänen miehensä kauhistuivat sellaista esitystä ja pyysivät hänen tarkoin miettimään, ennenkuin hän ryhtyisi sellaiseen yritykseen, sillä koko Uhha oli tasamaata, jossa he eivät voineet piiloutua, ja mahdotonta oli 45 miehen taistella tuhansia vastaan.

"Mutta ajatelkaa", virkkoi Stanley, — "että tämä on suoraa rosvoamista; pitääkö meidän kärsiä sellaista? Pitääkö meidän tuolle junkkarille antaa kaikki mitä hän tahtoo? Yhtähyvin hän olisi voinut vaatia kaiken vaatteen mitä mulla on, ja lisäksi kaikki pyssymme. Minä voin yksinani tappaa Mionwun ja hänen etevimmät miehensä, ja te voisitte helposti lopettaa nuo muut kielenpieksäjät. Sen jälkeen eivät muut uskalla käydä meidän kimppuumme ja me voimme lähteä eteläänpäin Malagarafi-virralle ja sitte länteen Ujijiin".

"Älkää herra kulta ajatelkokaan sitä. Jos lähestymme Malagarafia, niin täytyy meidän kulkea Lokanda-Miran kautta, jossa riehuu sota. Pohjoiseen päin on Uhha laaja, ja sen takana asuvat vielä häjymmät ututalaiset".

"No mitä sitte tuuma? Emmehän saa sallia, että meidät ryöstetään ihan paljaiksi?"

"Maksakaa Mionwulle, ja lähtekäämme pois täältä. Tämä on viimeinen paikka, jossa meidän täytyy maksaa veroa ja neljässä päivässä pääsemme Ujijiin".

"Mitäs te Asmani arvelette? Tappelemmeko, vai maksammeko?"

Asmani hymyili tapansa mukaan, ja sanoi: "Minä pelkään, että meidän täytyy maksaa. Tämä on varmaankin viimeinen kerta".

"Entäs te, Chowperekh?"

"Maksakaa, bana! Paras on kulkea rauhassa maan kautta. Jos meitä olisi kylliksi monta, niin heidän täytyisi maksaa meille. Olisipa vain meitä edes sata pyssyllä varustettua miestä, niin kyllä nuo uhhalaiset saisivat koetella koipiensa!"

"Mitäs te Mabruki tuumaatte?"

"Voi hyvä herra, me olemme joutuneet pahaan pulaan näiden rosvojen seassa. Minä puolestani tahtoisin iskeä pään poikki heiltä kaikilta. Mutta paras on teidän maksaa heille. Nythän on viimeinen kerta maksettava, ja mitäs se teille tekee, vaikkapa maksattekin sata dotia?"

"No, menkää siis Bombay ja Asmani Mionwun luokse ja tarjotkaa hänelle 20 dotia, jollei hän tahdo siihen tyytyä, niin tarjotkaa 30. Ellei hän siihenkään suostu, niin tarjotkaa 40 ja kohottakaa vähitellen 80:een. Mutta älkää jättäkö vähälle tinkimiselle; ei rahtuakaan enempää kuin 80. Minä vannon, että ammun Mionwun kuoliaaksi, jos hän tahtoo enemmän kuin 80. Menkää nyt ja olkaa hyvin ymmärtäväiset".

Miehet palasivat myöhään illalla saatuaan ankaran tinkimisen jälkeen veron alennetuksi 75:ksi dotiksi, ja kun tämä määrä oli maksettu, rupesivat uhhalaiset keskenään riitelemään saaliin jakamisesta. Stanley toivoi heidän ryhtyvän keskenään vimattuun tappeluun. Samalla hän odottamatta loppua lähti matkaansa jatkamaan alakuloisena monista vastuksista. Seuraavana päivänä hän saapui kylään, jossa Uhhan kuninkaan veljen sanottiin olevan hallitsijana ja pian tämäkin lähetti kaksi miestä veroa vaatimaan. Stanley oli luullut jo pääsevänsä rauhassa matkustamaan maksamatta mitään veroa, vaan huomasi olevansa petetty ja oli nyt erittäin suutuksissaan. Pitkien juonittelemisten jälkeen saatiin vero tingityksi 26:ksi dotiksi, vaikka alussa oli vaadittu 30 ja saatuaan kuulla, että Ujijin ja Uhhan välillä oli vielä kumminkin viisi päällikköä, jotka kiskoivat veroa, päätti Stanley viekkauksella välttää näitä kiskomisista. Seuraten viimeisten veron ottajain neuvoa varusti hän ruokatavaraa miehilleen moneksi päiväksi ja kulki kaikessa hiljaisuudessa yöllä kylästä lävitse jolloin asukkaat makasivat, ja päivällä hän kulki tiheiden viidakkojen halki. Pari kertaa oli hänen matkueensa joutumaisillaan ilmi, jolloin maan asukkaat varmaankin olisivat sadottain aseellisina hyökänneet sen kimppuun väkisin ottamaan veroa, josta hän koki päästä vapaaksi. Oli näet yksi kantajien vaimoista säikähtänyt jostakin syystä ja rupesi hirveästi huutamaan, vaikkei minkäänlaista vaaraa ollut tarjona. Koko seura uhkasi varma kuolema, jos heidät huomattaisiin ja vaimo piti sen vuoksi saada olemaan vaiti, maksoi mitä maksoi. Kuu akka ei totellut mitään kieltoa vaan kirkui vimmatusti, pyysi hänen miehensä Stanleyltä lupaa iskeä muijaltaan pään poikki, ja sen hän olisi varmaan tehnyt, niin ankarasti oli hän suutuksissaan, mutta Stanley koki saada hiljaisuutta painaen kätensä eukon suuta vastaan. Mutta vaimo taisteli vimmatusti vastaan ja huusi kahta kauheammin. Viimein Stanley koetti piiskan vaikutusta, ensin huonolla menestyksellä, vaan kun ämmä oli saanut 9 lujaa piiskan lyöntiä ja näki, ettei sivallukset taukoaisi niin kauan kuin hän huusi, niin hän viimein lakkasi huutamasta. Hänen kätensä sidottiin selän taakse ja suun eteen sidottiin vaate. Siten oli sillä kertaa vältetty vihollisten huomio. Toisen kerran oli matkue kulkiessaan yötä myöten tullut päivän koitteessa erääseen asuttuun seutuun, jossa asukkaat olivat lähtemäisillään ulkotöihinsä. Silloin teurastettiin kaikki matkueen mukana olevat vuohet ja kanat, etteivät ne ääneltään herättäisi kylän asukasten huomiota, ja matkue marssi rohkeasti kaikessa hiljaisuudessa kylän halki. Juuri kun Stanley miehet olivat päässeet kylän toiseen päähän, huomasi yksi kylän asukkaista heidät ja huusi heille, mutta he kiiruhtivat eteenpäin ja olivat pian näkymättömissä.

Uhhan maakunnan toisella puolella alkoi Ukaranga, jonka asukkaat olivat rauhallista väkeä ja utteroita maanviljelijöitä. Korkealta mäeltä näkyi Tanganjika järvi kaukana siintävänä hopeanhohtavana aukeamana metsien välissä ja koko matkue tervehti tätä iloista näkyä raikkaalla hurrahuudolla.

Marraskuun 10 p:nä saapui Stanley Ujijiin. Matkueen etupäässä kannettiin pitkässä tangossa Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain lippua ja loppupäässä Sansibarin lippua. Viidestäkymmenestä pyssystä yhtäaikaa ammutut laukaukset ilmoittivat kaupungin asukkaille, että Sansibarista tullut matkue oli saapunut heidän kaupunkiinsa ja sadottain riensi ihmisiä joka haaralta heitä vastaanottamaan ja tervehtimään. Moni Ujijin asukas oli matkoillansa meren rantamaalle nähnyt amerikalaisen lipun heiluvan laivan maston huipussa ja pian kaikui kansan suussa sanat: Bindera kisungi (valkoisen miehen lippu)! Bindera merikani (amerikalainen lippu)!

Lukematon ihmisjoukko tunkeutui Stanley matkueen ympäri tervehtien joka miestä erittäin. Keskellä tuota hälinää kuuli Stanley jonkun selvällä englannin kielellä sanovan: "Hyvää huomenta, herra!" Kääntyen äkkiä puhujaan päin, näki hän pikimustat iloiset ja vilkkaat kasvot — mies oli puettu pitkään valkoiseen paitaan ja amerikalaisesta palttinasta tehty käärolakki oli hänellä päässä.

"Kukas te olette?" kysyi Stanley.

"Minä olen tohtori Livingstonen palvelija, Susi", virkkoi toinen iloisesti hymyillen.

"Kuinka, onko tohtori Livingstone täällä?"

"On".

"Tässäkö kylässä?"

"Niin".

"Ihanko varmaan?" — "Aivan varmaan; minä tulen juuri hänen luotaan".

"Hyvää huomenta, herra!" kuului toinenkin ääni joukosta kuuluvan.

"Hei, onko siellä toinenkin! Mikä teidän nimenne on?" — "Minä olen Dshumah!"

"Oletteko Wekotanin ystävä Dshumah?"

[Wekotanista ja Dshumah'ista on kerrottu kirjassa: "Taavetti Livingstone" (Kansanvalistus-seuran toimituksia XXXIX) siv. 74-76.]

"Olen".

"No kuinka tohtori voi?"

"Ei oikein hyvin".

"Missä hän on ollut kaiken pitkän aikaa?"

"Manjuemassa".

"Juoskaa, Susi, sanomaan tohtorille, että minä olen täällä".

"Kyllä, kyllä", vastasi Susi ja lähti syöksemään kuin hullu.

Jonkun ajan kuluttua oli sanoma valkoisen miehen tulosta levinnyt yli koko kylän; etevimmät arapilaiset kauppiaat kokoutuivat tohtori Livingstonen asunnon edustalle ja hän itse astui ulos vastaanottamaan Stanleytä, joka tunkeutui väkijoukon halki ja ilosta levottomana tuli häntä vastaan lausuen:

"Olette kaikei tohtori Livingstone?"

"Niin olen", vastasi tämä ystävällisesti hymyillen.

Sitte seurasi kätteleminen ja Stanley lausui:

"Minä kiitän Jumalaa, tohtori, että minulle on sallittu tavata teidät".

"Minä kiitän myöskin Häntä siitä, että olen täällä teitä vastaanottamassa", vastasi Livingstone.

Kun Stanley sitte oli tervehtinyt arapilaisia, jotka yhteen ääneen olivat hänelle lausuneet tervehdyksensä: "jambo!" lähti hän Livingstonen asumukseen, jossa he molemmat istuivat pakinoimaan, ja sillä välin kokoutui heidän ympärilleen toista tuhatta henkeä kylän asukkaita juttelemaan siitä merkillisestä asiasta, että kaksi valkoista miestä oli tavannut toisensa heidän kylässään.

6. Luku.

Stanleyn matkustukset yhdessä Livingstonen kanssa.

Stanley tiesi, että Ujjissa asuvilla arapilaisilla oli paljon ystäviä ja tuttavuuksia Unianjembessä ja että he luonnollisesti halusivat saada heistä uutisia. Sen vuoksi hän käski seuralaisensa Bombayn pitämään huolta miehistön ruokkimisesta ja salli hänen sitte mennä tyydyttämään arapilaisten halua saada tietoja omaisistaan. Arapilaiset vetäytyivät erilleen, jättäen Livingstonen ja Stanleyyn kahden kesken. Livingstonella oli monen vuoden matkustukset kerrottavana ja Stanley kuunteli niin innokkaasti, että hän olisi voinut unhottaa kaikki, mitä hänen ympärillään oli. Stanley oli pakottamalla pakottanut arapilaisen Kaif-Halekin tulemaan kanssansa Unianjembestä, sillä tämän huostassa oli pussillinen kirjeitä tohtori Livingstonelle, joka nyt sai ne määrällään vuotta myöhemmin, kuin ne olivat lähetetyt Sansibarista. Kuka tiesi kuinka kauan ne vielä olisivat viipyneet, ennenkuin ne olisivat perille

saapuneet, jollei Stanley olisi kiirehtinyt niiden kuljettajaa. Luettuaan muutamia kirjeitä omaisiltaan, pyysi Livingstone Stanleytä kertomaan tietoja yleensä sivistyneestä maailmasta, josta hän oli ollut erillään useita vuosia. Stanley alkoi:

"Luultavasti tiedätte useita seikkoja viimeisiltä ajoilta. Tiedättehän, että Suetsin kanava on avattu?"

"En ole sitä vielä kuullut. Sepä on suuri uutinen! No entä muuta?"

Stanleyn täytyi ruveta kertomaan kuin sanomalehti, ja Livingstone sai kuulla, että Pacific-rautatie oli saatu valmiiksi koko Amerikan halki, Grant oli valittu Yhdysvaltain presidentiksi; europalaisia oppineita oli joukottain tullut tutkimuksia tekemään Egyptiin; kapina Kretassa oli tukahdutettu; kuningatar Isabella oli kapinan kautta ajettu pois Espanjan valta-istuimelta; kenraali Prim oli murhattu; mainio Castelar oli hämmästyttänyt koko Euroopan rohkeilla aatteillaan uskonnonvapaudesta; Preussi oli masentanut Tanskan ja anastanut Sleswigin ja Holsteinin ja nyt sen armeijat olivat Pariisia piirittämässä; Ranskan mahtava keisari Napoleon III oli sotavankina; hänen puolisonsa ja poikansa olivat pakolaisina ulkomailla, menetettyään ikipäiviksi hallituksen ohjat; koko Napoleonin suku oli masennettu Bismarkin ja von Moltken kautta ja Ranskan mahtava keisarikunta oli perinpohjin kukistettu, ja melkein koko maa vihollisten jaloissa poljettu.

Ihmetellen ja hämmästyen kuuli Livingstone kaikkia näitä uutisia, joita ei voinut kertoa liioittelemalla, ja joihin verraten Afrikan sisämaan tärkeimmätkin tapaukset jäivät mitättömiksi. Heidän pakinoidessaan olivat arapilaiset ystävällisesti lähettäneet Stanleyn tulijaisiksi vadillisen pannukakkuja, paistia ja muita herkkuruokia. Livingstone oli sitä ennen valittanut huonoa ruokahaluansa, mutta Stanleyn esimerkki vaikutti häneen nyt niin elähyttävästi, että hän söi kilvassa tämän kanssa ja vakuutti, että Stanley oli saanut hänet virkoamaan uuteen elämään. Stanley tuotti nyt aterian höysteeksi varastostaan pullon, jota hän oli kauan säilyttänyt tätä tilaisuutta varten. Saatuansa hopeapikarinsa täytti hän sampanjalla toisen, ojensi sen tohtorille ja kaasi toiseenkin vähän lausuen:

"Teidän maljanne, tohtori Livingstone!"

"Ja teidän!" vastasi tämä, jolloin kumpikin toivotteli onnea toiselleen.

Keskustelua jatkettiin kauvan, ja kaiken iltapäivää tuotiin heille tuon tuostakin lahjaksi ruokia, joita Stanley ja Livingstone söivät niin kauvan kuin jaksoivat. Livingstone kertoi ruokatoverilleen monista vastoinkäymisistään ja kuinka harmillista kiusaa hän oli saanut kärsiä, kun hän palattuansa Ujijiin sai tietää, että kaikki hänen tavaransa oli myyty ja hän itse siten joutunut ihan avuttomaan puutteeseen. Brittiläinen konsuli-virasto oli lähettänyt hänelle tavaroita Sherif-nimisen juopon neekeri-räätälin mukana, joka hävitti kaikki hänen huostaansa uskotut tavarat. Livingstonen palvelijat Susi ja Dshumah tulivat samana päivänä kuin hän palasi Ujijiin, katkerasti itkien kertomaan miten hävyttömästi Sherif oli menetellyt ja ostanut koko tavarajoukolla norsunluuta. Kun Livingstone vastaukseksi Sherifin tervehdykseen sanoi, ettei hän tahdo antaa kättä varkaalle, puolusteli tämä käytöstään sillä, että hän oli tutkinut koraania ja muka saanut siitä tietää, että tohtori oli kuollut. Nyt oli Livingstone ihan köyhyyteen joutunut ja pahassa pulassa, sillä hänellä ei ollut varoja kuin kuukauden päiviksi, jonka jälkeen hänen olisi täytynyt kerjätä arapilaisilta apua. Lukija voi arvata miten soveliaaseen aikaan Stanley tuli Ujijiin.

Kun yö oli kulunut ja Livingstone taas tavannut Stanleyn seuraavana aamuna, syntyi heidän kesken seuraava keskustelu:

"Luultavasti ihmettelette, tohtori, minkä vuoksi minä olen tullut tänne?"

"Niinpä kyllä; ensin luulin teitä Ranskan hallituksen lähettämäksi; minä sain kuulla, että teillä oli runsaasti väkeä palveluksessanne, ja että teillä oli tavaroita yltäkyllin. Mutta kun sain nähdä Amerikan lipun, olin hyvilläni, sillä ranskalaisen kanssa en olisi voinut keskustella, jollei hän olisi osannut Englannin kieltä. Eilen en kysynyt teiltä mitään, sillä eihän asia minuun kuulunut."

"Teidän tähtenne", vastasi Stanley, "minua ilahuttaa, että olen amerikalainen, enkä ranskalainen, sillä nyt tulemme toimeen keskenämme ilman tulkkia. Arapilaiset kyllä mahtanevat ihmetellä, että englantilainen ja amerikalainen ymmärtävät toistensa puheen. Me emme saa antaa heidän tietää, että kansojemme välillä on ollut riitaisuuksia ja sotia, ja että kotomaittemme välillä on ratkaisemattomia Alabama-kysymyksiä ja että Amerikassa on feniläisiksi nimitettyä väkeä, joita te vihaatte. Mutta leikkipuheet sikseen, tohtori, — älkäähän nyt hämmästykö, kun sanon, että olen tullut teitä etsimään."

"Minuako?"

"Ihan niin."

"Kuinka?"

"Olettehan kuullut puhuttavan sanomalehdestä New-York Herald?"

"No kukas ei sitä sanomalehteä tuntisi!"

"Isänsä tietämättä ja ilman hänen suostumustaan on nuorempi hra James Gordon Bennett, New-York Heraldin omistaja antanut minulle toimeksi etsiä teidät, hankkia kaikki ne tiedot, jotka tahdotte antaa löytömatkoistanne ja auttaa teitä jos voin."

"Nuori hra Bennett on käsenyt teidän etsiä minut ja auttaa minua! Ilmankos te häntä niin kehuittekin eilen illalla."

"Minä tiedän hänestä, — ja sen voin ylpeilemättä vakuuttaa — että hän on toimielias, jalo, todellinen mies."

"Niinpä tosiaan! Minä olen suuressa kiitollisuuden velassa hänelle ja tunnen itseni ylpeäksi siitä, että amerikalaiset niin paljon minua ajattelevat. Te tulette juuri parhaaseen aikaan, sillä minä rupesin arvelemaan, että olisin pakotettu kerjäämään arapilaisten apua. Heilläkin on puute vaatetavaroista ja helmiä ei täällä Ujijissa ole saatavana. Tuo konnaomainen Sherif varasti kaiken omaisuuteni. Minä haluaisin sopivalla tavalla lausua kiitollisuuteni hra Bennettiä kohtaan, ja jollen osaa sitä oikein ilmituoda, niin olkaa siitä kuitenkin vakuutettu, että tunnen mieleissäni suurinta kiitollisuutta."

Tämän keskustelun jälkeen rupesivat Livingstone ja Stanley ruoalle ja Livingstone kertoi paljon tutkimusmatkoistansa viimeisten vuosien kuluessa, mitä vaijoja hän oli saanut kärsiä ja miten kokea monenlaisia harmittavia kiusoja seuralaistensakin puolelta, jotka seikat pääpiirteissään ovat kerrotut loppu-osassa Kansanvalistus-seuran kustantamaa kirjaa: "Taavetti Livingstone", emmekä siis niitä rupea tässä toistamiseen kertomaan. Stanleyyn tulo vaikutti häneen suuresti elähyttävällä tavalla. Moneen kertaan vakuutti Livingstone saaneensa Stanleyyn seurassa uutta ruokahalua, intoa ja voimaa.

Stanley oleskeli Livingstonen seurassa 10 p:stä Marraskuuta 1871 14 p:ään Maaliskuuta 1872 ja mieltä täydellisesti tähän jaloon vanhukseen, jonka luonnetta ja tapoja sekä vaatimatonta olentoa hän ei sanonut kylliksi voivansa kiittää. Livingstonen kadehtijat olivat levitelleet monellaista halventavia puheita hänestä, että hän muka oli äreä, lörpöttelijä ja vanhuuden höperö, ja että hän kirjoitteli sellaisia muistoonpanoja retkiltänsä, joita ainoastaan hän itse ymmärsi; olivatpa muutamat hävyttömät panettelijat vielä sanoneet hänen menneen naimiseen afrikalaisen ruhtinaan tyttären kanssa. — Stanley väittää jyrkästi nämä puheet perättömiksi valheiksi, sillä Livingstone oli yhä samallinen jalo henkilö kuin ennenkin; hiljainen harvapuheinen leikillisuus oli hänen seurustelutavassaan, jonka vuoksi hänen ystävänsä huvitti suuresti pitää kanssakäymistä hänen kanssaan. Ahkerasti oli hän tehnyt työtä päiväkirjansa täydentämiseen ja kaikki hänen tutkimuksensa olivat siihen merkityt selvästi ja huolellisesti, ja samoin osoittivat hänen piirtämänsä kartat suurinta huolta ja ahkeruutta niiden laatimisessa. Tuosta naimis-jutusta sanoo Stanley, että se on inhottava valhe, joka on häpeäksi sille, ken rohkenee mokomalla syytöksellä tahrata tohtori Livingstonen nimeä.

Livingstonen käytöksessä oli leikillinen vallattomuus, joka sai hänen toverinsa häneen mieltymään. Hänen naurunsa sai ihan aina kuulijatkin nauramaan ja leikillinen veitikkamaisuus piili ulkonaisen karkean kuoren alla. Erittäinkin ihmetteli Stanley hänen hyvää muistiansa, sillä vaikka Livingstonella Afrikan sisämaissa ei ollut mitään kirjoja, taisi hän kuitenkin lukea ulkoa pitkät runot Englannin etevimpäin runoilijain teoksista. Uskonnollisessa suhteessa oli hän luonteeltansa yhtä vaatimaton kuin muissakin suhteissa. Ilman mitään kerskausta ja kopeilemistä oli hän hiljaisuudessa käytännöllinen totinen ja vakava kristitty, jonka työt saivat osoittaa hänen sydämensä ajatukset. Kun hän ensin tuli Ujijiin, niin vihasivat häntä sekä arapilaiset että sekarotuiset neekerit, mutta hänen tasainen ystävällinen käytöksensä ja lempeä iloinen luonteensa voitti kaikkien sydämet, niin etteivät muhamettilaisetkaan käyneet hänen asuntonsa ohitse lausumatta: "Jumalan siunaus olkoon sulla suojanasi."

Kun Stanley jo oli oleskellut viikon ajan Livingstonen seurassa, niin he lähtivät yhdessä tutkimaan Tanganjika-järveä; sillä vielä oli tuntematon mistä tämän järven vesi juoksi pois ja mihin se meni. Tarkoitusta varten lainattiin eräältä arapilaiselta kauppiaalta vene, joka oli kovertamalla tehty yhdestä ainoasta puusta. Se oli kumminkin niin suuri, että sen omistaja vakuutti sen kantavan 25 miestä ja sitä paitse 175 leiviskää tavaraa. Livingstone otti mukaansa omia ja Stanleyyn palveluksessa olevia miehiä 21, jota paitse palkattiin pari Ujijilaista matkaopasta. Kaikki Stanleyyn palveluksessa olevat miehet olivat tottuneita merimiehiä ja nyt lähdettiin siis pohjoiseen päin, seuraten rantaa läheltä, sillä yhdestä puusta tehty venhe ei tietysti ollut kylliksi turvallinen aukealla järvellä, jossa tuuli nosti suuria laineita.

Pitkin Tanganjikin itäistä rantaa pohjoiseen päin Ujijista kulkee korkea vuori, joka jotenkin jyrkkänä laskeikse järveä kohti, muodostaen mitä ihanimpia maisemia. Vuoren rinteet ovat kokonaan palmujen sekä muiden kesämaiden kasvien peitossa, ja niiden kukkivien puiden suojassa on kalastaja-mökkejä, hedelmällisien puutarhojen ja rehevien niittyjen keskellä. Järvestä saavat kalastajat kaloja runsaasti,

niin että he niitä myyvätkin. Heidän vaimonsa viljelevät maata, joka varsin runsaasti kasvaa durrrhaa, maissia, maniokki-juuria, maapähkinöitä ja imeliä perunoita. Palmupuista he saavat öljyä ja pisangin hedelmät ovat makeita syödä. Luonto on heidän kotinsa varustanut erittäin runsaasti ja sitä katkerammalta mahtanee heistä tuntua kodin kaipaus, kun he orjakauppiasten kuljettamina joutuvat tekemään orjan töitä Sansibarissa, johon heidän on täytynyt vaivaloisesti marssia surkean erämaan kautta, joka erottaa heidän ihanan kotoseutunsa meren rantamaasta.

Tanganjika-järvi on hyvin syvä. Stanley mittasi sen syvyyttä eräässä paikassa, jossa ranta kohosi korkeaksi vuoreksi ja veden syvyys oli lähellä rantaa 35 sylvä. Toisen verran matkaa maasta oli syvyys 115 sylvä ja Livingstone oli Ujijin eteläpuolella olevan Kabogo-niemen kohdalla tavannut 300 sylvä syvän paikan. Järven pituus pohjoisesta etelään on noin 60 Suomen penikulmaa, eli likimäärin sama matka kuin Helsingistä Kuusamoon. Suurin leveys on noin 8 penikulmaa. Sen ympärillä olevat maat ovat enimmäkseen korkeita vuoriseutuja, joissa korkeimmat huiput kohoavat noin 2,000 ja puolikolmattakin tuhatta jalkaa yli järven pinnan, joka taas on 2,756 jalkaa merta ylempänä. Rantamaat ovat tiheään asuttuja. Muutamain paikoin olivat asukkaat ystävällisiä Livingstonea ja Stanleytä kohtaan, toisin paikoin taas vihamielisiäkin. Kun Livingstone oli sekä vanhempi että tottuneempi Afrikan oloihin, niin oli hän johtajana ja Stanley oli vain hänen seuralaisenaan ja apulaisenaan. Hän halusi myös saada nähdä, miten Livingstone menetteli, kun maan asukkaiden kanssa tuli riitaa, heidän tavallisten rettelöittensä johdosta. Niinpä tapahtui esim. Mukungu-nimisessä kylässä, että päällikkö tuli vaatimaan veroa, jonka hän määräsi 15 kyynäräksi vaatetta. Livingstone kysyi, oliko päälliköllä heille mitään ruokatavaraa. Tämä ei sanonut olevan, mutta lupasi antaa, kun he tulisivat toisen kerran paluumatkallaan. Livingstone hymyili ja vastasi, että kun päällikkö ei nyt voinut hankkia ruokatavaraa, niin oli paras säästää verokin paluumatkaksi. Siihen ei kylän päällikkö tahtonut suostua, vaan kun hän oli hyvin tyytymätön, niin pyysivät matkamiehet häntä hankkimaan edes yhden lampaan, sillä he olivat hyvin nälissään, koska he eivät olleet syöneet puoleen päivään. Päällikkö kiiruhti pois ja palasi pian tuoden mukanaan lampaan vuonan ja kolme kannua palmuviiniä sekä sai vastalahjaksi pyytämänsä määrän 2,5 dotia vaatetta. Livingstonen palvelija Susi ja Stanley'n palvelija Bombay saivat toimekseen yöllä vahtia venettä, vaan olivat juopuneet ja aamulla huomattiin, että veneestä oli varastettu useita tarpeellisia kaluja. Stanley sai jo sadannen kerran katua, että hän pestatessaan Bombayn palvelukseensa oli luottanut liian paljon niihin ylistyksiin ja kehumisiin, joita Speke ja Grant olivat antamassaan päästökirjassa lausuneet tästä veitikasta.

Harmissaan ja pahoillansa vahingosta jatkoivat Livingstone ja Stanley matkaansa, jolloin he tapasivat useissa paikoissa maan asukkaita, jotka heitä pelkäsivät ja pakenivat, toiset taas eivät osoittaneet vähintäkään pelkoa, vaan istuivat rauhallisina veneissään, joko onkien tahi verkoilla pyytäen kaloja. Lapset leikkivät rannoilla aivan pelotta ja äidit katselivat heitä tyytyväisinä. Siitä arvasi Stanley, ettei järvestä mahda olla paljo krokotiileja, vaan oli niitä ainoastaan suurempien virtojen suistolla.

Murembwe-nimisen niemen kohdalla oli maan asukkaita kokoontunut suuri joukko rannalle, kun Livingstone ja Stanley matkustivat ohitse. Asukkaat kokivat houkutella matkalaisia maalle nousemaan. Ennenkuin nämä olivat vielä tehneet päätöstä, nousisivatko maalle vai eivätkö, huusivat maalla olevat käskemällä, ja uhkasivatpa suuren Wamin (jumalan) kosta, jolleivät matkustajat tottelisi. Tällainen kutsumus ei tietysti heitä liioin miellyttänyt ja he lähtivät heti ulommaksi maasta, jolloin villit osoittivat kiukkuansa viskelemällä kiviä. Stanley oli jo valmis antamaan pyssynluodilla vastauksen tähän tervehdykseen, mutta Livingstone ei sitä hyväksynyt ja asia jäi sillensä. He lähtivät eteenpäin ja viettivät yönsä erään niemen kärjessä, jossa tiheät viidakot olivat heidän suojanansa vihollisten hyökkäyksiä vastaan. Livingstone selitti, että pääsyy asukasten kiukkuun muukalaisia vastaan oli se, että arapilaiset ja sekarotuiset orjakauppiat olivat menetelleet niin julmasti ja kavalasti heidän maassaan orjia ryöstäessään, että siitä täytyi olla seurauksena näiden epäluulo ja vihamielisyys kaikkia muukalaisia vastaan. Tällainen mieliala ei kuitenkaan ollut aivan yleinen, sillä muutamissa kylissä osoittivat asukkaat todellista ystävyttä ja vierasvaraisuutta.

Livingstone oli arvellut Tanganjikan veden laskevan jonkun virran kautta pohjoiseen päin, ja saadakseen selvän tästä asiasta oli hän nyt lähtenyt Stanley'n kanssa tutkimusretkelle. He huomasivat että vesi Tanganjikan pohjoispäässä oli näöltään aivan toisellaista kuin keskikohdalla, jossa se on kirkasta ja vaalean viheriäistä. Mugere-nimisen virran suusta alkaen pohjoiseen päin oli vesi sitä vastoin ruskeata ja mutaista. Eräs maan asukas, joka oli kulkenut paljo näillä tienoilla, kertoi että pohjoisempana asuvien ruhtinasten kesken oli paraikaa sota. Siellä päin on sota kuitenkin toisellinen kuin muualla. Kun toinen on miehineen hyökännyt toisen maahan ja onnistunut ajamaan pois jonkun karjalauman sekä saa tapetuksi pari kolme ihmistä, jotka eivät ole olleet kylliksi varoillaan lähteäkseen pakoon, kuluu usein viikkokausia, ennenkuin toinen ruhtinas taas vuorostaan tekee samalla tavalla, ja useimmiten ovat kärsityt tappiot ja saavutetut saaliit molemmin puolin yhtä suuret. Sama maanasukas, joka oli matkailijoillemme tuonut sotasanoman, huomasi Livingstonen utelijaisuuden saada tietoja Tanganjikan veden juoksusta ja rupesi silloin täydellä varmuudella latelemaan juttujansa Rufifi-virrasta, joka muka alkoi järven pohjoispäästä ja kulki suoraan pohjoiseen päin Mtesan maahan. "Mihinkäpä se

muuanne menisi?" lisäsi hän. Kuitenkin näyttivät miehen vakuutukset ja vannomiset "barikallah" ja "inschallah" liian innokkailta eikä Livingstone niihin luottanut. Saavuttuaan sitte Stanleyn kanssa saman virran suulle, sai Livingstone nähdä, ettei virta juossut järvestä pois, vain päin vastoin laski Tanganjikaan. Tämä järvi on pohjoispäässä paljo kapeampi kuin keskikohdalla, mutta kuitenkin sielläkin niin leveä, että Livingstone ja Stanley viipyivät 9 tuntia kulkiessaan soutamalla sen poikki. Aivan järven pohjoispäässä oli Mugikawa nimisen maakunnan päällikkö Ruhinga vastaanottanut heidät erittäin ystävällisesti ja hän tunsu seudun jotenkin tarkoin sekä antoi useita tietoja siitä. Sitäpaitse osoitti hän europalaisia matkamiehiä kohtaan suurta vierasvaraisuutta lahjoittaen heille härkiä, lampaita sekä hunajaa ja maitoa.

Kaikilla seuduilla ei kuitenkaan kohdeltu heitä ystävyydellä, vaan monessa paikassa kavaluudella ja julki vihamielisyydelläkin. Varovaisuudella ja hiljaisella kärsivällisyydellä maltti Livingstone kumminkin kaikki vihollisuudet, niin ettei syntynyt tappelua missään paikassa maan asukasten ja hänen väkensä välillä. Tanganjikan länsirannalla asuvat kansat osoittivat suurta taipumusta rosvouteen, niin että matkustajamme täytyi siellä liikkua erittäin varovaisesti. He väistivät asuttuja paikkoja ja ottivat yösjakseen milloin jonkun aution saaren, milloin niemen, jossa heidän täytyi varovaisuuden vuoksi varustautua torjuakseen mahdollisesti yöllistä päällekarkeasta.

Livingstonen päätarkoitus matkallansa Stanleyn kanssa oli saada selville, lähtikö Tanganjikasta mitään virtaa pohjoiseen päin. Kun hän oli tullut näkemään, ettei niin ollut, kääntyi hän takaisin seuraten järven läntistä rannikkoa, ja kuta etelämmäksi he tulivat, sitä korkeammiksi muuttuivat rannat, sitä jyrkemmiksi vuoristo rantamaalla. Lähellä rantaa kohosi matalampi vuoriharjanne ja sen takana sisempänä maassa pitkä jono korkeampia vuoria, joiden huiput olivat noin 2,500 ja 3,000 jalan korkuiset ja melkein aina tasapäiset tai pyöristetetyt. Siellä täällä kohosi yksityinen huippu yli muiden, tehden siten näköalan viehättävämmäksi. Rannanpuolisesta vuoresta kulki järveä kohti matalampia haaroja tai vähitellen viettäviä tasankoja, joilla tavallisesti juoksi joku vähempi virta. Kasvullisuus näillä tasangoilla oli mitä rehoittavin, ja viehätti suloudellaan matkustajia. Öljypalmuja kasvoi suurina metsikköinä, joiden suojaan asujamet olivat rakentaneet ruskeat majansa, siellä täällä oli joukko jättiläispuita, joita asukkaat nimittävät *mwule*; samoin ilahuttaa silmää laajat kedot, joilla kasvaa asukasten kylvämää durra-viljaa; ruohot ja monet muut kasvit täällä ovat toisen muotoiset kuin rantamaalla, ja vaikuttavat maan ulkomuotoon. Niin esim. mimosa-kasvi, jonka lehdet kasvin latvassa muodostavat sateenvarjon muotoisen ryhmän. Niillä on palkohedelmä ja niiden pihkaa käytetään liimana, paperia y.m.s. yhteen liistaroidessa. Tavallinen gummi arabicum on useimmiten mimosa kasvista saatua. Vielä omituisemmat ovat nämä kasvit sen vuoksi, että muutamat siihen sukuun kuuluvat kutistavat lehtensä kokoon, kun sen lehviä liikutetaan, ja samoin vetää koko kasvi lehtensä kokoon yöksi. — Pitkin rannikkoja oli valkoisia hietikkoja, joille kalastajat vetävät venheensä niin korkealle, etteivät pauhaavat aallot ylety niitä vahingoittamaan. Rannikolla näkyi siellä täällä puiden varjossa kalastajia lepäämässä väsyneinä vaivoistaan. Sellainen oli tavallinen näky Livingstonen ja Stanleyn yhteisellä venematalla Tanganjikan rannikkoja pitkin.

Afrikan sisäjärvien rannoilla tekevät asukkaat veneensä tavallisesti yhdestä ainoasta puusta, joksi useimmiten käytetään mwulepuuta. Suurimmaksi kasvavat nämä puut Tanganjikan länsirannikolla Ugoman, Uwiran ja Urundin sekä Usovan maakunnissa. Pisimmät veneet ovat yli 10 syltä pitkät ja niiden valmistukseen menee paljon työtä ja aikaa; jo puun kaataminen on vaikea työ sellaisilla huonoilla työkaluilla kuin neekereillä on. Kolme kuukautta tavallisesti menee puun kovertamiseen ja veneen tekoon, niin että se on ihan valmis lykätä vesille. Puu asetetaan ensin niin, että sen alle voidaan virittää useita tulia vierettäin ja sillä keinoin poltetaan puusta se osa, joka on oleva veneen yläpuoli ja tulee onteloksi. Veneen tekijä palkkaa avukseen tähän työhön muutamia naapureita maksaen heille vähän viljaa tai palmuöljyä. Kun vene on valmis, valmistaa sen tekijä useita saviruukullisia oluen kaltaista juomaa, jota nimitetään pombe ja kutsuu kaikki naapurinsa ja tuttavansa lykkäämään venettä vesille. Kun vene on saatu hinatuksi vähän matkaa lähemmäksi rantaa, ryypätään ahkerasti pombe'ta ja ryhdytään taas virkistetyillä voimilla työhön ja huudetaan toistensa kehotukseksi niinkuin pohjoishämäläinen elonleikkaaja ruistalkoossa.

Ison veneen hinta on tavallisesti noin 720 kyynärää vaatetta, mutta arapilaiset tavallisesti maksavat veneestä ison joukon monellaista tavaraa, niinkuin esim. kymmenkunnan ruukkuu palmuöljyä, tusinan vuohia, monellaisia vaatteita, muutamia kuokkia, joitakuuta säkkiä suolaa ja jyviä — ja siten ovat he usein saaneet veneen halvemmalla, kuin jos suorastaan maksaisivat koko hinnan vaatteilla.

Paitse edellä mainittua mwule-puuta on näillä seuduilla Afrikaa toisiakin omituisia puulajeja, joista mainittakoon eräs mbugn-niminen puu, jonka kuoresta asukkaat tekevät vaatetta. Kun puun kuori on liotettu, survotaan sitä vähän ja silloin on puunkuori aivan kuin paksu pehmoinen huopa eli viltti. Joskus tehdään saman puun kuoresta köyttäkin, mutta useimmiten sitä käytetään pyöreiden vakkasien valmistukseen, joita nimitetään kirindoiksi. Tällaiset vakkaset maalataan sitte kirjaviksi monellisilla savensekoituksilla ja niissä säilytetään viljaa korkeiden paalujen päällä, etteivät valkoiset muurahaiset pääse vakkasen sisusta tyhjentämään. Saman puun kuoresta valmistavat muutamat kansat myös

veneitä. Toiset käyttävät kuorta asuntojen katoiksi ja sängyiksi.

Palmuöljy, josta on joitakuita kertoja mainittu, valmistetaan guinea-palmun hedelmistä, jotka sen latvassa riippuvat suurissa tertuissa. Hedelmät survotaan rikki ja keitetään, ja kun öljy on saanut kuivaa, kootaan se suuriin saviruukkuihin, jotka sisältävät noin 4-10 kannua. Öljy on näöltään kuin keltainen sula voi, ja monet Sisä-Afrikan kansat käyttävät sitä ruokansa valmistukseen.

Samoin kuin kasvikunta on eläinkuntakin Sisä-Afrikassa hyvin runsas. Metsissä on monellaisia sekä petoja että vahingottomia eläimiä. Kissan sukuisia vaarallisempia petoja tapasi Stanley leijonan ja leopardin. Muista pedoista mainittakoot hyenat ja sakaalit, ovat ison koiran kokoiset ja liikkuvat tavallisesti vain yöllä. Niillä on erittäin lujat hampaat, joilla ne voivat musertaa suurimmatkin luut. Sakaali on pieni ketun kokoinen eläin, joka syö haaskoja ja on sillä tavoin hyödyksi, koska se on avullinen sellaisten aineiden poistamisessa, joista ilma voi saastua. Suuremmista metsän eläimistä mainittakoon elefantti, virtahepo, sarvikuono, giraffi, sebra, monellaiset antiloopit, puhvelit, sekä villisiaat. Koti-eläiminä käyttävät neekerit raavaita, joita on useaakin laatua. Ugogossa esim. ovat nautaeläimet kyttyräselkäiset niinkuin biisonit Amerikassa, sitä vastoin ovat raavaat Ujijissa ilman kyttyrää ja tavattoman pitkäsarviset. — Joissa ja virroissa on runsaasti monellaisia kaloja, joita asukkaat pyytävät omaksi tarpeekseen ja myöskin viedäkseen niitä toisille seuduille kaupaksi. Mutta vaikka tämä maa on luonnonlahjoilla niin runsaasti varustettu, niin on sillä kuitenkin ilmanalansa tähden monta haitallista puolta, sillä siellä ovat monet taudit hyvin tavalliset; niinpä esim. on punatauti siellä hyvin tappavainen, samoin siellä kuolee ihmisiä hyvin suuressa määrässä koleraan, kuumetautiin, rokkoon ja vilutautiin. Suurimmat turmiot tekee rokko; ja tavallisten kauppareiden varsilla näkee varsin usein hautaamattomia ihmisruumiiden jäännöksiä, kun tavarain kantajat sairastuneina ovat jääneet jällelle ja ovat sitte kuolleet, sillä ei mikään kylä vastaanota sellaista sairasta, vaan hänen täytyy tehdä itselleen maja jonnekin metsään, jos hän nimittäin jaksaa, ja siihen hän jää, kunnes hän paranee tai kuolee.

Luonnon ihanuuksien puolesta on Ujiji kauniimpia seutuja koko Sisä-Afrikassa. Siitä kertoo Stanley, ettei niin välinpitämätöntä ihmistä mahtane olla, joka ei suuresti ihastuisi kauniisen näköalaan Tanganjikan yli, kun aurinko nousee ja koko järvi hohtaa hopeisena mitä kauneimmissa väreissä ja taivas vaihtelee loistavimmissa väriivahduksissa, mitä voi ajatella. Hyvin nopeasti vaihtelevat pilvet ja yli-ilma kullankeltaisen, tummansinisen, ruusunpunaisen, hopeanvalkoisen, purppuran ja sahrami-värin välillä, ja nuo ihanat värit tulevat näkyviin ja katoavat yhtä pian. Pilvet taivaalla ovat milloin untuvien, milloin suurien pumpulikasojen muotoiset ja rupeavat auringon valossa hohtamaan kullankiiltävinä, heijastaen kauniin hohteensa jättiläiskorkeita mustansinisiä vuoriharjanteita vastaan, jotka lännessä rajoittavat Tanganjikan, ja koko avaruus leviää kuin ihana unelma suloisimmassa ruusunhohteessa hämmästyneen ja huumautuneen katsojan eteen, ja kaikki on ikäänkuin ympäröity välkkyvällä hopean kiillolla. Jos missään, niin täytyy täällä ihailta luonnon suloa ja ihmetellä kaikkivaltiaan Luoja mestaritöitä.

Uniamwesin asukkaat nimittävät Jumalaa nimellä *miringu*. Häntä he palvelevat hyvin harvoin, silloinkin vain rukoillessaan kaikellaista rikkautta ja maallista onnea. Miringu on heidän arvelunsa mukaan kaikkien kappalten luoja ja kaiken rikkauden jakaja. Kun joku kuolee, sanovat jälkeen jääneet: "Miringu on hänen ottanut", tai "Hän on hukassa; se on Jumalan työ"; ja tämä lausutaan pelolla, joka osoittaa, että kuolema heidän mielestään on jotakin ihmeellistä ja kammottavaa.

Samoin kuin monessa muussakin maassa ovat tytöt Uniamwesissä jotenkin suuressa määrässä turhamielisiä. Ihastuksella he katselevat koristuksiansa käsiranteissa ja nilkoissa ja hypistelevät mielihyvällä punaisia, keltasia, valkosia ja viheriäisiä helminauhojansa, jotka niin heleästi loistavat heidän mustalla ihollaan. Helmiä sovittelevat tytöt hiuksiinsakin ja leikittelevät helmivyöllänsä, joka pidetään vyötäisellä. Heitä miellyttää suuresti pitää vyöllänsä metallilangoista tehtyä vyötä, vaikkei olisi hamettakaan, jota vyö pitäisi koossa. Ei mistään tyttö paremmin ihastu, kuin jos joku kehuu hänen koristeittensa häntä somistavan, ja ikävällä hän odottaa sitä aikaa, jolloin hän pääsee naimisiin ja saa silloin oman mielensä mukaan hallita omaisuuttaan, kanojansa ja pikkukarjaa, jolla hän etupäässä vaihettaa itselleen koristeita arapilaisilta kauppiailta.

Naineet vaimot kokoontuvat tavallisesti auringon laskun jälkeen suuriin seuroihin, johon kukin tuo mukansa matalan istuimensa ja vieressään hänellä on puolikasvuinen tyttärensä, joka hypistelee äitinsä tukkaa ja letittelee sitä jos jonkinnäköisille palmikoille, sillä välin kun äiti kasvot loistavina tyytyväisyydestä loruaa niitä näitä ja tupakoi. Vanhemmat vaimot istuvat tavallisesti suuressa piirissä puhellen päivän tapahtumista, yksi juttelee lehmästänsä, joka on tauonnut lypsämästä, toinen kehuu tehneensä hyvän kaupan, kun hän möi maitoa valkoiselle miehelle, kolmas kertoo mitä hän sattui näkemään ollessaan ulkotöillä ja neljäs puhuu miehestään, joka lähti viljaa myymään pääkaupunkiin, josta hän ei ole vielä palannut, j.n.e.

Samoin kuin vaimot, keräytyvät miehetkin torille juttuja laskemaan, milloin mistäkin. Valkoisen saapuminen heidän kaupunkiinsa ei tietysti voi jäädä pakinoista pois. Heistä ei kuitenkaan kukaan ole

niin röhkeä, että hän epäilisi uutisen totuutta, että äsken tullut muukalainen tosiaan on valko-ihoinen, ja hänen puhettansa ei ruveta valheeksi väittämään niinkuin usein tapahtuu sellaisissa seuroissa, jotka pitävät itseään sivistyneinä. Joka miehellä on kädessä joku keihäs teroitettavana tai kirvesvarsi vuoleskeltavana ja piippua poltetaan ahkeraan. Tupakan sekaan sekoitetaan usein hampun lehtiä ja siemenkoteloita, jotka poltettuina vaikuttavat päihdyttävästi.

Asukkaat Uniamwesin maakunnassa ovat utteria työmiehiä. Itse he sulattavat rautansa ja valmistavat siitä kuokkia, keihään kärkiä, sotakirveitä j.m.s. ja tavallisesti annetaan tällaisia työkaluja veroksi Ugogossa, kun he palajavat kaupparetkiltänsä. Karjanhoitoa harjoitetaan yleisesti ja varakkaammilla arapilaisilla on 40-50 lypsylehmää, mutta neekerillä harvoin enemmän kuin 30. Lehmät lypsävät harvoin enemmän kuin 3 tuoppia, usein ei sitäkään.

Neekerit rakastavat myös musiikkia, vaikka se tavallisesti on hyvin yksitoikkoista ja raakamaista. Parhaat laulajat ovat kuitenkin sukkelat sepittämään huvittavia tilapäisiä lauluja, ja jos on tapahtunut jotain merkillistä, olipa se sitte valtiollista taikka yksityistä laadultaan, niin on aina joku laulaja valmis sepittämään siitä huvittavaisen laulun, jota lauletaan joka kylässä.

* * * * *

Stanleyn ja Livingstonen yhteinen retki Tanganjikan rantoja pitkin kesti 28 päivää, jonka jälkeen he palasivat Ujijiin. Siellä Stanley kohta sen jälkeen sairastui ankaraan kuumetautiin ja Livingstone hoiti matkatoveriansa erittäin huolellisesti ja hellästi, joka seikka vielä entistä enemmän herätti Stanleyn kiitollisuutta ja kunnioitusta tätä hänen jaloa ystäväänsä kohtaan. Hän oli suuresti pahoillaan, että Livingstone oli saanut kärsiä paljon kiusaa niiden miesten puolesta, jotka Englannin konsuli oli lähettänyt häntä auttamaan hänen maatieteellisillä tutkimusmatkoillaan. Ujijissa oli monta miestä, jotka olivat Englannin hallituksen toimesta palkatut Livingstonen apulaisiksi, vaan kun he vaativat häneltä palkkaansa, eikä hänellä ollut varoja sitä maksaa, niin he aikoivat pitää heille käytettäväksi annetut kiväärit. Kun Stanley sai tietää, että he olivat Sansibarissa saaneet ennakolta palkkaa 60 dollaria (300 markkaa) ja että he olivat sitoutuneet seuraamaan Livingstonea mihin ikänä hän käsiksi heitä, niin harmitti häntä suuresti, että nuo muutamat veijarit saivat niskoittelemisellaan esteettömästi tehdä tyhjäksi Livingstonen aikeet ja vielä päästä voitolle kinastuksessaan. Stanley pyysi sentähden ja sai luvan Livingstonelta ottaa kiväärit pois vaikka väkivallalla. Hän julisti siis heille ja arapilaisille, että oli heidän onnekseen, että hän oli tavannut Livingstonen hengissä, sillä jos he olisivat koskeneet hiuskarvaankaan hänen päässään, niin olisi Stanley palannut rantamaalle ja tullut pian takaisin tuoden mukanaan sellaisen miesjoukon että hän olisi heille tuottanut ankaran koston. Kun ei kiväärejä kuitenkaan annettu takaisin mielisuosioilla, lähetti Stanley Livingstonen palvelijan Susin sekä tusinan aseellisia miehiä niitä väkisin ottamaan ja muutaman minuutin kuluttua annettiin kiväärit ilman mitään vastarintaa.

Livingstone oli päättänyt seurata Stanleyta hänen paluumatkallaan rannikolle Unianjembehen, tuodakseen sieltä ne tavarat, jotka Englannin konsuli oli hänelle lähettänyt jo vuosi takaperin. Stanley puuhasi ja varusteli kaikkia tarpeita paluumatkaa varten, joka tapahtui toista tietä kuin hän oli tullut, nimittäin ensin pitkin Tanganjikan itärantaa ja sitte halki asumattomien seutujen, joten vältettiin ne veronkiskomisot, jotka olivat tulomatkalla tekemäisillään lopun Stanleyn kärsivällisyydestä. Ennenkuin paluumatkalle lähdettiin, sairastui Stanley vielä kerran kuumetautiin, neljännen kerran sen jälkeen kuin hän oli tavannut Livingstonen. Hän parani neljän päivän kuluttua, vaan oli hyvin heikko. Joulun juhla lähestyi ja Stanley selitti kokillensa tämän suuren juhlan merkitystä valkoisten ihmisten keskuudessa, sekä käski Feraijin laittaa parhaat herkut mitä voitiin saada lihavasta lampaan ja vuohen lihasta, maidosta, hedelmistä, munista, viinistä, nisujauhoista, perunoista, kaloista, sipulista ja muusta mitä siellä oli saatavana, mutta — Feraiji turmeli paistin, kärvensi pannukakun ja kaikki muutkin herkut olivat pilalla. Ettei hän silloin saanut lujasti selkäänsä, siitä hänen oli kiittäminen Stanleyn heikkoutta, sillä tämä tuskin jaksoi nostaa kättänsä, mutta niin vihaisesti hän katsoi kokkiensa, että siitä olisi kuka toinen hyvänsä tullut masennetuksi paitse Feraiji. Tämä vaan irvisti kuin hullu, turmeltuaan ruoat ihan kelvottomiksi.

Ujijista oli arapilainen päällikkö Sayd ben Majid lähtenyt 300 aseellisen miehen kanssa taistelemaan Mirambo vastaan kostaaksensa poikansa Sudin kuolemaa. Hän hehkui kiukusta ja kostonhimosta ja Stanley toivotti hänelle onnea matkalle ja että hän vapauttaisi Keski-Afrikan sellaisesta hirmuvaltiaasta kuin Mirambo oli. Sayd ben Majid antoi Stanleyle matkaansa varten lainaksi suuren venheensä, mutta kun Livingstonenkin miehet otettiin mukaan, niin oli vene liian pieni, ja kun tämä huomattiin, niin eräs toinenkin arapilainen ystävällisesti antoi lainaksi venheensä. Kolmantena joulupäivänä 1872 lähtivät Stanley ja Livingstone matkalle aamulla, ja suuri joukko arapilaisia sekä ympärillä asuvia neekereitä tuli heitä saattamaan rantaan sekä sanomaan jäähyväisiä. Stanleyn miehet oli jaettu kahteen osaan, joista toinen kulki jalkaisin maata myöten, toinen venheissä. Maajoukko seurasi pitkin rannikkoa ja joka virran suulla tulivat venheet lauttaamaan heitä virran yli. Livingstone kulki edellä ja hänen venheensä perässä oli pystytetty Englannin lippu. Stanley seurasi toisessa venheessä, josta liehui pitkän

bambutangon päästä Amerikan lippu. Siinä oli soutajina muutamia Ujijilaisia, jotka olivat palkatut tuomaan venheet takaisin. Stanley'n miehet olivat erittäin iloissaan siitä, että nyt pääsivät paluumatkalle ja he osoittivat iloansa siten, että rupesivat reippaasti laulamaan ja soutivat ponnistaen voimiansa viimeiseen saakka, kunnes hiki tuli päähän ja heidän täytyi hengästyneinä levähtää. Uusi laulu innostutti heidät taas uudelleen näyttämään voimiansa soutamalla, niin että vene keulasta perään asti tutisi. Maata myöten kulkevat miehet näyttivät olevan yhtä iloisella mielellä, sillä hekin yhtyivät laulaa loilottamaan samoja lauluja kuin venheessä laulettiin. He kokivat pysyä yhdellä kohdalla venheiden kanssa ja sukkela Kalulu, Stanley'n passaripoika, pikku Bilali ja Majwara juoksentelivat kilpaa vuohten, lampaiden ja aasien kanssa ja yleinen ilo näytti elähyttävän luontoakin vehreine metsineen, vainioineen ja ruohokenttineen, ja Tanganjikan hopealta välkkyvällä vedenpinnalla vallitsi juhlallisen majesteetillinen tyyneys.

Sitä tietä, jota Stanley ja Livingstone nyt kulkivat yhdessä, ei ollut kukaan arapilainen eikä sawahili siitä ennen kulkenut, ja he olivat sen vuoksi aivan tietämättömät siitä, mihin seutuuihin heidän maajoukkonsa joutuisi. Sille varustettiin ruokaa 8 päiväksi, ettei se joutuisi ahdinkoon, jos rantamaan korkeat vuoret keskeyttäisivätkin joksikin ajaksi yhteyden sen ja järveä myöten kulkevan matkueen välillä. Järven rannoilla olevissa kallioissa nähtiin veden jättämiä viivoja, jotka osoittivat, että Tanganjika tulvan aikana on noin 3 jalkaa korkeammalla kuin matalan veden aikana ja kun järvestä ei mikään virta vie vettä pois, niin päättivät Livingstone ja Stanley, että vesi siitä vähenee höyryämällä.

Kun Stanley ja Livingstone olivat kulkeneet noin 10 peninkulmaa pitkin Tanganjikan rantaa ja kolmen päivän odotuksen jälkeen yhtyneet jälleen maajoukon kanssa, niin lähetettiin venheet takaisin ja matkaa jatkettiin sitte suoraan itää kohti tuntemattomien ja asumattomien erämaiden halki, seuraten ensin Loajeri-nimisen virran laaksoa. Ainoana matka-oppaana oli kompassi. Neekerit epäilivät ensin suuresti seurata Stanleytä, mutta 9 päivän kuluttua, jolla ajalla he olivat saaneet kärsiä sangen paljo nälkää ja vaivoja, tultiin korkean Magdala-vuoren näkyviin, jonka juurella he olivat majailleet tulomatalliansa Ujijiin, ja nyt kaikki epäily heistä katosi. Asmani, joka tulomatalla oli ollut oppaana, ihmetteli suuresti, kuinka tuo pieni kone oli osannut tien paremmin kuin hän, ja selitti juhlallisesti, ettei se voinut pettää.

Eräänä päivänä, kun matkue vielä oli Loajeri-virran laaksossa, seisahtui Livingstone äkkiä ja osoitti äänetönnä eteensä. Stanley lähestyi häntä ja näki edessään äkkijyrkän vuorenrotkon, jonka toisella reunalla kulki puhvelilehmä. Juuri kun se lähestyi, ampui Stanley sitä ja luoti sattui lapaluun taakse selkärankaan. Puhveli päästi valittavan ammumisen ja vielä kahdesti ampui Stanley sitä, jolloin se kuoli. Sen liha leikattiin ohuiksi kappaleiksi ja kuivattiin tulella evääksi. Toisen kerran, kun matkue lepäsi ja Stanley oli lähtenyt pyssy kädessä katselemaan jotakin otusta, tuli ihan aavistamatta hänen eteensä villi elefantti korvat levällään ja kärsä ojennettuna, ikäänkuin se olisi hänelle antanut varoituksen: "Seis! matkamies!" Kun hänen pyssynsä ei olisi voinut tehdä mitään vahinkoa näin suurelle otukselle, katsoi Stanley parhaaksi vetäytyä pakoon ja katsoessaan taaksensa hän näki elefantin heiluttelevan kärsäänsä, ikäänkuin se olisi jäähyväisiksi arvellut virkkaa: "Olipa parasta sulle, poikaseni, että hyvissä ajoissa pötkit käpälämäkeen, sillä minä olin juuri litistämäisilläni sinut mäsäksi!"

Stanley'n ja Livingstonen matka Unianjembehen sattui sade-ajaksi, josta oli seurauksena, että Stanley sairastui matkallakin uudestaan. Sitä paitse oli heillä puute metsäotuksista, jotka kuivalla ajalla ovat metsissä, mutta olivat nyt hajaantuneet mikä mihinkin. Seudut Tanganjikan ja Magdala-vuoren välillä olivat erinomaisen ihania, joiden vertaisia harvoin löytää Euroopassa. Korkeiden vuorien välillä leviää hurmaavan kauniita laaksoja, joiden halki syöksee ryöppyäviä, kohisevia jokia ja ylen ympäri kohoaa äärettömän suuria metsiä. Solakkain korkeiden puiden välissä avautuu silmien eteen mitä viehättävimpiä näköaloja, ja väkisinkin vetää Usawendin majesteetillinen ja hedelmällinen luonto ihastuneen matkamiehen huomion puoleensa, vaikka hän ei suinkaan halua kauemmin kuin on välttämätöntä hengittää sen terveydelle turmiollista ilmaa.

Lähetessään Unianjembeä lähetti Stanley edeltäkäsien Feraijin ja Chowperek'n tuomaan kirjeitä ja lääkkeitä, jotka hän oli tilannut itselleen Sansibarista lähetettäväksi Unianjembehen. Nämä miehet tulivatkin jo pian takaisin ja heidän mukanaan oli kaksi muutakin Stanley'n palveluksessa olevaa miestä, jotka Sansibarista toivat lääkkeitä ja uutisia. Sanomalehdet kertoivat silloin Pariisissa riehuvasta kommunistien kapinasta ja siinä tapahtuneista hirmutöistä, joita lukiessaan sekä Livingstone että Stanley inholla viskasivat pois lehdet käsistään, ottaen esiin pilalehtiä, jotka leikkisellä sisällyksellään heitä virvoittivat. Neekerit katselivat ihmetellen sanomalehtien lukijoita mutisten itsekseen *kabari kisungu* (valkoisen miehen uutisia) arvellen, että valkoiset mahtoivat olla hyvin pahoja ja kekselijäitä.

Viisikymmentäkolme päivää sen jälkeen kun he olivat lähteneet Ujijista saapuivat Stanley ja Livingstone Unianjembehen, ilmoittaen tulonsa suurella pyssyjen paukkeella. Stanleyllä oli nyt tilaisuus vastaanottaa luoksensa Livingstonen, jota etsimään hän oli lähtenyt täältä 131 päivää takaperin, ja oli nyt kulkenut 200 peninkulmaa sen jälkeen kun hän lähti Kviharasta. Ennen palaustansa tänne sai hän tietää, että hänen uppiniskainen valkoinen seuralaisensa Shaw oli kuollut. Tämä ei ollut elänyt kauan

sen jälkeen kuin Stanley jätti hänet, ja Livingstone virkkoi sen johdosta:

"Johan minä sen sanoin. Kun mulle kerroitte, että hän oli juomari, tiesin jo, ettei hän täällä kauan jäisi eloon, ja samoin on niidenkin laita, jotka antautuvat muun irstaisuuden valtaan".

7. Luku.

Stanleyn paluumatka Unianjembestä Sansibariin.

Stanley palasi suurella mielihyvällä Unianjembehen Livingstonen kanssa, jota hän oli oppinut suurimmassa määrässä kunnioittamaan ja rakastamaan. Livingstone tunsu itsensä yhtä onnelliseksi, sillä hänellä oli nyt asuntona rakennus, joka oli palatsi siihen hökkeliin verraten, jossa hän oli asunut Ujijissa. Paitse vaatepakkoja, helmiä, metallilankaa ja muita tavaroita, joita Stanley oli tänne tuottanut Bagamoyosta lähtiessään, yhteensä noin 150 miehen kantamusta, oli hänen varastossaan runsaasti kaikellaisia tarpeita, joista arvoisaimmat nyt jätettiin Livingstonelle käytettäväksi hänen aikomilla Niilin lähteiden tutkimusmatkoillansa. Sitäpaitsi oli tänne tuotu myöskin Englannin hallituksen toimesta Livingstonelle lähetettyjä tavaroita, jotka nyt avattiin, mutta valitettavasti oli laatikkojen sisällys jotenkin vähäarvoinen. Vieläpä huomattiin, että tavaran kuljettajatkin olivat niistä varastaneet suuren osan, varsinkin helmiä, ja kokonainen laatikko, jossa oli 12 pulloa konjakkia, oli kadonnut tietymättömiin. Karavaanin johtaja Asmani todistettiin varastaneeksi sekä hänen huostaansa uskottua että myöskin Stanleyn tavaroita ja hän sai oitis eron palveluksesta. Mutta myöskin arapilaisen Sayd ben Salimin huostaan uskotut Livingstonen tavarat olivat suuresti vähentyneet ja turmeltuneet. Hän syytti turmeltumista ahnasten valkoisten muurahaisten syyksi, mutta Stanley ja Livingstone eivät voineet kylliksi ihmeteliä muurahaisten ruokahalua, kun ne olivat ihan näkymättömiin hävittäneet kokonaisen ison laatikonkin, jossa säilytettiin kaksi hyvää kivääriä. Kummallisinta kuitenkin oli, että muurahaist olivat tyhjentäneet useita konjakkipulloja ja pistäneet tyhjään pullojen suuhun olkiset tulpat!

Stanleyn tavarat olivat kuitenkin paremmin säilyneet ja hän antoi Livingstonelle noin 4,000 kyynärää vaatetta, eri lajia, 16 pussia lasihelmiä, yhteensä painavat 992 naulaa; 17 leiviskää metallilankaa, purjekankaasta tehdyn teltan ja venheen, pussillisen nikkarin työkaluja, 1 sahan, 2 tynnyriä tervaa, 3 leiviskää vaskipeltiä, vaatteita, 2 takaa ladattavaa kivääriä, 1:n Henry-kiväärin, (makasiinikiväärin, jolla voi yhtä mittaa lataamatta ampua 16 kertaa) 1 revolverin, 3,700 pyssynpatruunaa y.m. Kaikista näistä tavaroista tuli yhteensä noin 40 miehen kantamusta ja monet noista tavaroista olivat Sisä-Afrikassa arvaamattoman kallisarvoiset.

Kun nyt oli sade-aika ja Stanley varustelihe paluumatkalle, niin kirjoitteli Livingstone sillä välin päiväkirjaansa, joka Stanleyn piti viedä hänen perheellensä. Loma-ajoilla kävivät Stanley ja Livingstone arapilaisia tervehtimässä Taborassa, ja nämä osoittivat samaa erinomaista vierasvaraisuutta, josta he olivat jo ennestään suuressa maineessa.

Livingstonella oli nyt, kun hänen omat varansa luettiin yhteen, varoja 60 miehen ylläpitämiseksi palveluksessaan 4 vuoden ajan. Mutta kun hänellä ei ollut miehiä, niin ei tästä rikkaudestakaan ollut mitään hyötyä, ennenkun hän saisi tarpeellisen määrän tavaran kantajia. Stanley sai toimekseen palkata heti Sansibariin palattuansa 50 vapautettua orjaa, varustaa jokaisen pyssyllä ja muilla tarpeilla sekä lähettää heidät Livingstonen luo häntä seuraamaan, mihin hän vaan tahtoi kulkea. Stanley oli nyt saanut velvollisuuden täyttääkseen kuuluisaa matkatoveriansa kohtaan ja hän päättikin kiiruhtaa niinkuin hengenhdässä ja koota väkeä yhtä suurella innolla, kuin jos asia olisi ollut hänen oma tehtävänsä.

Stanleyn mukana lähetti Livingstone 20 kirjettä eri henkilöille Englannissa, kuusi kirjettä Bombayhin, kaksi New-Yorkiin ja yhden Sansibariin. New-Yorkiin menevät kirjeet olivat kumpikin herra James Gordon Bennett nuoremmalle, joka yksin, isäänsä kuulustamatta oli kustantanut Stanleyn johdolla Livingstonen avuksi lähetetyn retkikunnan. Kirjeessään herra Bennettille kertoi Livingstone kaikista niistä hankaluuksista ja vaivoista, joita hän oli saanut kärsiä tutkimusmatkoillansa ja miten hän ankarassa helteessä matkustettuaan 70 tai 80 peninkulmaa oli ikävällä saanut nähdä, että Englannin hallituksen hänelle lähettämä apu oli mennyt hukkaan, koska tavarat, jotka hänelle lähetettiin Sansibarista, oli jätetty kelvottomain, epärehellisten orjain huostaan, jotka hävittivät ne, ja hän siten oli joutunut kärsimään suurta puutetta. "Kipeä sydämeni", lisäsi Livingstone, "kärsi vielä enemmän nähdessäni sitä hirmuista julmuutta, jota täällä alinomaa harjoitetaan, ja minä luulin jo kohta kuolevani, joka askel oli minulle tuskaksi ja tullessani Ujijiin olin laiha kuin luuranko.

"Mutta kun hätä oli suurimmallaan, oli myös apua lähinnä. Minä sain kuulla, että englantilainen matkustaja lähestyi Ujijia ja minä vertasin itseäni mieheen, joka Jerusalemissa matkusti Jerikoon. Laupias samarialainen oli lähellä ja eräänä päivänä syöksi yksi miehistäni sisään huoneeseni huutaen:

'Englantilainen tulee! Minä näin hänet!'

"Ensimmäinen amerikalainen lippu, joka koskaan on täällä nähty, liehui matkueen etupäässä ilmoittaen mihin kansaan sen omistaja kuului.

"Minä olen yhtä kylmäkiskoinen ja vähäpuheinen kuin meitä, Ison Britannian asukkaita ylipäänsä pidetään, mutta teidän hyväntahtoisuutenne sai koko ruumiini vapisemaan ja itsekseni huokasin: 'Herra antakoon sinulle ja sinun omaisillesi runsaimmat siunauksensa!'"

Sitte kertoo Livingstone pääpiirteissä, miten hänen maatieteelliset tutkimuksensa ovat menestyneet ja mitkä hänen luulonsa olivat hänen löytämistensä sitä ennen eurolalaisille tuntemattomista virroista, joita hän piti Niilin lähteinä, ja kuinka hän halusi saada selville tutkituksi nämä seikat, vaikka hän suurella ikävällä halusikin palata kotimaahansa. Lopuksi sanoo Livingstone, että jos hänen antamansa tiedot jossakin määrin edistäisi häpeällisen orjakaupan lopettamista näissä Keski-Afrikan maissa, niin hän pitäisi sitä seikkaa tärkeämpänä kuin kaikkien Niilin lähteiden löytämistä. Koska amerikalaiset kotomaassaan olivat saaneet orjuuden lakkautetuksi, niin kehotti Livingstone amerikalaisia antamaan tehokasta apua englantilaisille saman asian toimeenpanemiseksi Afrikassakin, sillä tätä maata oli kohdannut ikäänkuin taivaan kirous, joka koki ylläpitää Sansibarin sulttaanin oikeutta kannattaa orjakauppaa, joka hänelle samoinkuin Portugalin kruunulle ja sen maan orjakauppiaille tuotti voittoa.

Livingstone oli kirjeessään nuoremmalle herra James Gordon Bennetille antanut sen verran tietoja kuin hän luuli huvittavan New-York Heraldin lukijakuntaa, ja enempiä ei sopinut Stanleynekään kysellä, kuin mitä tämä mainio tutkija oli itse ilmoittanut. Hänen tutkimuksensa olivat hänen oman työnsä ja ahkeruutensa hedelmiä, ja Stanley arveli, että niiden julkaiseminen toivottavasti tuottaisi hänelle sen verran voittoa, että hän voisi pitää huolta perheensä aineellisesta toimeentulosta vastaisuudessa. Livingstone ei kuitenkaan ollut mikään rahanhimoinen mies, vaan hän piti velvollisuutensa tutkia loppuun saakka, mitä hän oli alkanut, ja sen vuoksi häntä ei edes perheellisen onnen eikä mukavan kotielämän houkutukset saaneet jättämään yritystään kesken. Kaikki hänen matkansa olivat edistäneet sitä myötätuntoisuutta ja ihmisrakkautta, jonka pitäisi yhdistää kristityt kansat tässä maanosassa asuvien pakanoiden kanssa ja kehottaa kristityitä auttamaan näiden sivistyttämistä, sillä yhtä varmaan kuin aurinko paistaa kristityille ja pakanoille, sivistyneille ja villi-ihmisille, yhtä varmaan on myös valistuksen ja sivistyksen päivä tuleva näillekin seuduille.

Neekerien henkinen kyky vastaanottaa sivistystä on kyllä nähty ja sitä ei käy kieltäminen. Niinpä esim. saksalainen Rohlfs, joka vuosina 1861-1874 matkusteli Marokossa ja Tripolissa, sekä Saharan ja Sudanin kautta Guinean lahden rannalle ja viimein Libyan erämaissa, kertoo Afrikan länsi-osissa olevien neekerivaltioiden tilasta, että ne ovat sangen kukoistavat ja todistavat neekerirodun henkistä kykyä. Liberian pääkaupunki Monrovia todistaa hyvän järjestyksensä kautta, kuinka korkealle neekerit voivat sivistyksessä kohota, kun kelvolliset lähetyssaarnaajat ovat saaneet heidän seassaan työskennellä ja he itse saavat järjestää oman hallituksensa. Tämän vapaavallan 600,000:sta asukkaasta on noin 25,000 kristittyä ja lähetyssaarnaajain työ edistyy yhä. Kun Rohlfs eräässä Lagos-nimisessä kaupungissa n.s. Orjarannalla muutamana sunnuntaina kävi kirkossa, oli siellä suuri seurakuuta koossa, suurin osa neekeriä, kaikki siististi puettut eurolaisten tavoin ja häntä ilahutti suuresti kuulla mustain lasten kauniisti ja tunteellisesti laulavan kauniita koraaleja, joita musta opettaja säesti soittaen urkuharmonia. Samassa kaupungissa oli papiston esimiehenä erittäin etevä henkilö, piispa Crowther, joka samalla oli "evankeelisen neekeri-lähetyksunnan" tirehtööri. Tämä on syntyään neekeri, Jorubaheimoa ja oli pienenä poikana otettu vangiksi ja myytiin portugalilaisille orjaksi. Englantilainen laiva sai kiinni orjalaivan, jossa poika oli, ja hän lähetettiin Freetowniin, jossa hän sai ensimmäisen opetuksensa ja kasteen. Kun hän osoitti suurta ymmärrystä ja eteviä sielunlahjoja, niin hän lähetettiin Englantiin enempiä opetusta nauttimaan ja nyt hän on piispana. Mutta ei ainoastaan pappina, vaan myös afrikalaisten kielten tutkijana on tämä mies tehnyt mainittavia töitä. Hän käänsi koko raamatun Joruban kielelle ja on sen lisäksi paitse matkakertomusta Niger- ja Benne-virtoja myöten lähetetystä retkikunnasta julaisut useita afrikalaisten heimojen kielioppia. — Toisena esimerkkinä neekerien henkisestä kyvystä vastaanottaa eurolaista sivistystä on Rohlfs myös maininnut erään rouva James'in, jonka mies (myöskin neekeri) on esimies suuressa kauppahuoneessa Lagos'issa. Rouva James oli nuorena tyttönä määrätty uhrattavaksi erään englantilaisen kunniaksi, joka kävi tervehtimässä Dahomein kuningasta. Englantilainen rukoili ja sai tytön hengen pelastetuksi ja nyt tämä on herttaisimpia henkilöitä ja hienosti sivistyneimpiä rouvia koko kotokaupungissaan. Useita kertoja hän Rohlfsin ja tämän toverien huviksi soitteli Beethovenin ja Mozartin kauneimpia sonaateja ja symfonioja. Samallaisia esimerkkiä neekerien otollisuudesta sivistykselle sanoo Rohlfs voivansa mainita vaikka satoja.

Kun asukkaat Unianjembessä saivat tietää, että Stanley kohta aikoi lähteä takaisin Sansibariin, tulivat arapilaiset hänen luokseen pyytämään, että hän veisi kirjeitä mukanaan heidän omaisilleen. Hän sai 45 kirjettä viedäkseen meren rantamaalle. Illalla 12 p:nä maaliskuuta tuli iso joukko neekerejä hänen

asumuksensa edustalle tanssimaan hänen kunniaakseen hyvästijättö-tanssia. Stanleyyn omat miehet yhtyivät iloon ja kun hän itsekin musiikin innostamana vähän aikaa hyppeli heidän joukossaan, nousi yleinen ihastus korkeimmilleen ja hänen miehensä ihastuivat suuresti nähdessään isäntänsä edes kerran jättävän pois jokapäiväisen jäykän ulkomuotonsa.

Tanssi on tosiaan hurjaa. Soittajina on neljä miestä, jotka kukin lyövät rumpua ja toiset hyppäävät heidän ympärillään piirissä. Bombay, joka ei milloinkaan ole niin naurettava kuin tanssiessaan, on pannut päähänsä vesiämpäriin; roteva mutta vikkeläjalkainen Chowpereh heiluttelee kädessään kirvestä ja päässä hänellä on vuohen nahka, Baraka on pukeunut Stanleyyn karhunnahkaan ja "härkäpäinen" Mabruki loikkaa sinne tänne kömpelösti kuin elefantti; Ulimengo heiluttelee vimmatusti pyssyä ja näyttää niin tuimalta kuin hän olisi valmis tappelamaan sataa tuhatta miestä vastaan; Khamifi ja Kamma seisovat rumpalien edessä selät vastatusten ja näyttävät tahtovan potkia taivaan tähtiä; jättiläisvoiman ruumiillinen esikuva Asmani pitää niinikään kädessään pyssyä, jolla hän hosuu ilmaa ympärillään aivan kuin muinaisten skandinaavilaisten Thor tapellessaan jättiläis-peikkoja vastaan. Sotainen soitto taukoo ja toinen alkaa. Laulunjohtaja laskeutuu polvilleen ja pistää pari kolme kertaa päänsä kuoppaan maassa. Laulajat, samoin polvillaan, yhtyvät säestämään hänen lauluaan hitaasti ja surullisella äänellä laulaen uudelleen viimeiset säteet hänen tilapäisestä laulustaan.

Maaliskuulla 13 päivä oli viimeinen, jonka Stanley ja Livingstone viettivät yhdessä. Stanley oli alakuloinen, sillä yhdessä olo Livingstonen kanssa oli häntä suuresti miellyttänyt ja nyt tuntui ero sitä ikävämmältä. Hän kääri Livingstonen päiväkirjan vedenpitävään purjekankaaseen ja kirjoitti paketin päälle suurilla kirjaimilla saksaksi: "ei saa avata millään ehdolla" ja sen alle kirjoitti Livingstone nimensä. Livingstone lähetti hänen mukanaan useita erilaisia esineitä tulijaisiksi ystävilleen Europassa ja viimeiset terveisensä "Vanhalle kalliille ystävilleen Roderick Murchisonille", Englannin maantieteellisen seuran esimiehelle.

"Huomen iltana olette jo yksin, tohtori", virkkoi viimein Stanley.

"Niin, tämä talo tulee autioksi, niinkuin täällä olisi surma käynyt vieraana. Kenties on paras, että jätätte tänne, kunnes sadeaika on ohitse, joka nyt alkaa".

"Suokoon Jumala, että niin voisin tehdä, rakas tohtori; mutta joka päivä, jonka minä viivyn täällä suotta, viivyyttä teidän tointanne ja samalla myös teidän kotia palajamistanne".

"Sen minä kyllä tiedän, mutta ajatelkaa terveyttänne, — teidän ruumiinne ei kärsi matkustamista. Mitäpä muutamasta viikosta! Te pääsette meren rantaan sadeajan jälkeen yhtä pian kuin jos lähdette nyt, kun kaikki tasangot ovat tulvaveden vallassa".

"Niin te luulette; mutta minä aion saapua rantamaalle neljäkymmenen tai viimeistään viidenkymmenen päivän kuluessa. Se tieto, että voin teille tehdä tärkeän palveluksen, kiihottaa minua rientämään".

Seuraavana päivänä, eli maaliskuun 14 p. oli Stanleyyn miehistö päivän valjetessa liikkeellä. Tavaramytyt olivat ulkona ja kaikki valmiina paluumatkalle. Aamiaista syödessä olivat sekä Livingstone että Stanley alakuloisella mielellä eikä ruoka näyttänyt kelpaavan kummallekaan. Vaikka Stanley oli aikonut lähteä liikkeelle jo kello 5 aamulla, ei hän vielä kello 8 ollut lähtenyt. Viimein lausui hän:

"Tohtori, minä jätän kaksi miestä jälkeeni teidän luoksenne täksi ja huomiseksi päiväksi, sillä voipihan tapahtua, että olette kiireessä eronhetkellä unhotanut sanoa mulle jotakin. Minä odotan Uniamwesin rajalla Turassa yhden päivän teidän viimeistä sanaanne tahi toivomustanne. Ja nyt meidän täytyy erota — sitä ei voi auttaa. Hyvästi!"

"Minä seuraan teitä vähän matkaa, pitäähän minun nähdä, että pääsette oikein lähtemään".

"Kiitoksia! No miehet, kotiinpäin! Matka-opas, nosta lippu korkealle!
Mars!"

Livingstone seurasi vielä vähän matkaa ja jutteli aikeistansa tutkia Niilin lähteet aivan tarkoin sekä muutamat muut vedet, jotka olivat vielä silloin ainoastaan osittain tunnetut ja muutamat kokonaan tuntemattomatki ja nämä virrat ja järvet saatuaan selville tahtoi hän palata kotimaahan viettämään loppu-ikänsä perheensä seurassa. Puolitoista vuotta arveli hän menevän aikomiensa tutkimusten päättämiseen ja Stanley lupasi varmuuden vuoksi pestata hänelle väkeä kahdeksi vuodeksi.

"Rakas tohtori, parhaimpainkin ystäväin täytyy erota. Nyt te olette jo seuranneet minua kylläksi pitkälle. Tehkää nyt mitä pyydän, kääntykää jo takaisin".

"Olkoon menneeksi", vastasi Livingstone, "mutta ensin minä tahdon sanoa teille yhden asian: te olette minulle tehnyt mitä harvat olisivat voineet tehdä, — ja paljo enemmän kuin monet mainiot matkustajat,

jotka minä tunnen, ja minä olen siitä erittäin kiitollinen. Jumala siunatkoon teitä ja saattakoon teitä vahingotta kotiin, ystäväni!"

"Ja saattakoon Jumala teidät, rakas ystävä, takaisin meidän kaikkien luokse. Hyvästi!"

"Hyvästi!"

He löivät kättä toisilleen jäähyväisiksi ja tohtorin uskollisten palvelijain Susin, Dshuman ja Hamoydan piti saada suudella Stanleyyn käsiä, ennenkun hän sai lähteä. Hillitäkseen liikutustaan eron hetkellä piti Stanley ruveta kiiruhtamaan miehiänsä.

"Mars, eteenpäin miehet! Miksi seisatutte? Eikö matkamme ole kotiinpäin?"

Maaliskuun 20 p:nä antoi Stanley miehistönsä levätä ja pysähtyä Turassa Uniamwesin rajalla ja heti sinne tultuaan kuului kova pyssyn paukaus. Livingstonen palvelijat Susi ja Hamoyda sekä Stanleyyn molemmat jälle jääneet miehet saavuttivat hänet tuoden pari kirjettä, joista toinen oli menevä hra Tuomas Mac-Lear'ille Hyvän Toivon niemen observatoriossa, toinen Stanleylle. Siinä pyysi Livingstone häntä lähettämään Lontoosta sähkösanomalla tiedon siitä, miten Sir Roderick Murchison voi ja vakuutti palajavansa kotimaahan kohta sen jälkeen kuin hän olisi saanut Niilin lähteet tutkituiksi.

21 p:nä maaliskuuta lähti Stanley Turasta eteenpäin ja lähetti takaisin Livingstonen palvelijat. Hän jatkoi nyt paluumatkaansa suurella kiuruulla. Tultuaan Kiwyeh-nimiseen kylään, kuuli Stanley maanasukasten puhaltelevan sotatorvilla merkkiä toisilleen ja joka haaralle juoksenteli sanansaattajia kylästä kylään. Alussa luuli Stanley hyökkäyksen tapahtuvan hänen joukkoonsa vastaan, mutta kun kuultiin sanat: *Urugu! Barugu!* (Rosvo, rosvoja) niin hänelle selvisi syy asukasten levottomuuteen. Kylän asukkaat kiiruhtivat kukin kotiinsa ja palasivat pian täydessä sotapuvussa. Strutsin ja kotkan sulkia heilui heidän otsallaan, tai oli heidän päässään sebran harja; polviin ja nilkkoihin oli sidottu pieniä kulkusia; hartioilla liehui pitkät vaipat; käsissään he heiluttelivat raskaita ja kepeitä keihäitä, sotanuujia tai joutsia, jotka aseet he pitivät valmiina heti käyttääkseen niitä. Parvi toisensa perästä syöksi Stanleyyn leirin ohitse, niin että hän arveli heidän lukunsa pian nousevan tuhanteen mieheen. Tämä näky sai hänet paremmin kuin monet muut todistukset uskomaan, että suurenkin karavaanin oli mahdollon puolustautua tällaista joukkoa vastaan. Sotilaat palasivat yöllä ja he olivat huomanneet, että äsken nostettuun meteliin ei ollutkaan tällä kertaa mitään syytä, vaikka heidän naapurinsa usein tekivätkin ryöstöretkiä ja veivät isot joukot heidän karjastaan.

Peljäten saaliinhimoisia Ugogon asukkaita oli joukko wagagolaisia liittynyt Stanleyyn matkueeseen yhdessä kulkeakseen hänen seurassaan. Eräs tällainen sai valheellisilla puheillaan ugogolaiset ärsytytyiksi Stanleytä vastaan ja kun hän rupesi sekautumaan Stanleyyn puheeseen, kun hän maan asukasten kanssa keskusteli maksettavasta verosta, suuttui tämä ja tarttui miehen kurkkuun, uhaten nyrkillään litistää hänen nenänsä vielä entistä litteämmäksi, jos hän vielä uskaltaisi avata suunsa. Ugogolainen päällikkö, joka oli läsnä, purskahti raikkaaseen nauruun tuon kuokkavieraan rankaisemisesta ja veron suorituksen jälkeen päällikkö erosi Stanleyestä ystävällisesti.

Maaliskuun 31 p:nä Stanley saapui Kamyenyi nimiseen kyläkuntaan, jossa päällikön lähin neuvonantaja, eräs vanha ystävällinen harmaapäinen ukko oli ulkotöissä ja tervehti retkikuntaa ystävällisesti sekä saattoi sen leiripaikalle. Hän muisti englantilaiset matkustajat Burtonin, Speken ja Grantin ja arveli, että Stanley oli nuoremman näköinen kuin kukaan heistä. Burtonin hän kertoi usein juoneen aasin maitoa ja tarjoutui hankkimaan sellaista Stanleyllekin. Kuu Stanley sitä joi mielellään, näytti hän olevan erittäin hyvillään. Poikansa Unamapokeran kanssa toimitti ukko, että Stanleyyn ei tarvinnut maksaa kuin hyvin pienen veron, kun Burtonin sitävastoin oli täytynyt maksaa kuusi kertaa sen verran. Unamapokera teki vielä sen ystävän työn, että hän lähetti Stanleyyn mukaan miehen tietä osoittamaan toiseen kylään maakunnan rajalla, joten Stanley taisi välttää erään toisen suurin veroja kiskovan päällikön kiristyksen.

Tultuansa 1 p:nä huhtikuuta Myumi-nimiseen paikkakuntaan kulki Stanley siellä olevan kylän ohitse aukeelle paikalle asettuakseen leiriin. Asukkaat erehtyivät luullessaan hänen aikovan mennä ohitse maksamatta mitään veroa ja muutamassa tuokiassa syöksi 40-50 miestä, päällikkö etupäässä, häntä vastaan kohottaen keihäitään ja virittäen jousensa sekä kiljuen raivoisesti, niinkuin ainoastaan villit voivat tehdä.

Stanley arveli, ettei sellainen ulvonta mitään hyvää ennustanut ja sen vuoksi hän miehinensä oli valmiina puolustautumaan, vaikka hän ei suinkaan tahtonut saada toimeen tappelua, jossa hän ehkä olisi jäänyt villien uhriksi ja Livingstonen päiväkirja mennyt hukkaan ijäksi päiviksi. Hän istui sen vuoksi vain rauhallisena ja käski tienopastajan kysyä tuolta rähisevältä joukolta oliko se tullut heitä ryöstämään.

"Ei", vastasi päällikkö, "emme tahdo teitä ryöstää emmekä viivyttääkään, vaan me tahdomme

ainoastaan veron".

"Mutta ettekös huomaa, että olemme pysähtyneet ja yksi minun miehistäni juuri oli avaamaisillaan tavaramyttyä lähettääkseen teille veroa? Me olemme pysähtynyt näin kauas teidän kylästänne jatkaaksemme matkaamme veron maksamisen jälkeen, sillä päivä on vasta alussa".

Päällikkö purskahti nauramaan. Hän häpesi käytöstään ja selitti erhettyneensä, koska joku hänen väestään oli sanonut kauppamatkueen kulkevan ohitse mitään maksamatta. Pian tuli hänestä ja Stanleytä hyvät ystävät.

Muutamia päiviä kuljettuansa lähetti Stanley huhtikuun 4 p:nä kolme miestä retkikunnan edellä Sansibariin, viemään kirjettä amerikalaiselle konsulille ja sähkösanomia New-York Heraldille. Samalla pyysi Stanley konsulia lähettämään miehet takaisin ja heidän mukaansa joitakuuta herkkupaloja, jotka nälkääntyneille ja väsyneille ihmisille kelpaisivat. Miehiä muistutettiin, etteivät he viivytelisi missään, ei edes minkään sateen tai vedenpaisumuksen vuoksi, sillä jos he eivät kiiruhtaisi, saavuttaisi retkikunta heidät jo ennen merenrantaa. He lähtivät matkaan innokkaasti huudahtaen *Inshallah, bana!*

Ugogon maakunnan läpi päästyänsä kulki matkue kaksi päivää asumattoman erämaan kautta ja tuli 7 p. huhtik. Mpwapwan kylään, jossa Stanleyyn skotlantilainen seuraaja Farquhar oli jäänyt jällelle ja viimein kuollut. Kylän päällikkö kertoi vainajasta, että hän alussa oli alkanut parantua, kunnes hän viidentenä päivänä yritti astua ulos teltasta ja kaatui selällensä. Silloin hän oli kiljaissut kovasti, niinkuin häneen olisi sattunut hyvin kipeästi. Hänen vatsansa ja jalkansa olivat ankarasti pöhötyksissä ja hänen palvelijansa oli sanonut: "isäntä sanoo kuolevansa". Sitte olivat kylän asukkaat vieneet hänen ruumiinsa suuren puun juurelle ja peittivät sen lehdillä. Hänen palvelijansa otti sitte haltuunsa kaikki hänen tavaransa, hänen pyssynsä, vaatteensa ja peittonsa, ja muutti pois, sekä oli kuollut kolme kuukautta myöhemmin.

Vaikka Stanley ei löytänyt ainoatakaan luuta Farquharin ruumiista, antoi hän kuitenkin miestensä koota ison joukon kiviä ja latoa ne hänen hautauspaikalleen muistomerkiksi ensimmäisestä valkoisesta miehestä, joka täällä oli kuollut. Samoin oli tehty myös Shaw vainajan haudalle Unianjembessä.

Sade oli paisuttanut kaikki virrat ja alangot tulvillensa ja kun Stanleyyn matkue kulki Mukondokwa virran yli, oli siinä suuri vaiva, sillä virta pauhasi niin ankarana koskena, että se oli viedä mukanaan kaikki. Kulkeissaan pitkin virran rantoja upposivat miehet milloin vyötäistä milloin kaulaa myöten vetelään liejuun. Kun retkikunta tuli erään virranhaaran rannalle, joka oli kapea, mutta syvä, hakattiin pitkä puu poikki siten, että se ylettyi rannasta rantaan ja sitä myöten kulkivat miehet ylitse laahaten tavarapakkojansa edessään. Eräs nuori neekeri otti joko liiallisessa innossa päästäkseen yli virran, tahi vallattomuudessa kistun, jossa Livingstonen päiväkirja oli ja lähti kahlaamalla kulkemaan virran yli pitäen kistua päänsä päällä. Stanley oli vastakkaisella rannalla ja näki kuinka neekeri vaipui syvänteeseen, niin että hän kistuineen päivineen meni aivan näkymättömiin veden alle. Kun hän taas kaikeksi onneksi pääsi ylös, niin Stanley peljätessään tuon kallisarvoisen kistun hukkaantumista tahtoi pakoittaa sen kantajaa suurimpaan varovaisuuteen ja tempasi revolverinsa, uhaten ampua kistun kantajan heti kuoliijaaksi jos hän kistun hukkaisi.

Kaikki muut miehet jättivät heti tehtävänsä kesken ja katsoivat tuskissaan toveriansa, jota samalla kertaa uhkasi sekä revolveri että ankaran virran kuohu. Hän näytti itse paremmin pelkäävän revolveria ja ankaralla voimain ponnistuksella sai hän kistun kuljetetuksi toiselle rannalle. Kun kistu oli vedenpitävä, niin ei sen sisällys turmeltunut ja sen kantaja Rojab sai vain ankaran varoituksen, ettei hän vastedes saisi siihen koskea. Kistu annettiin sitte luotettavan ja varman miehen Magaugan haltuun.

Suuremmat vaikeudet oli voitettavana itse päävirran yli mentäessä, sillä vesi syöksi siinä kosken nopeudella ja kun miehet yrittivät tehdä lautan, tempasi kurimus sen veden alle. Viimein saatiin tavarat siten kuljetetuksi yli virran, että pitkä köysi sidottiin parhaimman uimarin vyölle ja hän ui toiselle rannalle sekä sitoi köyden toisen pään puuhun kiinni. Köyttä myöten hinasivat miehet sitte itsensä yli virran. Kun Livingstonen päiväkirja ja kirjeet piti kuljetettaman, silloin oltiin taas pulassa. Vihdoin keksi Stanley sen keidon, että hän seipäistä teetti parit, jotka pantiin miesten hartioille ja näin saatiin sellaiset tavarat virran yli, jotka eivät sietäneet kastumista. Virran yli päästyään eivät matkalaiset suinkaan vielä päässeet kuivalle, sillä toisella rannalla oli maa vetelää suota, joka tällä kertaa oli tulvaveden vallassa. Seitsemän tuntia patikoituansa liejuisessa suossa tuli matkaseurue Rehennekon kylään, jossa vasta pahin vetelä alkoi. Makata-suo oli menomatalla kyllä ollut ilkeätä kuljettavaa, mutta paluumatkalla se oli kahta kauheampi. Kaksi pitkää marssia, jotka kumpikin kestivät 8 tuntia, piti heidän kulkea, ennenkun he pääsivät Makata-virran rannoille. Miehet matelivat kurasuon poikki välistä upoten kaulaansa myöten veteen. Makata-virran toisella puolella oli tulvavesi muuttanut maan järveksi, jossa kulkijat vajosivat milloin polvia, milloin kainaloita, milloin kaulaansa myöten, mutta vaikka maanasukkaat varoittivat heitä ollenkaan lähtemästä liikkeelle, koska vesi oli muka korkeammalle noussut, kuin että heidän päänsä ylettyisi sen pinnalle, niin eivät miehet kumminkaan järkähtäneet päätöksestään. He olivat jo tottuneet kahlaamiseen ja kylien aituuksien ulkopuolelle keräytyneet

mätäneväiset kasviainekset olivat niin inhottavat, että vedessä kahlaaminen oli vähemmän tukalaa. Jakelemalla palkinnoita ja luvaten palkan koroituksia sai Stanley miehensä ponnistamaan voimiansa niin, että nuo vaikeudet vihdoinkin voitettiin.

Viimeinkin päästyään kuivalle maalle jatkoi retkikunta matkaansa kiiruhtaen ja ennätti kovalla maalla päivässä kolme kertaa niin pitkän matkan kuin sitä ennen suolla kulkiessaan. Huhtikuun viimeisinä päivinä tuli Stanley Ungerengerin virran rannoille, jossa Simbamwennin kaupunki oli mitä kukoistavimmassa tilassa hänen tulomatallaan, mutta nyt oli kaikki hävitetty. Ankara vedenpaisumus ja myrsky oli tehnyt sanomattoman suuria tuhoja. Kaupungin perustaja Kisabengo oli kaivattanut syvän kanavan kaupungin ympäri, ja tämä oli johtanut tulvaveden kaupunkiin. Sen muuri oli kokonaan hävinnyt etupuolella ja noin 50 rakennusta oli peräti kukistunut. Asukasten kertomukset onnettomuudesta olivat hirvittäviä. Jos edes neljäs osa jutuista oli totta, niin oli vähintään sata kaupungin asukkaista hukkunut tulvaan. Kaikkialla oli kumoon viskeltäjä puita ja pirstaleita. Kuta kauemmaksi Stanley kulki, sitä suurempi oli hävitys ja päällikön ilmoituksen mukaan oli tulva vielä temmannut mukaansa ainakin sata kylää.

Asukkaat olivat menneet levolle tavalliseen aikaan ja heräsivät sydänyön aikana kauheasta jyskeestä, niinkuin ankara ukkonen olisi jyrissyt. Äärettömän suuri muurinkorkuinen vedenpaljous vyöryi eteenpäin temmaten mukaansa juurineen suurimmatkin puut ja ihmisasuntoja kymmenittäin. Viljavainioille oli tullut monta jalkaa paksu hiekkakerros ja jäännöksiä katkotuista puista. Kaikista niistä kylistä, jotka Stanley oli täällä nähnyt matkallansa Unianjembehen, oli nyt ainoastaan kolme jäljellä. Kun hän kysyi mihin kaikki asukkaat olivat joutuneet, vastasi päällikkö Mussoudi; "Jumala on ottanut suurimman osan heistä, mutta muutamat ovat muuttaneet pois Udoen maakuntaan. Varma on, että Herra on Ukamin asukkaille antanut ankarimman rangaistuksen, minkä he koskaan ovat saaneet kärsiä, ja me voimme sanoa Koraanin lauseen mukaan: Jumalan voima on ihmeellinen, ja kuka voipi Häntä vastaan seisoa?"

Toukokuun 2 p:nä tuli Stanleyyn lähettämät miehet Rosakon kylässä häntä vastaan takaisin, tuoden mukanaan amerikalaisen konsulin lähettämiä virvoituksia: muutamia pulloja sampanjaa, marjahilloa, ja pari laatikkoa kahvileipää, jotka olivat varsin tervetulleet kaikkien niiden kärsimysten jälkeen, jotka hän oli saanut kokea Makata-virran laaksossa. Hän sai myös muutamia New-York Heraldin numeroita, joissa oli hänen Unianjembestä lähettämä matkakirjeensä. Samoissa sanomalehdissä hän myös sai lukea otteita muista sanomalehdistä, jotka väittivät koko hänen matkaansa Livingstonea auttamaan perättömäksi valheeksi. Liiaksikin totta olivat hänen vaivansa olleet tällä tukalalla retkellä, jolla kahdeksan ihmistä oli menettänyt henkensä. Sivistyneessä Amerikassa oli kaikkia mukavuuksia nauttivan sanomalehden kynäilijän helppo laskea ivaa niistä vaivoista mitä Stanley oli Afrikassa saanut kärsiä ja tuo Stanleyyn tuntematon pilkkaaja lausui:

"Helppo on arvata miten sille retkikunnalle käy, ja jollei Livingstone kerran taas ilmesty sivistyneitten ihmisten seuraan, niin emme koskaan saa mitään tietoja Heraldin kirjeenvaihtajasta. Hän tietysti tarttuu johonkin Makata-suohon ja jää sinne, mihin hänen koiransa Omar raukka jäi. Ei siitä sen enempää puhetta".

Stanley oli siitä pahoillaan, että sillä välin kun hän matkusti Afrikassa sellaisella asialla, jota kaikkien kristittyjen olisi pitänyt arvostella hyväntahtoisesti, sellaisia ihmisiä kuitenkin oli, jotka toivoivat hänen perikatoansa. Häntä lohdutti kuitenkin se, että hän saisi matkan päätettyänsä vuorostaan taas nauraa niille, jotka nyt tekivät hänestä pilkkaa. Hän sai myös tietää, että Sansibarissa oli joukko valkoisia miehiä, jotka varustautuivat matkalle Afrikan sisämaahan Livingstonea etsimään ja auttamaan. Nyt Livingstone jo oli löydetty ja autettu eikä tarvinnut enempää apua.

Paluumatkalla oli hän miehinensä saanut kärsiä sängen paljon vihollisten neekerien ilkeyksiä, ja kun hän neljäntoista päivän marssin jälkeen pohjatonta vetelää suota, viimein 6 p:nä toukokuuta saapui meren rantaan Bagamoyoon, ampuili hänen miehensä iloissaan ilolaukauksia minkä kerkisivät ja hurrata hoilasivat niin, että äänet menivät sorruksiin. Bagamoyon asukkaat tulivat parvittain katsomaan hänen joukkoansa ja kaikkialla huudettiin: "valkoinen mies on palannut takaisin kaupunkiin!"

Hän tapasi Bagamoyossa iloisen, reippaan englantilaisen, luutnantti Hennin, joka oli päällikkönä retkikunnassa, jonka Englannin maantieteellinen seura oli lähettänyt Livingstonen avuksi. Retkikunnan päällikkönä oli ensin ollut luutnantti Dawson, mutta kun tämä sai Stanleyyn miehiltä kuulla, että Livingstone jo oli saanut apua, luopui hän retkikuntaa johtamasta ja siihen jäi jällelle ainoastaan luutnantti Henn ja Livingstonen toinen poika, herra Osvald Livingstone.

Näillä oli tavaroita suuri joukko; iso makasiini täynnä vaatepakkoja ja helmiä, kaikkiansa 190 miehen kantamusta. Stanley selitti, ettei Livingstone enää sitä apua tarvinnut ja että liialliset tavarat olisivat vain hänelle haitaksi. Hän kehotti kuitenkin nuorta herra Livingstonea matkustamaan isänsä avuksi ja tämä päättikin tehdä niin. Stanley sai kuitenkin jo Sansibarissa huomata, että englantilaiset kadehtivat hänen menestystään ja sitä kunniaa, joka siitä oli hänelle tuleva. Luutnantti Henn luopui vuorostaan sen

karavaanin päällikkydestä, jonka piti lähteä sisämaahan ja jätti retken johdon herra Oswald Livingstonelle. Tämä päätti myydä tavarat, jotka olivat varustetut hänen isällensä annettaviksi ja hankki yhdessä Stanley'n kanssa sellaisia tavaroita, joiden puutteessa hänen isänsä oli. Jonkun päivän kuluttua päätti myöskin Oswald Livingstone luopua aiotusta matkastaan sisämaahan ja Stanley pestasi silloin 57 miestä, joista 20 oli ollut hänen omassa retkikunnassaan, ja näiden piti viedä tavarat Unianjembehen, sekä sieltä seurata Livingstonea hänen palvelijoinaan. Nämä lupasivat tehdä sen ja Stanley sanoi heille jäähyväiset sekä lähetti heidät Sansibarista mannermaalle, johon amerikalaisen konsulinviraston ensimmäinen tulkki Johari lupasi johtaa heitä Kingani virralle asti.

Stanley lähti nuoren herra Livingstonen, luutnantti Hennin y.m. seurassa Sansibarista saksalaisella höyrylaivalla Seschelli-saarille päästäkseen sieltä Europaan. Matkalla hän oppi tuntemaan matkatoverinsa ja mieltyi heihin suuresti. Luutnantti Dawson oli niin suuresti harmissaan siitä että Stanley oli ennättänyt tehdä sen, mitä hän oli aikonut tehdä, ettei hän tahtonut edes matkustaa kotomaahan samalla laivalla kuin Stanley.

Kun Stanley oli saapunut Englantiin, eivät sanomalehdet eivätkä tieteelliset seuratkään alussa tahtoneet uskoa hänen kertomuksiaan tosiksi. Monet etevätkin sanomalehdet väittivät häntä julkisesti valhettelijaksi ja pettäjäksi, sillä englantilainen ei olisi suonut amerikalaiselle sitä kunniaa, että hän oli löytänyt ja auttanut Livingstonen pulasta. Mutta viimein täytyi panettelijainkin myöntää, että hän oli tehnyt ansiokkaan työn ja Livingstonen lähettämät kirjeet ja tiedot maantieteelliselle seuralle todistivat, mitä Stanley oli puhunut. Hän kutsuttiin sitte kunniavieraaksi pitoihin, jotka maantieteellinen seura toimitti ja virallisesti sai hän Englannin hallitukselta kiitoskirjeen, jossa hänen ansionsa tunnustettiin ja sitäpaitse annettiin hänelle kuningattaren nimessä kunnialahjaksi hohtokivillä koristettu kultainen nuuskarasia. Sen mukana seurasi kirje, jossa ulkoasiain ministeri hänelle kuningattaren nimessä lausuu kiitokset siitä innosta, älystä ja uutteruudesta, jota hän oli osoittanut auttaessaan tohtori Livingstonea ja sen kautta huojentanut Hänen Majesteettinsa ja kaikkien hänen alamaistensa huolta tuon mainion matkustajan kohtalosta.

8. Luku.

Stanley'n neljäs matka Afrikassa. Englantilaisten sota ashanteja vastaan.

Palattuansa Livingstonea etsimästä lähti Stanley Amerikkaan pitämään luentoja Afrikan matkoistansa, mutta tämä luentojen pitäminen ei kuitenkaan tuottanut hänelle suurta hyötyä. Hän kirjoitti matkakertomuksen nimellä "Kuinka minä löysin Livingstonen" ja jo seuraavana vuonna (1873) lähti hän neljännen kerran Afrikaan, tällä kertaa Atlantin meren puoleiseen osaan. Nytkin hän oli samoin kuin Abyssinian sotaretkellä New-York Heraldin kirjeenvaihtajana sotaretkellä, jonka englantilaiset tekivät ashantien kuningasta vastaan.

Ashantien maa on suuruudeltaan melkein samankokoinen kuin Ranska, mutta se on paljo harvemmin asuttu. Sen kansa on ammoisista ajoista ollut vihamielinen englantilaisia vastaan ja englantilaiset eivät myöskään ole koettaneet saada aikaan ystävyyttä ashantien kanssa. Ilmi vihollisuudet alkoivat vuonna 1873.

Pitkin n.s. Kultarannikko oli Guinean lahden pohjoispuolelle jo viidennellätoista vuosisadalla perustettu useita portugalilaisia siirtokuntia ja kauppapaikkoja, joiden joukossa on myös Elminan kaupunki ja linnoitus. Kauppapaikkana se on hyvin edullinen, mutta europalaisten terveydelle se on turmiollinen, samoin kuin moni muu paikka näillä seuduilla. Noin kuudennentoista vuosisadan keskipaikoilla Hollanti anasti tämän paikan haltuunsa ja hollantilaisten omana se pysyi vuoteen 1872, jolloin Englanti osti uudisasuntolan sekä siihen kuuluvan maan; silloin olivat hollantilaiset pitäneet sitä hallussaan noin 235 vuotta. Paitse rantamaalla olevia kaupunkeja ja linnoituksia on Englannin hallussa myös suojeluksessaan maata noin 20 Suomen peninkulmaa meren rannasta sisämaahan päin ja tämän suojelusmaan pohjoispuolella on vapaiden ashantien maa. Näillä on vain yksi kuningas, joka tässä kerrotun sodan aikana asui Kumassi nimisessä kaupungissa. Ashantien maa on epäterveellisimpiä mitä maailmassa löytyy. Metsät ovat hyvin laajat, ja muutamain paikoin niin tiheät, että auringon säteet eivät pääse maahan tunkeutumaan. Tiheiden metsikköjen alla on kosteita soita, joissa mätäneväiset kasviaineet levittävät hyvin myrkyllisiä höyryjä saastuttaen koko ilman kauheimmalla tavalla. Neekerit, jotka täällä asuvat, ovat jo tottuneet ilmanalaan, mutta europalaiset eivät voi sitä kauan kestää.

Ashantien kuningas voi asettaa vihollista vastaan noin 100,000 miestä ja he ovatkin sangen sotaisia luonteeltaan. Sitä vastoin ovat rantamaan asukkaat, santit, pahimpia petteureita kuin missään löytyy ja jos he joskus rupeavat europalaisten palvelukseen, niin he melkein aina tekevät välipuheen, ettei heidän tarvitse sotaan mennä. Europalaiset eivät ole saaneet rantamaan asukkaista kelvollisia

sotamiehiä ja kun seudun epäterveellisyys estää siellä pitämästä suurempaa sotajoukkoa, niin on myös sodanhimoisten ashantien röyhkeys siitä saanut yllykettä niin suuressa määrässä, että he v. 1873 hyökkäsivät englantilaisten alueelle, josta syystä sota alkoi.

Ashantit olivat pari sataa vuotta takaperin käyneet kauppaa vapaasti Elminassa, ja he ovat ylipäänsä kauppaa rakastava kansa, mutta englantilaiset kielsivät heiltä pääsön sisämaasta merenrantaan, vaikka he olivat sitä useita kertoja anoneet. Heidän oli täytyntä tehdä kauppaa santien kanssa, jotka siis välikauppiaina saivat suuren voiton niistä tavaroista, jotka rantamaalta kuljetettiin sisämaahan. Kun siis englantilaiset vuonna 1872 oston kautta saivat haltuunsa Elminan, niin he rauhoittaaksensa ashanteja lähettivät heidän kuninkaallensa kohteliaan kirjeen, jossa lausuttiin toivomus, että kauppaliike kestäisi yhä edelleen.

Pari vuotta sitä ennen oli eräs ashantien sotapäällikkö Abu Bofu ottanut vangiksi muutamia saksalaisia lähetyssaarnaajia, kun nämä olivat toimittaneet jumalanpalvelustansa heidän maassaan. Englantilaisten kuvernööri tarjoutui silloin lunastamaan vangit vapaiksi 25,000 markalla, mutta tämä tarjous oli tyhmä teko, sillä ashantit luulivat vankeja erittäin tärkeiksi valtiollisiksi henkilöiksi ja vaativat enemmän kuin kuusi kertaa suuremman lunastusrahan. Sitte lähetti sanan kuvernööri Hennesey heidän kuninkaallensa kallisarvoisia lahjoja, toivoen muka sillä tavoin saavuttavansa vankien vapauden.

Jos nämä toimet jo olivat tyhmiä, niin vielä suurempaa typeryyttä osoittivat seuraavat, sillä saman rosvon Abu Bofun poika saatiin kiinni kuukauden verran myöhemmin ja laskettiin vapaasti menemään siinä hurskaassa luulossa, että Adu Bofu yhtä jalomielisesti laskisi vapaiksi myös ottamansa vangit ja heti sen jälkeen lähetettiin Abu Bofulle vielä kunnialahjaksi komea kultainen sormus. Maakunnassa oleskeleville europalaisille sitä vastoin annettiin varoitus, että jos he menisivät ulkopuolelle englantilaisten suojelusmaan rajoja, saisivat he sen tehdä omalla uhallaan ja syyttää itseään, jos he joutuivat vangeiksi. Ashantien kuningas Koffi oli juonissa ja kavaluudessa varsin taitava, ja näytti neuvoskuntansa keskustelujen kautta saaneen sen luulon, että hän kauan tinkimällä voisi saada koko rantamaan haltuunsa noiden vankien lunastukseksi. Hän petti englantilaiset maaherrat moninkertaisesti kauniilla lupauksilla ja vakuutuksilla ja viimein hän 30-40 tuhannen miehen suuruisella sotajoukolla teki hyökkäyksen suojelusmaahan kolmelta eri suunnalta yhtä aikaa. Tämä suojelusmaa ei ollut koskaan ollut muuta kuin nimeksi vain englantilaisten hallussa ja sen asukkaille ei olisi tullut sanottavaa vahinkoa ashantien hyökkäyksestä eikä heidän olisi myöskään tarvinnut ryhtyä sotimaan ashanteja vastaan, mutta pääsyy miksi sotaretki pantiin toimeen, oli englantilaisten halu saada ashantien kullasta rikas maa valtansa alle, ja kuningas Koffi oli liian rikas naapuri jättää rauhaan aarteineen, kultahiekkatynnyrinensä ja koottuine kalleuksineen. Ashantin maasta toivottiin tulevan sellaisen rikkauden lähteen, että se kelvollisella hoidolla tuottaisi parikymmentä kertaa takaisin ne summat, jotka sotakustannukset vaatisivat.

Ashantien kuningas Koffi eli Koffee Kalkali on ylhäisen päällikön Koffi Tuteen ja kuninkaallisen prinsessan Effnah Cabeen poika. Kuningas Kwawedan kuoltua nousi hän 30 vuoden vanhana v. 1867 hallitusistuimelle ja sanotaan olevan ymmärtäväinen ja älykäs mies, sekä tavoiltaan vierasvarainen ja kohtelias muukalaisia vastaan. Hän asui pääkaupungissaan Kumasissa, joka sodan alussa oli väkirikas ja hyvin rakennettu. Kuninkaan palatsi oli kivistä, kaksinkertainen ja komeasti sisustettu. Huoneet siinä olivat korkeat ja avarat. Seinillä maalauksia ja komeita sohvia oli ylen ympäri, lattialla kallisarvoisia mattoja ja pöydillä lukematon paljous kaikellaisia kalliita korukapineita. Palatsin läheisyydessä oli kuninkaan aarreaitta, täynnä kaikellaisia kalleuksia, joita edelliset hallitsijat olivat koonneet: hopearahoja, kultahiekkaa, puhtaita kultamähkäleitä ja tankoja, kauniita sormuksia, vitjoja, silkikankaita y.m. Kuninkaan kruunujen ohessa säilytettiin aarre-aitassa myös juomamalja, joka on tehty sodassa v. 1724 kaatuneen englantilaisen kuvernöörin Charles Mc Carthy'n pääkallosta. Tätä maljaa kuuluu kuningas käyttävän ainoastaan suurissa juhlissa. Malja on reunusteltu kultaisilla koristeilla ja hohtokivillä.

Kuninkaalla on iso haaremi ja hän ottaa vaimoja niin monta kuin hän tahtoo. Kuoleman uhalla on kaikilta miehiltä kielletty katsoa hänen vaimojansa kasvoihin, ja haaremia vartioi 150 eunukia.

Kuningas ei mene itse sotaan muutoin kuin viimeisessä hätätilassa innostamaan sotilaitaan. Hänellä on pääministeri, ylimmäinen sotapäällikkö, rahaston vartija, ja muita virkamiehiä sekä neuvoskunta.

Ashantien kansa on jaettu neljään eri luokkaan, nimittäin: kuningas, ylimykset eli maaherrat, vapaat ashantit ja orjat. Vapaiden luokkaan luetaan maanomistajat, pienten kylien päälliköt ja vapaina syntyneet. Orjat ovat joko syntyneet orjuudessa tahi otetut vangiksi taisteluissa. Ylimyksillä on laveat tilukset ja he hallitsevat tuhansia alustalaisia. Etevin heistä on Iwabinin ruhtinas, jonka piirikunta on väkirikas Selagan kaupunki Volta-virran varrella. Siellä sanotaan asukkaita olevan noin 400,000 ja sodassa hän voi lähettää kuninkaan armeijaan 20,000 miestä.

Sodassa käyttävät ashantit lippuja samoin kuin europalaisetkin, mutta niitä ei pidetä siellä

samallaisessa arvossa kuin sivistyneiden kansojen kesken. Jos vihollinen heiltä ottaa lipun, niin ei siitä ole häpeätä sitte joukolle, joka sen on kadottanut. Sitä vastoin on ashantilaisen päällikön päivänsuoja samassa kunniaassa kuin europolaisen sotajoukon sotalippu. Tuo päivänsuoja on samallinen kuin sateenvarjo, mutta siitä riippuu monivärisiä silkki-vaatekappaleita, kultaisia ja hopeisia helyjä, ja kannettuna päällikön pään päällä se sotilasten silmissä todistaa päällikön kunniaa ja mainetta. Päivänsuojan eli varjostimen kadottaminen tuottaa häpeää ja pidetään tappion merkinä. Päällikkö kulkee sodassa komeassa kantotuolissa, jota 8 miestä kantavat päänsä päällä.

Kun kuningas itse ottaa osaa sotaretkeen, joka tapahtuu ainoastaan silloin, kuin hänen läsnäolonsa on välttämätön sotajoukon innostamiseksi, varustautuu joka ainoa virkamies sotaan ja sotilasten luku saadaan helposti nousemaan 100,000 mieheen. Silloin kuninkaan yli tahi hänen edessään kannetaan hänen varjostinta, joka on 15 tai parinkymmenen tuhannen markan arvoinen. Se on tehty tulipunaisesta ja mustasta sametista, reunukset koristetut lukemattomilla kultaisilla helyillä ja ylinnä on keskessä suuri kultainen nappu. Kuninkaan puku on myös hyvin kallisarvoinen, Punanen samettitakki on hänellä yllänsä ja housut ovat samaa vaatetta. Leveä kultainen vyö on hänellä vyötäisillä, päässä on silkinen, kauniilla koriste-ompeluksilla kirjaeltu lakki ja kaikki aseet ovat komeimmalla tavalla kaunistetut.

Ashantien aseet ovat hyvin yksinkertaista laatua: vanhat piilukkoiset kiväärit, joissa luotina käytetään rautapalaisia, kiviä y.m. Ensimmäiset kahakat englantilaisten ja ashantien välillä tässä sodassa tapahtuivat siten, että ashantit olivat asettuneet väjymään englantilaisia niin tiheiden pensastojen taakse, että täytyi ihmetellä kuinka alastomat ihmiset rohkenivat tunkeutua niin tiheisiin risukoihin, joissa he eivät voineet mitenkään välttää haavoja. He olivat niin tarkoin peitetyt, etteivät englantilaiset tienneet heistä mitään, ennenkun he itse ampumalla ilmoittivat väjymyspaikkansa. Englantilaiset ampuivat pensastoja kohti ainoastaan arviolta ja parin tunnin kuluttua taikusivat ashantit ampumasta, sillä englantilaisten tuli oli pakottanut heidät peräytymään. Kuitenkin olivat he saaneet useita upseereja haavoitetuiksi.

Koko ashantien valtakunnan ja meren välinen maa on tasaista, niin ettei siellä voi olla puhetta vuorista eikä laaksoista. Paikoittain kohoaa maa vähän korkeammiksi harjanteiksi, jotka eivät nekään edes ansaitse kukkulan, tuskin kummunkaan nimeä. Sellaisella vähän korkeammalla kunnaalla on Abrakrampa niminen kylä, jonka englantilaiset varustivat vallihautoilla ja multavalleilla sekä tykeillä. Ashantit luottivat omaan voimaansa, jota sitä ennen ei mikään afrikalainen vihollinen ollut masentanut ja ryhtyivät piirittämään Abrakrampaa. Mutta pian tulivat he huomaamaan, etteivät he voineet vastustaa europolaisia, jotka olivat hakkuuttaneet kylän ympäristöltä kedon aukeaksi voidakseen paremmin huomata vihollisen liikkeitä. Ashantit alkoivat hyökkäyksensä hirveällä metelillä ja rummun lyönnillä, mutta varustuksien takana olevat mustat soturit eivät sitä säikähtäneet, vaan vastasivat ankarasti ampumalla ja kun heillä oli oivalliset kiväärit, niin ashantit viimein ajettiin pois, kuitenkin vasta kovan taistelun jälkeen, jota jatkettiin vielä seuraavanakin päivänä.

Niinkuin tätä ennen olemme maininneet, ei englantilaisten olisi tarvinnut ashantien hyökkäyksen vuoksi ryhtyä tähän sotaan, mutta saaliin-himo houkutteli heidät siihen. Viisaammalla menestystavalla olisi koko sota vältetty, jos englantilaiset olisivat jättäneet ashanteille tilaisuuden jotakin määrättyä tietä myöten aina vapaasti tulla rautamaalle kauppaa tekemään, niinkuin he halusivat, ja siitä olisi epäilemättä ollut hyötyä kummallekin kansalle ja samalla olisi vältetty suuret verenvuodatuksat. Stanley arveli tästä sodasta, että jos englantilaisten suojeluksen alla olevat typerät santit osaisivat ajatella järjellisesti, niin he varmaankin sanoisivat: "jollemme olisi olleet englantilaisten ystäviä, niin eivät ashantit olisi polttaneet kyliämme, hävittäneet viljavainioitamme ja istutuksiamme", ja englantilaisten puolelta olisi siihen voinut vastata: "me ryhdyimme sotaan ashanteja vastaan teidän tähtenne; jollemme olisi olleet narreja, niin emme olisi hylänneet heidän ystävyttään ja ruvenneet liittoon sellaisten kurjain pelkurien kanssa, jommoiset te liittolaisina olette".

Santien pelkurimaisuuden vuoksi ei englantilaisten päällikkö Garnet Wolseley ryhtynytään mihinkään suurempaan yrityksiin, ennenkun hän sai valkoista sotaväkeä kylliksi riittävän joukon ollakseen varma voitosta. Odottaessaan niiden tuloa, antoi hän insinööriupseerien valmistaa teitä sotajoukon marssia varten, sillä maa oli joka paikassa niin täynnä sakeita viidakkoja ja tiheitä aarniometsiä, että oli tuiki tukalaa ja melkein perin mahdotonta tietä raivaamatta sotajoukon kulkea sisämaahan.

Ennenkun ne europolaiset sotajoukot, joiden tuloa Garnet Wolseley odotti, olivat saapuneet pääkortteeriin Cap Coastiin, tapahtui kuitenkin useita pienempiä kahakoita ashantien ja niiden vähien sotajoukkojen kesken, jotka jo olivat Kultarannalla. Niin oli esim. eversti Ewelyn Wood tehnyt vähäisen retken sisämaahan tutkimaan vihollisen liikkeitä. Hänellä oli noin 100 houssa-sotamiestä ja muutamia satoja Kultarannan asukkaita ja hänen tultuaan Fasua-nimiseen paikkaan hyökkäsi häntä vastaan joka puolelta suuri joukko ashanteja. Hyökkäys tapahtui ihan äkkiarvaamatta, mutta hän vetäytyi oitis joukkoineen neliön muotoiseen asemaan ja tavaran kantajat asetettiin keskeen. Kolme tuntia kesti

tappelua ja hän peräytyi viimein. Hänen joukostaan oli kaatunut verrattain vähän väkeä, mutta viholliselta kaatui niin paljon, että he tunsivat kärsineensä kovan tappion.

Sillaikaa kun englantilaiset odottivat kotomaasta apujoukkoja, lähti Stanley vähäisellä höyrylaivalla pitkin merenrantaa Volta-virran varrelle, jossa sotakomissari Glower varusti apujoukkoa englantilaisen pääjoukon ohessa tekemään hyökkäystä ashantien maahan. Tämä Glower oli nuorena palvellut Englannin merisotaväessä ja saavutti pian upseerin arvon, vaan hän erosi sotaväestä ja nimitettiin maaherraksi Lagos-saareen Benin-lahdessa. Siinä toimessa hän kunnosti itsensä erittäin suuresti, sillä hän järjesti tämän uudisasuntolan olot niin hyvin, että vaikka Lagos hänen sinne tullessaan oli kurja ja mitätön paikka, niin oli sinne tuotujen ja sieltä ulosvietyjen tavarain arvo yhteensä jo vuoden 1872 kuluessa noussut yli 135 miljoonan markan. Hän perusti siellä laivavarvin, rantalaitureita, vesijohtoja, rakennutti taloja, yleisiä rakennuksia ja muita yleishyödyllisiä laitoksia, sekä järjesti poliisilaitoksen ja vapaaehtoisen sotaväen, johon kuuluu muhamettilaisia neekerejä Houssan ja Joruban heimokunnista Afrikan mannermaalla. Näiden avulla hän piti kurissa ympäristössä asuvat neekerheimokunnat ja pakotti heidät pelkäämään Englannin valtaa. Hänen nimensä on näillä seuduilla yhtä hyvin tunnettu neekerien kesken kuin Livingstonen Sisä-Afrikassa. Houssat ja jorubat nimittävät häntä kuvernööri "Golibariksi" ja pitävät häntä erinomaisessa arvossa.

Tullessaan tämän etevän ja tärkeän miehen leiriin vastaanotettiin Stanley ystävällisesti ja seuraavana aamuna hän näki miten utttera Glower oli toimissaan, sillä jo aikaisin alkoi työ ja puuha varustuksissa. Kun Stanley kysyi neekeripojalta mihin kuvernööri oli mennyt, selitti poika:

"Ah, massa gobnor? Hän poissa, hän kulke virta, mennä kaupunki, olla Joruba, olla Houssa puhelemassa, olla Akra, ei sano, ei tietä".

Pian löysi Stanley tämän kaikissa puuhissaan utteran miehen: hän tarkasti höyrylaivan lastaamista, antoi käskyjä sepälle, neuvoi kirvesmiehelle työtä, puheli koneenkäyttäjän kanssa höyrykoneesta, määräsi neekerikapteenille, milloin hänen piti olla valmiina joukkoinensa, auttoi miehen selkään tavarakimppua, kuunteli jonkun jorubalaisen valituksia vääryydenteosta univormujen jaossa, tarkasti höyrylaivojen miehistöt, neuvoi heitä miten heidän piti kohdella puoliviljejä neekeripalvelijoita, tiedusteli alavirkamiehiltä sotatarpeita, torui Akran kuningasta Turleytä, kun tämän miehet olivat liian veltoja, luetteli houssa-kersantille tämän päivän tehtävät j.n.e. Glower oli sanalla sanoen erittäin monipuolinen, toimelias ja taitava mies. Hän oli englantilaisen sotajoukon avuksi koonnut Volta-virran rannoille kaikkiansa 23 tuhatta miestä, kaikki neekerejä. Näistä oli 11 tuhatta miestä Akim ja Akwapim kansaan kuuluvaa ja sitäpaitsä oli muutamia muitakin kansoja luvannut lähettää apujoukkoja yhteistä vihollista ashanti-kuningasta vastaan. Paras apu oli kuitenkin Houssan ja Joruban muhamettilaisista sotilaista.

Nämä oli Glower pestannut heidän kotiseutunsa erämaista, jotka ovat rämeitä, soita ja viidakkoja täynnä; hän kohteli heitä ystävällisesti, elätti ja vaatetti heidät, kasvatti heidät sotamiehiksi ja saavutti heidän luottamuksensa ja rakkautensa. Hän oli johtanut heitä moneen voittoon heidän villiä veljiänsä vastaan, saattanut heissä itsetuntoa ja itseluottamusta syntymään, ja samalla olivat he oppineet pitämään itseänsä Englannin alamaisina ja sotilaina. Sen vuoksi olikin "Golibar" heille kaikille rakas ja tuttu. Heidän yhteinen arvostelunsa oli, että englantilaiset upseerit kyllä ovat hyvin kelpo miehiä, mutta eivät sentään ole "Golibarin" vertaisia.

Sillä välin kuin Stanley pikkuisella höyrylaivallansa oli Cap Coastista tehnyt retken kapteeni Glowerin luo hänen leiriinsä Volta-virran suulla, olivat Englannista ja Länsi-Intiasta saapuneet ne apujoukot, joita sir Garnet Wolseley oli kauan odottanut. Valkoista sotaväkeä oli kaikkiansa noin kolme tuhatta miestä, nimittäin kuuluisa "musta mahti" eli 42:nen skotlantilainen vuoristolais-rykmentti, walesilainen fysiiljeeri-rykmentti, tarkk'ampujaprikaati ja pataljoona merisotaväkeä. Upseerit olivat enimmästään nuoria miehiä ja melkein joka mies oli huolissaan siitä, miten hän voisi voittaa Afrikan ilmanalan vaikeudet. Yksi mielti yhtä, toinen toista keinoa ja kyseli toisilta vahvistusta oman keinonsa luotettavuudelle. Suurin osa skotlantilaisista oli päättänyt välttää kaikkia väkijuomia; ei paloviina, sherry, eikä muutkaan väkevät juomat heille kelvanneet ja muonavaraston hoitajat valittivat, ettei upseerille kelvannut mikään muu kuin limonaati. Passaripoika virkkoi Stanleyille: "En ole ikänäni nähnyt mokomaa raittiusseuraa".

Mutta vaikka useimmat nuoret upseerit kaikella varovaisuudella välttivät kaikkea väkevän juomain nauttimista, joka tosiaan onkin kuumassa ilmanalassa monta verta vaarallisempaa kuin viileässä ja kylmässä ilmanalassa, niin teki Afrikan helteinen aurinko kumminkin lopun monen nuoren sotilaan elämästä, joka oli vihollisilta säilynyt. Englantilaiset joukot olivat muutoin niin hyvin järjestettyjä ja varustettuja sekä rohkeita ja vaivoja näkemään tottuneita, ettei koko Länsi-Afrikan väestö yhdistyneenä olisi voinut heitä estää tunkeutumasta Kumassiin. Paitse ilmanalan vaikuttavia tukaluuksia ja raivaamattomia teitä, jotka oikeastaan olivat vaan ahtaita polkuja tiheässä metsässä, oli englantilaisten sotajoukon pahimpana haittana se hitaus, jolla muonavarain kuljettaminen toimitettiin.

Sotajoukkoa varten oli kotimaasta sille lähetetty kaikellaisia tarpeita hyvin runsaassa määrässä, senpätähden niitä kuljettamaan tarvittiinkin niin iso joukko kantajia, että ne luvultaan olisivat itse sotajoukkoa lukuisimmat. Tie, joka oli raivattu rantamaasta sisämaahan, kulki niin tiheiden viidakkojen lävitse, että oli melkein mahdoton tunkeutua niiden lävitse; se oli noin 15 jalkaa leveä, keskus korkeampi, että vesi kallistui molemmin puolin ja pitkin tietä oli tehty sähkölennätin bambuputkista tehtyjen pylväiden päälle. Tätä laitosta pitivät ashantit jonakin hirveänä noitakeinona, jonka turmiollista vaikutusta he kokivat itsestään poistaa rakentamalla itselleen samallaisen laitoksen, nimittäin siten, että seipäiden neniin viritettiin pumpulilankaa, usein monta peninkulmaa yhtämittaa, niinkuin he olivat nähneet englantilaistenkin rakentaman sähkölennätinlangan ylettyvän.

Melkein ilman mitään vastusta vihollisten puolelta tulivat englantilaiset Prah nimisen virran luo, jonka yli oli tehty silta jo ennen sotajoukon sinne tuloa. Kaiken matkaa oli tie avattu tiheän metsän lävitse, missä kasvoi summattoman korkeita ja paksuja pumpulipuita, tiikkipuita, gummipuita ja monta muuta kallisarvoista kasvia. Puiden latvat olivat niin tiheät, ettei auringon säteet päässeet maata valaisemaan niiden ympärillä, vaan metsässä vallitsi melkein täysi pimeys. Englantilaisten edellä vetäytyi ashantien sotajoukot vähitellen pakoon ja yksitellen lähetetyillä vakoojilla, joiden piti tutkia vihollisen asemaa, oli sen vuoksi usein hyvin vaarallinen tehtävä. Kun englantilaiset varustausivat lähtemään Prah virran toiselle puolelle, tuli heidän etuvartijoitaan vastaan vähäinen parvi ashanteja hiipien joka pensaan ja puun taitse ja innokkailla viittauksilla osoittaen tulevansa ystävinä. Heidän johtajanansa oli pieni mies, jolla riippui rinnalla iso kultainen neliskulmainen levy, joka osotti hänen ylhäistä arvoansa. Tämä mies oli ashantien kuninkaan julkinen kuuluttaja pääkaupungissa ja oli kuninkaan käskystä tullut lähettiläänä englantilaisen ylipäällikön luo. Kuusi miestä seurasi häntä tarkastajina, että hän oikein toimitti tehtävänsä. Sitäpaitsä oli heihin yhtynyt matkan varrella neljä sotilasta, jotka tulivat vakoojina ilmoittaaksensa päällikönsä missä valkoiset miehet olivat.

Koko tämä parvi, yhteensä 11 miestä vietiin siis virran yli englantilaisten leiriin ja kultaisella rintamerkillä koristettu lähettiläs toi kuninkaaltansa kirjeen, jonka sisällys suuresti ihmetytti englantilaisia.

Ashantien kuningas tekeytyi kavaluudessaan tietämättömäksi nykyisistä oloista ja vaikka hänen sotajoukkonsa Fasua nimisen kylän luona oli hyökännyt englantilaisten päälle, vaan lyötiin takaisin melkoisella tappiolla, niin kirjoitti kuningas, että englantilaiset mainitussa tappelussa olivat syyttömästi hyökänneet hänen väkensä päälle, kun se palasi vierailemasta erään alaruhtinaan luota. Itse oli kuningas muka aina rakastanut valkoisia ja halunnut heidän kanssaan ystävyyden liittoa, vaan ei voinut ymmärtää noin kavalan hyökkäyksen tarkoitusta. Hän kysyi siis englantilaisten päälliköltä mitä vihollisuudella tarkoitettiin ja pyysi, että hänen lähettiläänsä lähetettäisiin takaisin.

Englantilaiset arvelivat että kuningas joko oli perinpohjainen lurjus tai narri, joka ei ymmärtänyt mikä kallis aika häneltä meni hukkaan sellaisten lapsellisten kirjeiden kirjoituksessa, kun hän vielä taisi pelastaa kuningasvaltansa hankkimalla tietoa siitä, millä ehdoilla hän vielä nyt viimeisellä hetkellä voisi saada rauhaa.

Herättääksensä ashantien lähettiläissä pelkoa antoi englantilaisten ylipäällikkö harjoituksen vuoksi ampuella gatling-kanualla Prah-virran pintaan, joka luotituiskusta rupesi ikäänkuin kiehumaan. Ashantit mutisivat hiljaa keskenään ja katselivat toisiinsa peljästyneinä.

Lähettiläät lähetettiin takaisin ashantien kuninkaan luokse ja saivat viedä mukanaan ankaran uhkauskirjeen, jonka johdosta kuningas Koffi noin viikon kuluttua, tammikuun 15 p. 1874 lähetti vastauksen, selitellen tahtovansa tehdä rauhan valkoisten kanssa. Hän oli myös laskenut vapaaksi erään saksalaisen lähetyssaarnaajan, joka oli 5 vuotta pidetty vankina Kumasissa ja oli kärsinyt sangen paljon, niin että hän kivuloisena vaivaisena tuli pois. Tältä saivat englantilaiset tietää yhtä ja toista ashanteista. Kuningas oli alussa ollut ylen määrin ihastunut, kun hän sai kuulla sotajoukkonsa saapuneen Dunqwakiin asti, mutta kun hänen päällikkönsä suunnattomasti liioitellen olivat kertoneet valkoisten suuresta voimasta ja heidän hirmuisista kanuunistaan, niin oli kuninkaan rohkeus kokonaan masentunut ja pelko oli Kumassissa yleinen. Englantilaisten etujoukot olivat sitäpaitsä jo valloittaneet Adansivuoret, jotka ovat ainoa luonnon varustama varustus Kumassin ja Prah-virran välillä ja ashantien pääkaupunkia näytti perin mahdottomalta puolustaa menestyksellä.

Adansivuoren läheisyydessä oli erään ashantien kuninkaan veronalaisen ruhtinaan pääkaupunki, johon englantilaiset majoittuivat läpi kulkiessaan. Stanley kehuu ashantien asunnoita erittäin siisteiksi ja että ne ovat koristetut monellaisilla somilla puuleikkauksilla. Huonekalutkin olivat valmistetut näppärästi, niin että valkoisten täytyi ihmetellä neekerien kätevyyttä ja taitoa puutöissä. Sen talon läheisyydessä, missä Stanley oli saanut yömajan, oli kaksi suurta puuta, joiden juurella ashantit pitivät jumalanpalvelustaan. Puiden ympäri oli tehty aitaus ja sen sisäpuolella oli maahan lyötyjen paalujen päällä alttarintapainen laitos ynnä pyhät astiat. Niihin kuului lasiputelin pohja, korvaton posliinituoppi ja kahvikuppi, jotka arvattavasti olivat ennen sotaa ostetut rantamaalla valkoisten kauppiasten

puodeista. Muutamissa huoneissa oli oudonnäköisiä epäilyttäviä tavaramytyjä ja kun englantilaiset niitä tarkastelivat, oli niiden sisässä pitkiin heiniin käärittyjä päällikkövainajien ruumiita ja pääkalloja. Kuusi sellaista oli sidottu yhteen kimppuun ja kun ne löydettiin, vietiin ne ulos metsään. Joka paikassa olivat asukkaat tulisella kiuruulla lähteneet pakoon, jättäen asumuksensa autoiksi, ja kun kaksi vanhaa vaimo-ihmistä eivät olleet ennättäneet pakoon, ennenkun englantilaiset tulivat, ihmettelivät he suuresti kun englantilainen päällikkö käski heidän korjata luunsa pois, sillä he olivat odottaneet joutuvansa orjiksi.

Kuta enemmän englantilaiset lähestyivät Kumassia, sitä levottomammaksi tuli mielentila siellä. Huhu kertoi sen lisäksi kaikellisista enteistä. Muutamat kerskaavaiset päälliköt olivat selittäneet, että englantilaisten oli aivan mahdotonta päästä pääkaupunkiin; kuninkaan äiti oli uhannut tappaa itsensä, jollei heti tehtäisi rauhaa; kuningas itse marssii sinne tänne pääkaupungissaan ja kuulustelee ennustajiltaan, miten sota päättyisi. Kumassissa on suuri epäjumalalle pyhitetty puu hävitetty ja luottamus koko epäjumaliin ruvennut horjumaan. Ihan turhaan on epäjumalille tehty uhria, rikottu saviastioita, roiskutettu ohrajauhoja pyhien puiden päälle ja kaikkia tavallisia temppuja noudattamalla uhrattu ihmisiäkin; englantilaiset eivät siitä säikähdä, vaan lähestyvät aina lähemmäksi. Ei edes pumpulilangasta pensaihin ja puihin viritetyt sähkölennätintajatkkaan estä vihollisia; noitapappien kaikki taikakonstit ja ulvomiset ovat kuin huutavan ääni korvesta.

Kuningas ei kuitenkaan ollut toivoton menestyksestä. Hän käski koko sotajoukkonsa hajautua pieniin parviin ja vetäytyä pääkaupunkiin päin. Samalla hän laski vapaiksi viimeiset hänen vallassaan olevat valkoiset vangit, erään saksalaisen lähetyssaarnaajan vaimoineen ja lapsineen sekä erään ranskalaisen kauppiaan. Nämä toivat mukanaan kuninkaalta kirjeen, joka osoitti hänen olevan suuresti levottomana ja haluavan rauhaa. Hän ilmoitti sitoutuvansa maksamaan sotakulunkia, jos vaan englantilaiset eivät tulisi edemmäksi, sekä pyysi kenraali Wolseleytä odottamaan jonkun aikaa, että hän ennättäisi koota sen summan, jota häneltä vaadittiin sodankulunkien korvaamiseksi. Kaikki tämä oli kuitenkin pelkkää petosta ja kavaluutta ja kuningas Koffi oli saanut vapautetut vangitkin täydellisesti uskomaan, että hänen sotajoukkonsa oli hajonnut kokonaan, sekä kertomaan niin englantilaisille. Garnet Wolseley marssi kuitenkin pääjoukon kanssa yhä eteenpäin, samalla kun kolme muuta eri sotajoukkoa muilta haaroilta tunki samaa päämaalia, ashantien pääkaupunkia Kumassia kohti. Pahin pelko englantilaisilla sotilailla oli, että rauha tehtäisiin ilman taistelua, sillä luonnollisesti tuntui heistä vastoinmieliseltä, että ashantien valta, joka hävyttömimmällä tavalla oli vuosikymmenien kuluessa kohdellut englantilaisia, nyt sovinnolla pääsisi taas rauhaan, jonka sopimuksen se ehkä pian taas rikkoisi. Heidän mielestään oli ashantien maa kaikkien englantilaisten kärsimien tappioiden, tautien ja kulunkien jälkeen rangaistava niin ankarasti, että sen asukkaat monen miespolven aikaan vielä vastedeskin muistaisivat sen ja varoisivat toisen kerran, etteivät hyökkäisi valkoisten suojeluksen alla olevaa aluetta vastaan.

Englantilaisten pääjoukon marssiessa eteenpäin tekivät muutamat sen osastot pienempiä poikkeuksia syrjään, sillä vihollisparvia kuljeksi siellä täällä koettaen vahingoittaa heitä. Tällaisilla pikkuretkillä valloitettiin ja poltettiin kyliä ja silloin tällöin ryöstettiin niistä milloin mitäkin. Vihdoin oli englantilaisten vakoojien taitava ja uuttera johtaja lordi Gifford saanut tietää, että ashantien pääjoukko oli asettunut Egginassie nimisen kylän taakse ja Amoasul nimiseen kylään. Se seikka, että tämä suuri sotajoukko oli englantilaisten edessä, todisti ashanti-kuninkaan kavaluutta, ja kuinka älykkäästi hän oli viekotellut lähetyssaarnaajat uskomaan, että hänen sotajoukkonsa oli perinpohjin hajoitettu.

Englantilaisten sotajoukko, joka oli yhdistetty maa- ja merisotaväestä sekä heidän palveluksessaan olevista neekereistä, oli kaikkiansa 2,500 miestä. Erinomaisen suuri hyöty oli tykistöstä, jonka väestö oli ennen mainittuja Houssa-neekeriä. Nämä tekivät tehtävänsä kapteeni Raitin johdolla niin innokkaasti, ettei mikään joukko ollut heitä etevämpi. Skotlantilaisten raivoisa sota-into tappelussa tarttui houssa-neekereihinkin, ja tappelun jälkeen osoittivat suuret joukot surkeasti raadeltuja ashanteja, miten tärkeä tehtävä houssa-joukolla oli ollut vihollisen masentamisessa.

Ajettuansa viholliset pois Egginassiasta, jossa ashantit hirveällä tavalla saivat tuntea europalaisen joukon etevämmyyttä, syöksivät skotlantilaiset ja tykistö Amoasulin kylään ja täällä tuli vielä ankarampi kahakka. Kylän halki kulkevalla leveällä kadulla englantilaiset näkivät joukottain kylän asukkaita, jotka peljästyneinä kantoivat pois mitkä omaisuuttaan, mitkä haavoitettuja sotapäälliköitään. Eräs tykistön luutnantti huomasi sellaisen ryhmän, nimittäin neljä miestä, jotka kantoivat haavoitettua päällikköänsä, ja ammuttuansa pommin, joka räjähti rikki aivan heidän päitensä yläpuolella näki hän heidän joka ainoan kaatuvan kuoliina maahan. Vihollinen oli taistellut hyvin itsepintaisesti ja sitkeällä urhoollisuudella, mutta sen täytyi peräytyä ankaran tappion jälkeen.

Juuri kun kiväärien ja tykkien jyske oli tauonnut ja tappelu oli arvattu päättyneeksi, alkoi kuulua kiivas ampuminen sotajoukon takaa. Ashantit olivat joutuneet tappiolle taistellessaan etu- ja molempia sivu-joukkoja vastaan ja koettivat kiertää englantilaisten joukkoa takaapäin hyökätöksensä sen päälle. Takapuolella oli kuitenkin englantilaisten reservijoukot, jotka eivät olleet ottaneet vielä osaa taisteluun ja saivat nyt kaikin voimin otella vimmattuja ashanteja vastaan. Eipä kauan kestänytään, ennenkun

nämä olivat joutuneet tappiolle myöskin takapuolella; mutta siihen ei taistelu vielä päättynyt, sillä ashantit tekivät yhä uusia hyökkäyksiä useilta eri haaroilta. Eräsen kylään oli englantilaisten sairaita ja haavoitettuja majoitettu ja kun ampuminen lähestyi tätä kylää, niin kuumetaudissa kipeänä oleva kapteeni ryhtyi komentamaan lähinnä olevaa sotaväen osastoa ja hänen onnistui vastustaa vihollisia useita tunteja, kunnes apua tuli pääjoukosta. Viholliset uudistivat hyökkäyksensä tuon tuostakin puoliyöhön asti ja vielä seuraavana aamuna kello kolmen aikaan tekivät he viimeisen ponnistuksensa vimmatulla kiivaudella, vaan heidän täytyi kuitenkin päiväkoitteessa peräytyä kestätyänsä melkein lakkaamatta 20 tuntisen tappelun.

Stanley oli kello puoli kolmen aikaan tullut Amoasuliin, jonka skotlantilaiset olivat valloittaneet kello puoli 12. Kahden puolen tietä oli maassa summaton joukko patruunankuoria, sillä kaupungin edustalla oli juuri ankarin taistelu kestänyt. Kuolleita ashanteja oli maassa joukottain ja isot reijät puissa sekä pensaiden repaleiset lehdet osoittivat teitä, mistä kuulatuisku juuri vähän sitä ennen oli kulkenut. Koska vihollisten tapa oli lyödä päät poikki kaikilta haavoitetuilta vastustajiltaan, niin he myöskin kantoivat omat haavoitetut ja kuolleet sotilaansa niin pian kuin taisivat pois taistelukentältä, etteivät ne joutuisi samallaisen kohtelun alaisiksi. Samoin huomattiin, että haavoitetut ashantit mitä pikemmin vetäytyivät pensastojen suojaan piiloutumaan, sillä he luulivat englantilaisten menettelevän haavoitettuja vastaan samalla tavoin kuin he itse.

Vaikka tietysti oli vaikea tarkoin saada selkoa vihollisten tappioista, niin oli ashantien vahinko kuitenkin arvattu olevan kuolleita 800 ja 1,200 välillä ja haavoitettuja vähintään saman verran. Heidän koko sotajoukkonsa arvattiin kumminkin 12,000 mieheksi. Sitäpaitsi oli heidän oikeanpuolisen siipensä johtaja, Mampowin veronalainen ruhtinas, haavoitettu kuolettavasti, keskiosastoa komentava Appia, sekä vasemman siiven päällikkö Amanqwatia kaatuivat kumpikin.

Englantilaisten puolella kaatui tässä tappelussa 1 upseeri ja 3 alhaisempaa sotilasta sekä haavottui 14 upseeria ja 198 alhaisempaa sotilasta. Seuraavana päivänä eli helmikuun 1 p. 1874 lähti osasto englantilaisten sotajoukosta Becqwah nimistä kylää vastaan, joka oli vähän syrjässä heidän tiestään Kumassiin, mutta kuitenkin liian lähellä, että he olisivat voineet huoletta jättää sen vihollisen valtaan selkänsä taakse. Ashantit yrittivät tekemään ankaraa vastarintaa, mutta huomasivat pian joutuvansa tappiolle ja taukoivat ampumasta vetäytyen pikaisesti pakoon. Englantilaisten liittolaiset ryöstivät minkä löysivät ja sitte koko kylässä poltettiin joka ainoa huone. Amoasulin luona saavutettu hirveä tappio oli peljästyttänyt ashantit niin suurella määrällä, että he vain joskus uskalsivat ryhtyä vastarintaan. Sitä vastoin olivat he uhraamalla ihmisiä, milloin nuoren miehen, milloin naisen, koettaneet pelottaa valko-ihoisia. Uhratun ihmisen pää oli tavallisesti lyöty poikki, ihan irti ruumiista ja asetettu kasvot viholliseen (englantilaisiin) päin; ruumis seljälleen, jalat Kumassiin päin, ja koko tuon kamalan tempun merkitys selitettiin ja arvattiin olevan: "Te valkoiset, joiden jalat kiiruhtavat meidän pääkaupunkiimme päin, katsokaa näitä kasvoja ja ajatelkaa, mikä kohtalo siellä odottaa teitä".

Huolimatta kaikista ashantien taikakonsteista marssivat englantilaiset yhtä kiivaasti kuin ennenkin Kumassia kohti. Kuningas koetti vielä kerran houkutella heitä seisattumaan muka saadakseen aikaa koota sen kokoisen summan, jota häneltä oli vaadittu sotakulunkien korvaukseksi, ja lupasi myös antaa kruununperillisen ja kuningattaren panttivangeiksi. Tähän tarjoukseen vastasi sir Garnet Wolseley, ettei hän taukoisi sotajoukkoansa marssittamasta eteenpäin, ennenkuin hän oli saanut sekä rahasumman, että panttivangit valtaansa, ja jolleivät ne huomisaamuna olisi hänen luonaan, niin hän uhkasi polttaa koko Kumassin ihan tyyten.

Vihollisuuksia siis jatkettiin yhä edelleen ja muutaman engl. peninkulman päässä Kumassista syttyi vielä ankara tappelukin Ordahsu nimisen kylän luona. Tapansa mukaan olivat ashantit piilossa tiheissä metsissä kahden puolen tietä ja ampuivat sieltä suurissa ryhmissä, mutta edellisistä tappioista viisastuneina komensivat englantilaiset päälliköt sotaväkeänsä komppanioittain ampumaan taajaan kahden puolen tietä ja samalla marssimaan nopeasti eteenpäin. Hurjain säkkipilli-äänien raikuessa marssivat kaikki eteenpäin ampuen oikeaan ja vasempaan ja näissä soittajaisissa tykistö antoi matalimmat äänet tuhoavaisesti tehden aukkoja vihollisten riveissä. Viholliset hämmästyivät tätä uutta taistelutapaa ja vetäytyivät peljästyneinä pakoon.

Tässä taistelussa oli ashanteja johtanut kuningas Koffi itse. Aamulla oli hän asettunut vähäiseen kylään ja vannonut tappavansa jokaisen päällikön, joka pelosta jättäisi paikkansa. Hän oli rohkaissut mieltänsä toivoen epäjumalansa vielä viimeisessä hetkessä kääntävän nuo rohkeat valkoiset takaisin ja hänen päällikkönsä olivat myöskin häntä yllyttäneet koettamaan viimeiseen saakka vastustaa englantilaisia. He olivat koossa kuninkaan ympärillä, mutta kun englantilaisten luotia alkoi vinkua ympäri heidän korviansa ja valkoisten sotamusiikki ja hurraahuudot yhä rajummin kaikuivat läheisyydessä, niin Koffi kannatti itsensä kiiruusti pois.

Kuninkaan pako osoitti koko hänen sotajoukkonsa, ettei hänellä enää ollut toivoakaan voitosta. Hänen sotilaansa hajoutuivat mikä mihinkin ja englantilaiset saapuivat vielä samana päivänä

Kumassiin. Ashantien kauhistuttava pääkaupunki oli valloitettu!

Englantilaiset sotilaat saivat luvan hajautua etsimään yösijaa kaupungissa pitkin sen halki kulkevan leveän pääkadun varsia. Kohta alkoi tulla sadottain pakenevia ashanteja, jotka kiertoteitä saapuivat kotikaupunkiinsa Ordahsun tappelupaikalta. Useilla heistä oli oivalliset takaaladattavat kiväärit, vaikka suurin joukko oli varustettu vanhoilla piilukko-pyssyillä. Välttääksensä verenvuodatusta näin myöhäisellä hetkellä päivästä jättivät englantilaiset heidät aseineensa rauhaan, koska ashantit näyttivät tekevän ankaraa vastarintaa, jos heiltä yritettiin ottaa pois aseet. Seuraus siitä oli, että 4-5,000 aseellisesta tai aseettomasta miehestä, jotka olivat kaupungissa englantilaisten asettuessa levolle, ei ollut seuraavana aamuna jäljellä kuin 30-40; sillä he olivat yöllä menneet tiehensä aseineen aarteineen.

Kaupunki oli laaja ja siististi rakennettu. Huoneiden etusivut olivat kipsillä valaistut ja koristetut arapilaisten tavan mukaan. Kunkin talon sisäpuolella oli palvelusväen asunnot sekä ulkokuoneet ja tavarahuoneet eri ryhmissä. Kaupungin pituus oli noin neljännes suom. penikulmaa ja 5-6 katua oli leveätä ja suoraa. Pääkatu oli 70 kyynärää leveä ja kun Stanley toisten sanomalehden kirjeenvaihtajain seurassa kulki sen päähän, niin he tulivat metsikköön, josta levisi hirveä löyhkä, sillä siellä oli hirmuhallitsijan lukemattomat uhrit tapettu. Sanomalehtimiesten täytyi nenäliinoillansa estää tuota hajua heitä tukehuttamasta. Kolme- tai neljäkymmentä ihmisruumista oli tällä kertaa maassa mätänemässä, kaikki mestattuja, koska päät olivat poikki, ja lukemattoman paljon pääkalloja oli sekä pinottuna suuriin kasoihin että hajalla avaralta pitkin maan pintaa. Julmin ja paatuneinkaan ihminen ei olisi voinut tätä katsella kauhistumatta. Kuninkaan sukuun kuuluvien henkilöiden kuoltua oli täällä hirveimmällä tavalla tapettu sadottain ihmisiä yhdellä kertaa. Ranskalainen kauppias Bonat, joka englantilaisten tullessa ashantien pääkaupunkia vastaan oli päässyt pitkästä vankeudesta, kertoo nähneensä 300:kin orjaa yhtäaikaan tapettavan kuninkaan sisaren kuoltua ja sellaista ihmisteurastusta oli täällä harjoitettu liki puolitoista sataa vuotta. Jos keskimäärin 1,000 henkeä oli vuodessa tapettu, jota määrää ei pidetty liian suurena, niin oli nykyisen kuningas-suvun aikana mestattu yhteensä ainakin 120,000 ihmistä! Ja tällaista hirmuisuutta oli harjoitettu ainoastaan vanhan tavan säilyttämiseksi, siitä saakka kuin ashantien maa oli tullut omaksi kuningaskunnaksi!

Tästä pääkallonpaikasta meni Stanley toverinensa kuninkaan palatsia katsomaan. Siksi sanottiin kaksinkertaista kivirakennusta, jonka ympärillä oli iso ryhmä olkikattoisia majoja. Koko n.s. palatsi oli asukkaista ihan tyhjä; ainoastaan kesy kurki kuljeskeli pitkin pihaa tuon tuostakin parahtaen. Eri huoneissa oli lukematon joukko kaikellaista tavaraa; muutamat esineet kallis-arvoisia, toiset ihan mitättömiä. Antaaksensa paremman käsityksen tuosta kuninkaan palatsin rikkaudesta teki Stanley kalusto-luettelon, jossa mainitaan:

Täydelliset hopeiset ruoka-astiat,
Böömiläisiä lasitavaroita,
Kallisarvoisia helminauhoja,
Kultaisia kannuja sekä helmistä tehtyjä kaulakoristeita,
Persilaisia mattoja,
Noitatemppuihin kuuluvia kaluja,
Petojen nahkoja,
Kultanuppaisia kävelykeppiä,
Kullalla ja hopealla koristettuja puisia istuimia,
Vaatepakkoja,
Kultapellistä tehtyjä naamareita,
Suuria silkkisiä päivänvarjostimia,
Englantilaisia kuvia,
Lasiputelia,
Maalattuja tauluja,
Nahkaisia ja samettisia lakkia,
Vanha sotamiehen puku,
Kullalla koristettuja jalkineita,
Messinkisiä väkipyssyjä,
Posliinitavaroita,
Sanomalehdistä leikattuja kuvia y.m., y.m.

Sanalla sanoen kummallisia ja mitättömiä tavaroita joka huoneessa, niin että kirjavampaa sekatarvarain kokoelmaa tuskin löytäisi panttilaitoksessaan.

Palatsin sisällys julistettiin sotasaaliiksi ja mikä arvokasta oli määrättiin myytäväksi rantamaalla sotajoukon hyväksi. Kun Garnet Wolseley liian suuressa määrässä luotti kuningas Koffin vakuutuksiin, että hän tahtoi tehdä rauhan, niin ei varokeinoinhinkaan ryhdytty ja suurin osa ashantien rikkauksista vietiin pois, kun eivät englantilaiset olleet asettaneet vahtia kaupungin porteille.

Ashantien koko käytös oli niin täynnä petollisuutta ja viekkautta, että englantilaisen ylipäällikön täytyi uskoa, ettei kuningas Koffi voinut muulla lailla menetellä eikä pitää mahdollisenakaan että hänellä saattoi olla aikomus rehellisesti pitää sanansa suostumuksen mukaan. Ylipäällikkö antoi silloin käskyn polttaa koko Kumassin kaupungin ihan perinpohjin jättääksensä sellaisen muistomerkin jälkeensä, joka vastedes pidättäisi tuon suostumuksissa ja välipuheissa pysymättömän ashantien kansan uusista hyökkäyksistä englantilaista aluetta vastaan. Kaikki kruuti, mikä Kumassissa löydettiin, vietiin kuninkaan palatsiin; sitä oli kaikkiansa 125 nelikkoo. Kaupunki sytytettiin palamaan ja vähän ajan kuluttua kuului perättäin kolme ankaraa räjähdystä — kuninkaan kivipalatsi oli hajonnut raunioiksi. Hänen arvonsa oli niin masennettu, ettei kenraali Wolseley luullut koko ashantien valtakunnankaan enää pysyvän koossa. Virallisessa kirjeessään lausuu hän seuraavasti: "Julmempaa hallitusta ei ole maan päällä kuin tämä, joka nyt, kuten toivon, on ikipäiviksi masennettu. Sen pääkaupunki on oikea kalmisto; sen uskonto hirmuisen julmuuden ja äärettömimmän petoksen sekoitusta; sen valtiollinen menetystapa luonnollinen seuraus sen raa'asta uskonnosta. Vaikka tämän maan kansalle kävisi kuinka hyvänsä, niin ei ole vähääkään syytä valittaa sellaisen hallituksen hävittämistä".

Sotaretken päätarkoitus oli saavutettu. Ashantein sotaisia ja röyhkeä kansa ei enää uskalla ahdistaa Kultarannalla olevia uudisasuntoja. Englantilaisten suojelusmaan lähin naapuri, Aداusi-maakunnan kuningas, luopui ashantien veronalaisuudesta ja pyysi lupaa asettuaksensa suojelusmaan alueelle erään ystävällisen heimokunnan maahan sen suostumuksella. Tämän pyynnön myönsi kenraali Wolseley ja kun kuningas Koffi vihdoin viimein lähetti lähettiläitä rauhaa tekemään, suostuttiin sellaisista rauhan ehdoista, että Englannin ja sen liittolaisten sekä toiselta puolen ashantien ja kaiken heidän väkensä välillä piti tästedes oleman aina rauha; ashantien kuningas sitoutui maksamaan 50,000 unssia kultaa sotakulungeiksi sellaisilla ajoilla kun Englannin hallitus vastedes määräisi, hän luopui omasta ja perillistensä puolesta kaikista vaatimuksista saada rantamaata haltuunsa ja velvoitautui kutsumaan pois kaiken sotaväkensä englantilaisten siirtomaiden läheisyydestä. Kaupan piti aina olla vapaan molemmille kansoille rantamaan ja Kumassin välillä, jotapaitse ashantien kuningas sitoutui pitämään huolta siitä, että tie Kumassin ja Prah-virran välillä vastedes pidettäisiin avoinna ja metsä kahden puolen tietä raivattuna 15 jalan leveydeltä. Lopuksi sitoutui kuningas estämään ihmisuhria tapahtumasta, kunnes sellainen tapa kokonaan saataisiin poistetuksi.

Ashantien kuninkaan asiamiehenä oli hänen lähettiläänsä Saihee Engnie, mutta rauhanteon vahvisti kuningas itse kirjoittamalla liittokirjan alle. Heti kun nämä toimet oli saatu päättymään, lähti koko englantilainen sotajoukko palajamaan. Paluumatka tehtiin 9 päivässä ja sotajoukko nousi heti rantamaalle päästyään laivoihin, jotka veivät heidät entistä mainehikkaampina kotimaahan.

Niistä apujoukoista, joiden piti yhtäaikaa pääjoukon kanssa tunkeutua ashantien maahan, ei yksikään ennättänyt samaan aikaan kuin kenraali Wolseleyn johtama pääjoukko saapui Kumassiin. Kahdessa joukossa oli syynä neekerisotilasten kurja pelko, sillä he lähtivät miehissä pakoon, kun he lähestyivät ashantien joukkoja, jättäen englantilaiset päällikkönsä yksin. Kuvernööri Glowerin johtama joukko sitävastoin teki tehtävänsä varsin hyvin, mutta myöhästyi kumminkin Kumassin valloituksesta, sillä hänellä oli niin pitkä matka, ettei hän ennättänyt perille, ennenkuin pääjoukko jo oli valloittanut vihollisten pääkaupungin. Silloin oli Glower vähän enemmän kuin 3 suom. peninkulman päässä sieltä ja saatuaan tiedon näistä tapahtumista, lähetti Glower kapteeni Sartoriuksen 20 miehen kanssa saamaan pääjoukosta tarkempia käskyjä. Tämä uskalias mies tunki vihollisparvien lävitse Kumassiin saakka ja nähtyänsä, että tämä kaupunki oli perin hävitetty ja englantilaiset joukot jo kaukana paluumatkalla, kiiruhti hän niiden jälessä ja saavutti kenraali Wolseleyn Fomannah nimisessä kylässä, missä rauhakin tehtiin. Wolseley ei voinut olla kiittämättä kuvernööri Glowerin ja hänen johdollaan toimivien upseerien nerokkaasti ja rohkeasti tehtyjä toimia, sillä niiden kautta oli ashantien mahtavin alaruhtinas estetty tulemasta pääkaupungille ja kuninkaalle avuksi.

Sotaretkestä ashanteja vastaan kokonaisuudessaan sanoo Stanley, että onnellisen lopputuloksen turmelivat monet ikävät vastoinkäymiset sodan lopulla. Ensiksikin pääsi tuli valloilleen Kumassin kaupungissa heti seuraavana yönä, sen jälkeen kuin englantilaiset olivat sen valloittaneet. Olipa tuli jonkun villin ashantin tahi rosvoilevan santin sytyttämä, kaikissa tapauksissa sai kuningas sen ajatuksen, että hänen pääkaupunkinsa hävitys jo oli alkanut ja että oli turha yrittääkään sitä enää pelastaa keskustelujen kautta.

Toinen vastoinkäyminen oli se, että Garnet Wolseley laiminlöi vartioita sitä saalista, jonka hänen joukkonsa jo oli saanut haltuunsa. Kuningas Koffi luuli jo sotajoukkonsa hajoitetuksi ihan perin pohjin, mutta kun pakolaiset ashantit saivat esteettömästi aseineen kokoutua kuninkaansa ympäri, niin tämän rohkeus ja luottamus onneensa virkosi jälleen. Kuvernööri Glowerin tulo sotajoukkoinensa masensi kuitenkin tämän viimeisenkin toivon, joka näkyy siitä, että kuningas hädissään lähetti tuhat unssia kultaa ja rukoili rauhaa. Mutta kun Garnet Wolseley levottomana peljäten sadeajan jo alkaneen kiiruhti jättämään Kumassin, niin parhaimmat hedelmät sotaretkestä jäivät häneltä saamatta. Sillä palausretki alkoi 6 p. helmikuuta ja viittä päivää myöhemmin tuli Kumassiin Glowerin lähettämä kapteeni Sartorius sekä kuudentena päivänä Glower itse 4,600 miehellä afrikalaista väkeä. Wolseleyn omassa sotajoukossa

palvelevat, sekä Glowerin neekeri-sotamiehet olivat siksi harjaantunutta ja luotettavaa väkeä, että niiden ja tykistön avulla olisi voinut vastustaa Kumassissa vaikka mimmoisia ashantilaumoja ja valkoiset sotilaat, jotka eivät olleet tottuneet Afrikan turmiolliseen ilmanalaan, olisi saanut lähettää takaisin rantamaalle.

Kenraali Wolseleyn erehdys, kun hän ei riistänyt aseita pois jokaiselta ashantisotilaalta Kumassissa samana iltana kun hän oli sinne tullut, olisi voinut saattaa onnettoman seurauksen Glowerin joukolle. Useita tuhansia pakolaisia oli aseinensa saanut kokoontua kuninkaansa ympärille ja jos tämä olisi ollut älykkäämpi ja rohkeampi, niin hän epäilemättä olisi Glowerin joukolle kostanut ankarat tappionsa Amoasulin ja Ordahsun luona. Glower oli Volta-virran varrella koonnut 16,000 miestä marssiakseen ashantien liittolaisia vastaan, mutta hän sai ylipäälliköltä selvän käskyn olla valmiina kulkemaan Prahvirran yli 15 p:nä. Kun oli mahdoton niin suurella joukolla saapua määräpaikoille oikeaan aikaan, niin hän lähti uskollisten houssa- ja joruba-sotilasten kanssa edeltäkäs in jättäen toiset suurella vaivalla kootut sotilaat jälkeensä. Saadessaan tietää Kumassin hävityksen, oli hänellä mukanaan ainoastaan 1,400 miestä.

Edellisen erehdyksen lisäksi tuli vielä sekin, että Wolseley lähti tuota pikaa Kumassista antamatta edes tietoa siitä Glowerille, jonka hän oli lähettänyt Volta-virran luota marssimaan melkein varman surman suuhun. Glowerin onneksi oli kuningas Koffi niin raukkamainen, että hän Ordahsun tappelun jälkeen oli menettänyt kaiken järkensä eikä hetkeäkään ajatellut sitä voittoa, jonka Glowerin heikko tila hänelle tarjosi. Europalainen vastustaja ei ainakaan olisi jättänyt sellaista tilaisuutta käyttämättä.

Mutta muistettava on, että "lopussa kiitos seisoo", ja sodan päätös olikin hyvä. Tärkeämpi kuin vihollisen sotajoukon ja pääkaupungin hävittäminen oli se terveellinen pelko, jonka Englannin sotavoimat olivat Länsi-Afrikan asukkaissa herättäneet ja tieto siitä, mikä hyöty voi olla liitosta Englannin kanssa. Kolme päivää pääkaupungin hävityksen jälkeen lähetti kuningas lähettiläitä rukoilemaan rauhaa, ja antoi vakavia takeita siitä, että hänellä oli totuus mielessä. Viisi päivää sen jälkeen kulki englantilainen upseeri ainoastaan 20 miestä muassaan esteettömästi vihollisten tienoitten kautta ja yksi ashantien mahtavimmista heimokunnista pyysi lupaa saada yhdistyä englantilaisten liitossa ja suojeluksen alla olevan heimon kanssa.

* * * * *

Stanley palasi huhtikuussa 1874 Englantiin ja kun mainion Livingstone-vainajan maalliset jäännökset olivat saapuneet kotimaahan, oli Stanley yksi ruumiin kantajana hänen hautajaisissaan, jotka toimitettiin Westminster-Abbeysssä, missä ainoastaan kaikista mainioimmat englantilaiset saavat viimeisen leposijansa. Silloin päätti Stanley jatkaa Livingstonen kesken jäänyttä työtä, Afrikan sisämaiden tutkimista. Vaan ennenkun hän tähän työhön ryhtyi, kirjoitti hän kertomuksen Abyssiniläisestä ja ashanti-retkestä, hankki monellaisia tietoja Afrikan oloista lukemalla toista sataa matkakertomusta, jotka kaikki kertoivat Afrikan kansoista ja niistä vaikeuksista, mitä matkustavaisella siellä voi olla voitettavina. Viimein hän pani toimeen suuren tutkimusmatkansa vuosina 1874-77 sanomalehtien Daily Telegraph'in ja New-York Heraldin kustannuksella, josta matkasta Kansanvalistus-seura on jäsenillensä antanut huvittavan kertomuksen kirjassa: "Läpi neekerien maan-osan".

End of Project Gutenberg's Kolme matkaa Afrikassa, by F. H. B. Lagus

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KOLME MATKAA AFRIKASSA ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States

with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™ .

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the

second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses.

Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.